

Acest exemplar provine din
BIBLIOTECA ONISIFOR GHIBU
COLECȚIA IRINA CRISTESCU

Ediție aniversară digitală
ONISIFOR GHIBU 140 (1883-2023)
București Mai 2023

Ediție aniversară digitală realizată la 140 de ani de la
nașterea lui ONISIFOR GHIBU București Mai 2023

Digitizare realizată prin colaborarea în cadrul
Proiectului Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni,
Sfântu Gheorghe, Jud. Covasna:
„Onisifor Ghibu - Digitizarea operei editate Ghibu_Digital”
2023

Editor: Irina Cristescu
Digitizare: Corneliu Beldiman

ONISIFOR GHIBU
1883-2023 • ANIVERSARE • 140

Pagini web:
<https://www.mncr.ro/>
<https://muzeu.mncr.ro/index.php/expo/personalitati>
<https://onisiforghibu.ro/>

MUZEUL NAȚIONAL AL
CARPAȚILOR RĂSĂRITENI
SFÂNTU GHEORGHE

1883-2023 • ANIVERSARE • 140

Onisifor Ghibu

ORTIZ - ACTIVITATEA - CREAȚIA - ÎNȚELEGEREA - ÎNȚELEGEREA

MUZEUL NAȚIONAL AL
CARPAȚILOR RĂSĂRITENI
SFÂNTU GHEORGHE

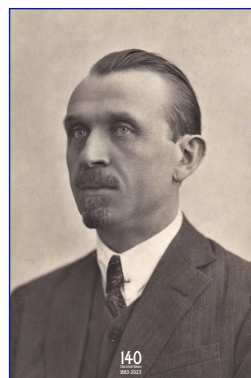

1883-2023 • ANIVERSARE • 140

Onisifor Ghibu

ORTIZ - ACTIVITATEA - CREAȚIA - ÎNȚELEGEREA - ÎNȚELEGEREA

GHIBU DIGITAL
DIGITIZAREA OPEREI EDITATE

Ziaristica bisericească la Români.

Studiu istoric

de

Onisifor Ghibu.

Reproducere din „Telegraful Român“.

SIBIIU.

Tiparul tipografiei arhidiecezane.

1910.

De acelaș autor:

O călătorie prin Alsacia-Lorena. — Țara și școlile ei. București, 1909 (Tipografia Carol Göbl). Prețul 75 de bani.

Părerii cu privire la o nouă fundamentare a învățământului nostru primar. În «*Tribuna*» din Arad, Nrii 153—167, 1909.

O necesitate națională imperativă: Liceul din Brad, Viața Românească, Iași, Nr. 2. 1910.

Der moderne Utraquismus. — Eine Untersuchung im Lichte der Pädagogik und der Schulpolitik, mit besonderer Rücksicht auf Ungarn. — Teză de doctorat (Jena). — Langensalza, 1910.

Der moderne Utraquismus oder die Zweisprachigkeit in der Volksschule. În biblioteca pedagogică «*Pädagogisches Magazin*», Langensalza, Editura Beyer & Mann, 1910. Prețul 1.50 mărci (1.80 cor.).

De acelaș autor:

Limba nouălor cărți bisericești

Sibiiu, 1905.

De vânzare la Librăria arhidiecezană din Sibiiu.

— Prețul 1 Cor. —

Voci de presă:

«D. O. Ghibu care a dat la lumină o cercetare despre *Limba nouălor cărți bisericești*, e numai un tinerel absolvent de seminaru. Dar e așa de bine informat, așa de cinstit în cugetare și de corect în formă, încât ai crede că ai înaintea pe un scriitor încercat. Dl Ghibu urmărește cel dintâi scandalul cărților bisericești *modernizate*, dragă Doamne, «civilizate», ridicate la înălțimea *culturii* de împrumut prin împetritărea nesăbuită și fără gust cu vorbe de acelea cari nu răsună în inima poporului, ci-i bat zădarnic în urechi. Literatura bisericească de modă nouă a preoților latinizați și a coconașilor dintre clerici, e osândită prin singura ei înfățișare. Lungi ani de muncă vor trebui clericilor luminați din generația de astăzi pentru a face, cu măsură și știință, o sarcină de apropiere a cărților bisericești de timpurile noastre, pe cari atâția au luat-o în ușor și au făcut-o în batjocură.

N. Iorga. «Sămănătorul», 1905, pg. 619».

*

«Puțini se îngrijesc de chipul cum se tipăresc cărțile bisericești; dl Ghibu vine să arate în ce limbă stricată s'au publicat edițiunile mai nouă și ce bine

ar fi dacă s'ar lua mai repede măsuri să nu ni-se mai dea texte împestrite cu formele cele mai ciudate.

Critica dlui Ghibu se îndreaptă mai mult asupra cărților tipărite în țară, pecând trece prea repede peste cele de dincolo, care au și ele păcatele lor.

Poate va veni și aici cât mai curând o îndreptare și ar fi cuminte să pornească din amândouă părțile, și din țară și din Transilvania».

Ovid Densușianu, «Vieța nouă» 1906 pg. 20.

*

«O foarte nepretențioasă încercare de a urmări schimbările limbii bisericești din veacul al 19-lea» își numește cu modestie autorul studiul său. E un studiu însă serios, în care dl Ghibu urmărește încercările nenorocite făcute în ultimele vremuri de-a moderniza «limba veche și înțeleaptă» a cărților sfinte. Sunt numărate exemple adunate care te înspăimântă de risipa de bun simț a celor însărcinați cu editarea cărților religioase. Cităm câteva dela pg. 66, culese de autor din Psaltire: «*Celebrați pe Domnul în alăută*», «Nu te *irită* ca să nu faci rău», «Inima mea s'a *agitat*», «Vrășmașii mei *meditează* vicleșuguri», «Toate neamurile *aplaudați*», «Fetele împăraților sunt *între damele tale de onoare*, Doamnel» etc.

C. Botez, «Viața Românească», Iași, 1906, pg. 651.

*

«Autorul este un tânăr absolvent în teologie dela seminarul din Sibiiu, mai eri-alaltăeri elev al gimnaziului din Brașov. Lucrarea lui e o lucrare serioasă în care ne descopere inovațiile grotesce introduse în limba cărților bisericești începând cu jumătatea a doua a veacului al XIX.

Partea cea mai mare a broșurei se ocupă cu monstruozitățile de limbă ale cărților bisericești din

România, și numai pe puține pagini cu inovațiile introduse în cărțile apărute în Ardeal, mult mai puține decât cele de peste Carpați... Despre limba cărților bisericești în biserica gr. catolică nu vorbește, constată numai că și acolo, s'au făcut sărituri colosale și erori mari.

Cartea dlui Ghibu este o contribuție serioasă la lupta pentru unitatea limbei — și este scrisă într-o limbă curgătoare și cu spirit critic.

Ea face onoare tinerețelor autorului și ne îndreptățește a aștepta dela dânsul încă multe lucruri bune în viitor.»

Augustin Paul, «Gazeta
Transilvaniei» 1905, Nr. 183.

*

«În cele 102 pagini ale acestui studiu, lucrat cu multă pricepere și sârguință, ni se arată monstruozi-tățile din publicațiile bisericești editate de Sf. Sinod din București. Frumoasa limbă bisericească din bă-trâni, care astăzi împrumută cele mai frumoase po-doabe chiar și poeziei (Coșbuc, Goga), în cărțile ti-părite în zilele noastre o regăsim așa de schimono-sită, încât e aproape de nerecunoscut. Drept pildă cităm: «fetele împăraților sunt între damele tale de onoare, Doamne!»

«Luceafărul», Budapesta, 1905, pg. 502.

Introducere.

În anul trecut s'au împlinit șaptezeci de ani dela apariția celei dintâi reviste bisericești române, *Vestitorul bisericesc* dela Buzău (1839), care a avut ca urmare un însemnat număr de reviste bisericești, cari, cu oarecari întreruperi, s'au ținut lanț până în ziua de azi aproape în toate țările locuite de Români. Toate aceste reviste nu numai că oglindesc fidel dezvoltarea spiritului public al bisericii române din diferitele părți, dar ele formează capitole de istorie națională cari nu pot lipsi din cartea faptelor trecutului nostru. Biserica românească fiind în multe privințe identică cu însăși viața noastră națională, studiarea deosebitelor ei raporturi prezintă pentru oricare cercetător conștiincios al trecutului nostru un interes deosebit.

Ziaristică bisericească s'a făcut până acum multișoară, despre ziaristica bisericească s'a vorbit, în schimb, foarte puțin. Se poate zice, că nici n'a încercat măcar cineva să dea vre-o lămurire istorică despre viața de 70 de ani a unei puteri mari din sânul vieții noastre naționale cum e ziaristica bisericească; nu știu să se fi scris ceva vrednic de luat în samă despre revistele noastre bisericești, vechi sau nouă. O monografie a ziaristicii noastre bisericești ne lipsește cu desăvârșire.

Problema ei nu s'ar putea rezuma numai într'o simplă înșirare cronologică a revistelor apărute până acum și a povestirii unor lucruri banale despre ele, ci ea trebuie să se facă după anumite criterii.

Din ea trebuie să se vadă pas cu pas, fazele spiritului public din biserică, biruința principiilor nouă și notele de progres sau de regres cari se succedea moment de moment în viața bisericească. Fiind biserica noastră o biserică națională, va trebui să se vadă din această monografie raportul bisericii cu statul precum și luptele pe cari a fost nevoită să le dea împotriva acestuia, într'o formă sau într'alta, în diferite timpuri și pentru diferite scopuri.

Neuitând că biserica românească nu e supusă unei singure oblăduiri pământene, monografia ziaristicei bisericești va trebui să arate, cum a luptat presa bisericească în țări cu stăpâniri străine, pentru asigurarea drepturilor bisericii noastre.

În Transilvania, unde biserica are sub aripile sale și școala confesională, pentru care se jertfește mai mult de cât se poate crede, trebuie să se arate fazele întregului proces de dezvoltare prin care trece mână'n mână biserica și școala românească. În acelaș timp va trebui să se arate preocupățiunile bisericii românești din diferitele țări, cari deși în esență nu sunt divergente, în formele externe au ceva particular. Așa în Transilvania biserica română, care e păstrătoarea limbii și naționalității, cu totul altcum se manifestă în faptă și în scris, decât în România, unde ea se ține destul de departe de unele preocupățiuni „pământene“.

În Transilvania biserica face și politică într'un a-nume înțeles, câtă vreme în România se poate zice că biserica ca atare se ține departe de astfel de îndeletniciri. Aceasta se poate urmări pe fiecare pagină a revistelor și jurnalelor bisericești, și dezvoltarea ei în cursul timpurilor nu poate lipsi din monografia din chestiune.

În monografia aceasta a ziaristicei bisericii române trebuie să-și aibă locul său și biserica română unită cu

Roma. În capitolul care cuprinde ziarele unite, s'ar vedea cum au încăput alătura cele două biserici românești transilvănene, cum au lucrat împreună, cum s'au ciocnit, cum au luptat umăr la umăr pentru asigurarea bunurilor comune și cum s'au împiedecat și se împiedecă reciproc în lucruri mici, cari adesea aduc pagube mari.

Din alt punct de vedere, această monografie ar trebui să privească ziaristica bisericească din încă două părți: cum a lucrat ea pe terenul administrativ și pe terenul științei teologice, la a cărei dezvoltare a avut o mare parte. Și aici va trebui făcută chiar o deosebire esențială între revistele bisericești și revistele strict teologice, unele cari urmăresc mai cu dinadinsul organizația bisericii supt toate raporturile ei, altele cari se ocupă de studiul teologiei și de răspândirea lui.

Revistele bisericești mai au pe lângă notele, atinse numai, de până aici încă o notă specifică: ele sunt niște „magazine istorice” pentru biserica românească. Nu înțeleg că ele au strâns și publicat vechi materialuri istorice, ci că în ele sunt depuse ca năcăiri alt undeva, toate momentele de vre-o oarecare importanță ale istoriei noastre bisericești mai nouă: revistele scriind la timpul lor despre întâmplări și chestiuni actuale, pentru viitor ele au lăsat un material istoric prețios. Istoria bisericească a ultimilor 70 de ani, nici nu se poate scrie fără a avea în mână cele mai multe reviste bisericești.

Această împrejurare nu o poate ignora o monografie a ziaristicii noastre bisericești.

O astfel de monografie mi-am dat silința să scriu, în convingerea că pot aduce oarecari contribuții istoriei bisericești și naționale a secolului al 19-lea și începutul celui de al 20-lea.

Monografia aceasta am lucrat-o în seminarul de istorie românească contemporană de sub direcția dlui D. Onciul, profesor la Universitatea din București, în anul 1905/6. Din împrejurări neatârnatore de mine ea apare abia acum de sub tipar, și apare așa cum a fost scrisă înainte cu patru ani. N'am făcut nici un fel de schimbare esențială și, ceea ce poate fi socotit ca un defect al ei, n'am utilizat nici măcar literatura, care a apărut de atunci încoace în legătură cu acest subiect. Aceasta n'am putut-o face din cauza, că îndeletnicirile mele literare dela 1906 încoace s'au îndreptat spre alte țărâmurî, decât acela al istoriei bisericești contemporane.

Nouă e numai partea dela sfârșit, unde sunt înșirate revistele apărute dela 1906 încoace.

I.

Cele dintâi două reviste bisericești.

S'ar putea părea paradox că, deși literatura bisericească la noi e de o vechime considerabilă, o publicațiune periodică de cuprins bisericesc se ivește abia târziu după începutul veacului trecut, în urma apariției altor foi și reviste, cu caracter profan. S'ar putea părea paradox, dacă nu ne-am grăbi să accentuăm că mișcarea literară bisericească la noi a fost dela început susținută de foarte puțini scriitori. Mulțimea cultă lipsea; biserica nu-și avea încă un stat-major conștient sub toate raporturile, de chemarea sa, iar preoțimea nu se deosebiă nici ea mult de „turmă”. Când preoțimea s'a cultivat cât de cât, când s'au sporit rândurile celor cu dor de înaintare, a apărut și cea dintâi revistă — târziu, foarte târziu, și totuș prea de vreme.

Cea dintâi revistă bisericească română a apărut la 1839 în Buzău, sub titlul *Vestitorul bisericesc* și sub conducerea lui *Dionisie Romano* „profesor naționale și ierodiacon” și a lui *Gavriil Muntean* „profesor seminariale”, un profesor ardelean, (născut în Vingard), pe care îl trecuse la 1835 din Pesta la București înflăcăratul patriot român Goleescu, și care în curând (1836) fu dus de Chesarie, episcopul Buzăului ca profesor al seminarului deschis atunci pentru întâia oară în Buzău.¹ Și *Dionisie Romano* era un ardelean (născut în Săliște), care se dusesese din pruncie în Moldova cu gând de călugărire. Deși fără o cultură sistematică, ca simplu autodidact, *Dionisie* a dus-o departe, ajungând cătră bătrânețele sale unul dintre cei mai produc-

¹ Gr. Pop: *Conspect asupra literaturii române și scriitorilor ei*. Partea II., pg. 149. București 1876.

tivi scriitori bisericești, pe cari i-a avut sec. al 19-lea. Crescut în frumoasa și îmbelșugata atmosferă a mănăstirilor moldovenești, în el a încolțit încă de timpuriu dorul de a lucra, și roadele strădaniilor lui s'au putut vedea la o vârstă destul de puțin înaintată. Când la 1835 Munteanu părăsi Ardealul, unde mai nu avea ce face¹ și petrecu un an ca corepetitor la sf. Sava din București, ajungând în anul următor profesor la seminarul din Buzău, unde îl duse episcopul Chesarie, care nu era nici decum un om învățat, ci un om care iubia învățătura, totodată un bărbat plin de pietate adevărat creștină,² Dionisie care acum era profesor la seminarul din Buzău, găsi în Munteanu nu numai un om cu cunoștințe frumoase, ci și un tovarăș de muncă destoinic, cu ajutorul căruia nădăjduia a-și putea traduce în faptă multe din planurile pe cari mintea lui de om tânăr le făcea într'un timp și într'o țară unde erau atâtea de făcut.

Cel dintâi rod al ostenelelor lor împreunate a fost edarea unei reviste bisericești care să încerce a alunga din biserică întunecul de veacuri, cu care lumea nouă nu se mai putea împăca deloc. La sfârșitul anului 1838 (18 Decembrie) ei și tipăresc și răspândesc pretutindenea o Inștiințare, care aducea vestea că în Buzău se va tipări, începând cu anul 1839, o foaie pentru publicul mare al cărei caracter va fi cu totul deosebit de al altor foi ieșite până atunci la noi. Inștiințarea spunea simplu, fără nici o podoabă și fără mari pretenții: „Supt însemnații cu înce-

¹ Ce viitor putea să aștepte în Transilvania pe un iurist absolut român de confesiune gr.-or.? În acea epocă nici chiar renegându-și cineva confesiunea sa, sau căsătorindu-se cu vr'o unguroaică nobilă nu putea spera să intre în vre-un oficiu cu plată sistematizată mai înainte de a sta în așa numita praxă, cel mai puțin câte 6 ani, în care timp avea să se susție din puna sa“. (Vezi: Opurile lui Cornel C. Tacitus, traduse de G. Munteanu, Sibiu, 1871. Pefața lui G. Barițiu pg. II—III.)

² Barițiu, ibidem.

perea anului viitor voesc să dea la lumină o foaie religioasă și morală sub numele de mai sus (*Vestitorul bisericesc*). Un număr de gazete politicești ce avem acum, pot mulțami dorința de cetit a publicului cetitor de o parte. O foaie de colorul acesta ni-a lipsit; de aceea supt însemnații socotesc, că întreprinderea aceasta să nu fie fără vreme și se linguesc cu nădejdea, că foaia lor va fi binevenită înaintea publicului iubitor de cetire. Vestitorul va cuprinde: povestiri, anecdote, sentenții și tot felul de articole religioase și morale, și alte înștiințări din lăuntru și din afară cari se ating de sfera ei, ori au raport cu scopul, care și l-a pus: de a hrăni duhul religios și moral, ce a caracterizat totdeauna nația românească. Prețul: un galben împărătesc. Ca adaos vor apărea și „Meditații religioase“ !

După această înștiințare, la 7 Ianuarie 1839, iese întâiul număr al revistei anunțate, tipărit pe o hârtie poroasă și cu niște litere tocite, în tipografia episcopescă, al cărei director era Dionisie. Acest număr era tocmai cum se putea aștepta în urma înștiințării prealabile: fără nici un articol de actualitate, începea deadreptul cu tratate despre „sf. scriptură, despre feciorie, despre norocire, despre datoria tinerilor“ etc., articole cari toate făceau impresie a fi traduse din limbi străine. Cu toate acestea noua revistă a făcut o impresie bună. Presa politică și literară a primit apariția ei cu vorbe de laudă și îmbărbătare. *Curierul literar* (nr. 12, 1839) vestea cetitorilor săi într'un articol despre „Gazetele românești“ următoarele cu privire la noua revistă religioasă: „La Buzău, sub redacția Sf. Sale părintelui D. Romano și a D. Munteanul s'a întocmit o foaie periodică intitulată „Vestitorul bisericesc“. Nu puțin folos se va pricinui prin această foaie în mijlocul clerului cum și fiecăruia Român. Pe lângă această foaie se va alătura în supliment și scrierea intitulată „Meditații religioase“, din care s'au publicat două prin *Curie-*

rul de ambe sexe și altele prin *Muzeul național*. Numărul întâi al acestei gazete religioase recomandă mult pe redactorii ei*. Această notiță de laudă a reprodus-o apoi și *Gazeta de Transilvania*, din Brașov în numărul 7 din 1839, iar *Albina românească* anunță și ea (nr. 9, 1839) apariția acestui organ de publicitate.

Numerele cari au urmat după numărul prim nu s'au depărtat nici ele de programul fixat și de felul cum era redactat numărul cel dintâi; și ele cuprind aceleași materii, dând abia din când în când „și alte înștiințări din lăuntru și din afară”. Articole ca: „luna Maiu, rețetă împotriva nehotărârei, priveriștea naturii sub osebite forme, despre neunire, despre trebuințele omului, despre gândirea la mâne“, etc.¹, cari erau toate ca niște ecouri șterse ale unor scrieri străine, erau urmate foarte rar de câte o cuvântare de a lui Eufrosin Poteca, în care se preamărea Domnul Țării, Alexandru Dimitrie Ghica, la ziua lui, sau la ziua aniversării suirii lui pe tron, sau câte un articol ca acela despre „groaza ce se face împotriva creștinilor din Madagascar“.

Pentru biserica *românească* noua revistă nu aducea nimic nou, nimic de interes mai mare.

Dar oricum ar fi fost această revistă, începutul era făcut, ogorul era destelenit și cu timpul s'ar fi putut lucra și mai mult și mai bine. Indolența clerului n'a permis însă multă vreme o astfel de încercare de a lumina; preoțimea fără nici o cultură era departe de a înțelege rostul unei astfel de publicații și de a o sprijini.

Pentru aceasta trebuia îndelung pregătită.

Bazată pe puterile unora din clerul de sus și pe simțământul de jertfă a fondatorilor ei, această revistă a tân-

¹ La 1871 Dionisie Romano, care la acest an era episcop la Buzău, scoate în tipografia episcopescă de acolo un volum de *Principii generale de înțelepciune și datoriile preoților*. Ele sunt extrase din Vestitorul bisericesc, anul 1839 nr. 19—27.

jit între împrejurări nu tocmai de invidiat, doi ani întregi, după cari a încetat de a mai apărea.

Suplimentul de Meditații religioase îl dădea G. Munteanu, unul dintre cei mai vechi traducători la noi. Și aceste meditații erau niște traduceri după nemțește a unei cărți pe cât de răspândite pe atât de bune, care la apariția sa a provocat o senzație deosebită în Austria. Cartea intitulată: *Stunden der Andacht zur Beförderung wahren Christenthums und häuslicher Gottesverehrung*, care cu toate că în Austria a fost interzisă pentru motivul că ar cuprinde idei nefavorabile pentru statul austriac, merit a-și schimba foarte adese fața și destinele, a ajuns în scurtă vreme foarte multe ediții¹ și s'a răspândit pretutindenea ispitind cele mai alese suflete. Munteanu a tradus și el mai multe din acele meditații nemțești și a publicat chiar două volume întregi (Buzău 1839 și 1840)².

După încetarea celei dintâi reviste bisericești, ambii ei redactori și-au concentrat întreaga activitate în jurul altor chestiuni importante. Blajinul Munteanu pregătește alte traduceri: la 1842 apar, *Suferințele lui Werther*, de Goethe, iar mai târziu, în anul de vijelie 1848, el surprinde lumea cu *Urmarea lui Christos* de Toma a Kempis, iar mai târziu cu traducerea opurilor lui Tacitus. Colegul său Dionisie Romano, era de asemenea un iscusit traducător, care știa totdeauna ce să aleagă din literaturile străine. În 1848, an în care și el are un rol însemnat, el se face

¹ Din nenumăratele ediții ale ei cunosc trei: ediția a VII. Reutlingen 1819, ediția a XIII. Aarau 1829 și ediția a XV. Aarau 1831.

² Barițiu zice (l. c.): „Tomul al II-lea nu-mi aduc aminte ca să-l fi publicat, pentru că mi-se pare că cu acelaș avuse mari dificultăți, de care însă nu avem să ne prea mirăm, pentru că în acelea timpuri una carte cum este „Stunden der Andacht“, în Austria era oprită peste tot“. — Barițiu s'a înșelat, căci a apărut, de fapt, și volumul II-lea.

interpretul unor idei, cari în Franța anului 1830 răsturnaseră o întreagă stare de lucruri spre a o înlocui cu alta nouă și cari nu încetaseră a agita spiritele liberale din memorabilul an 1848.

În anul 1848 Dionisie traduce *Cuvintele unui credincios*, ale abatelui francez Lamennais, care unia în aceste cuvinte spiritul liberal al vremurilor nouă cu curentul romantic, și care cu cuvinte aspre, dar adevărate și îmbărbătătoare, de ale vechilor proroci unite cu ale prorocilor vremurilor nouă învia sufletul adormit al conaționalilor săi. *Pruncul român* face cârticelei traduse de Dionisie o reclamă strașnică, numindu-o „cel dintâi product al tiparului liber” — și cu aceasta noul crez dobândia o în-doită importanță chiar și pentru aceia dintre oamenii țării, cari cetiseră încă cu 15 ani înainte cartea, la apariția sa în Franța.

Aceasta cârtică revoluționară făcu însă, ca Dionisie din motive de siguranță publică, să fie imediat deținut și dus la închisoarea Văcărești, unde avea să rămână până la liniștirea spiritelor.

Anul 1848 făcuse în țările române, în anumite ramuri ale vieții, cu mult mai multe schimbări de cât se aștepta. Oameni cu cea mai curată însuflețire fuseseră siliți a lua lumea în cap și în urma lor să lase oameni de mai puțină încredere; diferite funcții — și acestea adesea din cele mai însemnate — fură ocupate în mod provizoriu de oameni mediocri, iar altele erau ținute în vacanță pentru a li-se paraliza puterea. Astfel se face, că în 1848 mai multe scaune arhieresti din Principate erau neocupate, — împrejurare care se explică prin faptul că după Regulamentul Organic metropolii și episcopii trebuiau să fie aleși de Adunarea obștească. Dar acum în urma convenției dela Balta Liman Adunarea obștească era oprită. Numai după multe chibzuiri și după intervenția

Rusiei s'a putut convoca pe 14/26 Septembrie 1850 adunarea electorală constatătoare din 40 de votanți din cea mai înaltă boerime.

Adunarea alege pe Nifon de mitropolit la București, împotriva lui Calbuc, care ajunsese numai episcop la Râmnicul-Vâlcei, iar la Argeș pe Clement și la Buzău pe Filotei.¹ Dionisie, care după ce scăpă din închisoare se întoarce din nou la Buzău, știa dinainte că șef al eparhiei lui o să ajungă Filotei, un om cu trageră de inimă pentru carte și cu bune sentimente pentru biserică și că în atmosfera pe care o va crea el se va putea lucra ceva.

Între astfel de împrejurări, Dionisie scoate încă cu două săptămâni înainte de alegerea lui Filotei în scaunul dela Buzău, o nouă revistă bisericească, tot în Buzău, numită *Ecoul eclesiastic*² și în legătură cu aceasta și o *Bibliotecă religioasă*,³ din care apărea în fiecare lună câte o fasciculă, tratând anumite subiecte și cuprinzând din când în când traduceri din cărțile Sf. Scripturi. Pentru o asemenea întreprindere experiența îl învățase, că nu se poate întemeia numai pe sprijinul puținilor cetitori sau abonați și că va trebui să caute undeva un sprijin statornic pentru a nu zădărnici prea curând atingerea scopului. Astfel îl vedem recurgând la un ajutor din partea guvernului, spunând că „a început a tipări și o mică bibliotecă religioasă și morală, adunare de rugăciuni“. Rezoluția Domnului Știrbei scrisă pe petiție, era: „pentru cărți bisericești urmează să i-se dea din fondurile bisericești lei patru mii din cei destinați pentru ținerea seminariilor“.⁴

¹ N. Iorga: Domnia lui Știrbeiu-Vodă I. 27.

² *Organul lumindării* și *Organul național* din Blaj (1848) nu se pot socoti între ziarele bisericești, cu tot atributul lor de „Gazeta bisericească, politică și literară“. Tot astfel „*Bucovina*“ din Cernăuți.

³ Pentru biserică era cam ceea ce era la 1829 pentru marea mulțime de Români de carte, *Biblioteca românească* alui Z. Carcalechi din Buda.

⁴ N. Iorga I. c. II. p. 800.

Cu această sumă putea să dea nu numai biblioteca religioasă, ci și revista care de sigur îl va fi preocupat multă vreme dela încetarea *Vestitorului bisericesc*.

Noua revistă a lui Dionisie, care cu drept cuvânt se poate numi *părintele ziaristiceii bisericești la Români*, nu e cu mult mai bună decât cea dintâi, dar e tot așa de adevărat, că ea nu e nici mai slabă decât aceea care i-a urmat cu 7 ani mai târziu la București, *Predicatorul*.

În anul întâi interesul publicului era tot așa de mare pentru revista aceasta ca și pentru *Vestitorul bisericesc*. În întreaga românie abia se găsesc 264 de abonați,¹ dintre cari 220 erau din Muntenia și numai 44 din Moldova. În Ardeal și în Bucovina nu era nici un singur abonat la această unică revistă.² Din cei 220 de abonați munteni, abonați adevărați erau numai 120, căci 100 de exemplare le avea abonate însuși episcopul Buzăului Filotei,³ care le împărția în cinste celor mai buni preoți din eparhia sa. Cât pentru Moldova, cu multele ei mănăstiri cari făceau odinioară fala Românilor, în întreagă Moldova abia au fost în stare să pătrundă 44 de exemplare.

Tot aceeaș soarte o avea și *Biblioteca religioasă*, pe care o da aproape exclusiv numai Dionisie. În fiecare lună eșia câte o fasciculă de câte 60—100 pg. și numai o singură dată a dat Ilie Benescu, redactorul *Predicatorului* de mai târziu, o *Istorie a filozofiei*, din care dându-i-se și lui ca autor 400 de exemplare le-a refuzat, dorind ca ele să fie împărțite gratis printre doritorii de a ceti.

Episcopul Filotei îndemna pe Dionisie să edea și o Biblie, într'o nouă ediție, mai portativă, mai îndreptată și

¹ Din fericire s'a păstrat lista abonaților.

² Se pare însă, că Dionisie a trimis gratis un anumit număr de exemplare câtorva preoți din Ardeal, căci s'a găsit în Becleanul de lângă Făgăraș o colecție completă. (N. Iorga, Domnia lui Știrbei-Vodă II. 54 not.)

³ Biblioteca religioasă morală, Aprilie, 1852.

cu „comentațiile”, trebuincioase. Dionisie și-a dat seamă despre greutatea unei astfel de munci, și n'a îndrăsnit a o lua asupra sa în întregime. Ce e drept el a dat câteva din cărțile sfinte în Biblioteca sa, dar lucrarea întreagă a rămas ca să o îndeplinească însuși Filoteiu prin edarea Bibliei dela 1854, după cea din Blaj, cu anumite îndreptări și comentatii. Probabil pentru a-i fi de ajutor la edarea bibliei a chemat Filoteiu pe G. Barițiu la Buzău în anul 1852¹ oferindu-i plata de 400 de galbeni pe an.

Traducerile — căci erau traduceri și nu reeditări ale textelor vechi—lui Dionisie (Eclesiastul lui Solomon, [Aprilie 1852] și Proverbele lui Solomon) prezintă și un interes lingvistic întrucât sunt primele traduceri modernizate clare. El a păstrat foarte arareori vechia frază bisericească, de multeori sucită și încurcată, ci în locul ei a dat un text întretesut adeseori de neologisme, dintre cari despre foarte puține s'ar putea zice că nu sunt la locul lor. Traducerea e îndeobște cu mult superioară, și ca calitate și ca frumuseță traducerilor de mai târziu ale episcopului Melhisedec și ale Sfântului Sinod. În schimb Filoteiu a purces altcum în Biblia lui, păstrând aproape pretutindenea textul dela Blaj.

Dupăce, pe lângă tot sprijinul lui Filotei revista nu putea să-și îndeplinească rolul său din cauză că nu putea să străbată, ea încetează (1851). Și a trebuit să mai treacă alți 5 ani, până când se apară o nouă foaie bisericească.

¹ Corespondența lui Barițiu cu Ion Maiorescu. Mss. Ac. rom. 2316.

II.

Cea dintâi foaie politică-bisericească: „Telegraful Român“.

În anul 1853, între împrejurări de altă categorie și pentru trebuinți iarăși de o altă categorie apare o gazetă care cu tot caracterul ei multilateral, trebuie pusă între cele bisericești. Acesta e *Telegraful Român* din Sibiiu pe care l-a dăruit bisericii sale din Ardeal, pe atunci, episcopul Andreiu Baron de Șaguna.

Când Șaguna s'a hotărît să scoată de sub teascurile tipografiei sale ziarul plănuît, cel mai bun om căruia îi putea încredința soarta acestuia era Florian Aaron, († 1887) un ardelean (născut în Rod, comit. Sibiiu) care jucase un rol destul de însemnat atât în viața culturală, cât și în viața politică din Țara românească înainte de 1848 și în cursul revoluției dela 1848, ceea ce i-a și atras exilarea la anul 1849, — și care la anul 1853 se afla în Sibiiu, unde, între altele, se ținea în curent cu toate lucrurile mai de seamă, cari agitau sufletele bărbaților mari dela 1848. De aici el poartă o întinsă corespondență cu Ion Maiorescu care era atunci în Viena, cu A. T. Laurian și cu alți bărbați de valoare.¹ La activul său avea un trecut literar destul de interesant, atât prin studiile sale istorice, cât și prin activitatea sa pe terenul ziaristiceii, — redactase doar în Țara românească cel dintâi ziar cotidian², care deșteptase un interes mare pe vremea aceea.

În mâinile acestui bărbat depune Șaguna soarta „fătu-lui“ său, și deși relațiile personale dintre Șaguna și Aaron nu erau dintre cele mai amicale,³ se aștepta ca această

¹ Acad. Rom. mss. nr. 2316.

² „România“ 1838, în tovărășie cu Hill.

³ Vezi scrisorile către I. Maiorescu în mss. citate.

mare și însemnată întreprindere să isbutească totuși în cel mai fericit chip.

Pentru cler apariția „Telegrafului Român” a fost o surprindere, o surprindere care însă nu întrecea pe aceea a oamenilor politici, pentru orientarea cărora porniau numai din Brașov cele două foi românești de o oarecare vechime acum: *Foaia pentru minte, inimă și literatură și Gazeta Transilvaniei*.

„Telegraful” însemna un pas nou și în viața politică.

Pentru mulți principiile „Gazetei” nu erau pe deplin îndestulătoare. Șaguna, care era și un conducător politic al Românilor din Ardeal și Țara ungurească, era în măsură de a putea lămuri anumite puncte din politică, cari pentru unii erau întunecate sau chiar nici nu existau. El avea însă și la acest dat, ca și mai târziu, până la sfârșitul vieții sale, nenumărați dușmani, personali sau de principii. Chiar și între cei mai apropiați de el și între cei mai buni Români se găseau foarte mulți cari nu-i puteau suferi atitudinea lui politică categorică și mândră. Insuși Aaron, care era un om cam înțepat și neînvățat a se supune, suferă greu principiile politice ale superiorului său, și în scrisorile sale către prieteni nu uită nici odată a se plânge.¹

„Telegraful” dăduse încă dela întâiele sale numere prilej la nemulțămiri. Insuși Ion Maiorescu se declară nemulțămît pentru câteva notițe cari îi displăceau. Aaron nu putea să scrie altcum decum putea să încapă în programul foii impus de întemeietorul ei, și astfel el ajunge încă dela început în o imposibilitate, din care cerca să se scoată. El simte o nevoie de a ieși din atmosfera sibiană, pe care nu o putea suferi și în curând, deja după numărul 8 (1853) el părăsește Sibiiul și se duce la Viena, unde

¹ Mss. citate.

i se asigurase un post împreună și cu mai multe avantagii și cu mai puține constrângeri de a-și călca pe conștiință. În postul de conredactor la *Buletinul legilor imperiale* din Viena, unde avea lângă sine, tot într-o astfel de slujbă, pe Ion Maiorescu, unul dintre cei mai intimi prieteni ai lui, lucrează câțeva vreme, fără să aducă cine știe ce folos neamului său, până ce se întoarce, la 1857, în România unde ocupă mai târziu și o catedră de istorie la universitatea din București.

„Telegraful Român” rămase în mâinile doctorului Pavel Vasici, om luminat, harnic și cu o rară însuflețire pentru cultura românească. Șaguna era bucuros, că a găsit un om credincios ca Vasici și că are acum la dispoziția sa un organ de publicitate, prin care își poate răspândi nu numai părerile sale, ci prin care poate face mai ales educația clerului său, de care nu s’au prea atins până aci razele binefăcătoare ale culturii.

Între împrejurările cari au adus cu sine în Ardeal apariția „Telegrafului Român”, era dela sine înțeles, că un jurnal ca acesta, deși întemeiat de un episcop și pentru clerul unei biserici, care era pe atunci aproape și întreaga „inteligentă” a unui neam, nu se putea mărgini numai la o parte a trebuințelor bisericii, adică la aceea de a da preoților literatură bisericească, știri de caracter curat bisericesc și lucrări teologice. Împotriva unei astfel de încercări vorbea, în afară de trebuințele prezentului, și trecutul îndelungat al bisericii române din Ardeal. Biserica gr. orientală din Ardeal, la acest început de o nouă fază de dezvoltare, avea nevoie de un câmp mai larg de privire: preoții cu puțină învățătură trebuiau luminați pentru întregul câmp al datoriilor lor sub dubla înfățișare: religioasă și națională; ei trebuiau să fie tot așa de buni și ca Români și ca ortodocși, să lupte tot așa de hotărît și pentru viața românească, ca și pentru cea ortodoxă... Aceasta trebuia să se facă între altele și prin „Telegraful Român”.

De aici acel caracter multilateral al acestui ziar care nici nu și-a putut determina destul de bine programul prin cuvinte, de câteori a încercat să o facă aceasta. Odată spunea, că voește „a împărlăși poporului român din politică, industrie, comerț și literatură, idei și cunoștințe practice, potrivite cu timpul, și amăsurate trebuințelor lui” altădată, făcând împărțirea jurnalelor în trei categorii, le stabilește astfel: 1. beletristice 2. politice și 3. critice, fără ca să amintească și jurnalele bisericești. Cu altă ocazie se spune, că tendința acestei foi este „a lăți prin tonul său cel moderat interesul păcii, al ordinei și al progresului bine înțeles și idei solide între poporul nostru (II. 369), iar altădată ceva mai precis: „a lăți știința și cunoștințe solide și folositoare pentru orice cărturar și a apăra interesele bisericii noastre”. Odată (I. 1858) se spune însă hotărât, că „Telegraful” e „de un caracter religionar, național și politic”. Șaguna avea conștiința, că foaia sa e „cea bună foaie românească”.¹

Cu acest program care a fost precizat când mai bine, când mai rău, s'a lucrat în coloanele acestui ziar dela începutul apariției sale până astăzi. Moștenirea politică a lui Șaguna a fost respectată și de urmașii lui, și respectul culmina în lupta ce s'a purtat totdeauna dela el încoace în numele principiilor lui.

Doctorul Vasici s'a dovedit un excelent redactor de ziar cu toate că pregătirea lui ar putea să ne facă a crede, că pentru biserică ar fi avut puțin interes și puțină pricepere. Literaturii bisericești s'a dat supt el, ce e drept, o atențiune nu tocmai mare, dar în schimb fiecare număr singuratic era așa de bine redactat încât putea să mulțamească așteptările oricui. Redactorul dădea dela sine tot ce avea bun și împrumuta dela alții tot ce socotia mai vrednic de a fi luat în seamă de un public mare, doritor

¹ V. O. Ghibu: „Correspondența lui Șaguna” în „Telegraful Român” 1905 Octomvrie.

de a cuprinde lumina. Ținea cont de tot ce se scria pe atunci la Români și ținea să se facă eco-ul gândirilor bune românești de pretutindenea. Astfel Alecu Russo, care își publica pe atunci vestitele sale *Cugetări* asupra limbii și literaturii române în *România literară* a lui V. Alecsandri, a aflat un răsunet viu în coloanele „Telegrafului”, care le publica, consecvent, pe pagina întâi și în legătură cu cari mai împărtășia din când în când și alte notițe literare din aceeaș revistă. Pe lângă astfel de material și pe lângă articole politice serioase scrise de Șaguna și de Vasici pe baza celor mai bune ziare străine, literatura bisericească era avizată la un locșor foarte modest în acest ziar. Abia din când în când câte o predică sau circulară de a lui Șaguna mai vedea lumina zilei alături de știri uneori bogate, despre diferitele biserici și daraveri bisericești din Ardeal. Cu toate calitățile și defectele sale „Telegraful” era una dintre cele mai bine redactate gazete de pe atunci, ceea ce a fost silit a recunoaște însuși M. Kogălniceanu,¹ care a trebuit să răspundă pentru aceasta unui atac venit din partea „Gazetei Transilvaniei” din Brașov, jeloasă pentru căderea ei pe planul al doilea.²

Cu „Gazeta” ajunge în curând în conflict și „Telegraful”. Directorul „Gazetei”, care în politică avea în multe privințe alte vederi decât Șaguna a dat curs liber patimilor sale personale împotriva acestuia învinuindu-l de lipsă de tact, și altele, într'un ton care pe atunci nu prea era cunoscut. El e o invenție mai nouă. S'au scris atunci în „Gazetă” lucruri cari știrbeau ambiția și autoritatea de episcop și de baron, dar mai presus de toate de om corect a lui Șaguna, și au fost cu mult prea dese

¹ Vezi: „Jurnalismul românesc” în *România literară* din 1855, pg. 326 sq. E de notat, că în acest articol Kogălniceanu nu face nici o amintire despre cele 3 jurnale bisericești apărute până atunci în Țara românească.

² Eminescu numește „Telegraful” „cea mai modernă foaie de peste Carpați”. V. „Scrieri politice și literare” pg. 158.

aceste atacuri, încât Șaguna să nu vadă în ele o otravă pentru clerul bisericii sale, pe care el voia să și-l crească în spiritul ideilor sale. Când pe lângă toate acestea s'a mai străcurat și o notă răutăcioasă în Călimdarul lui Barițiu (1855), care era unit, paharul amărăciunilor lui Șaguna s'a umplut, și atunci el a oprit preoțimea de a mai ceti și abona „Gazeta“, care sămăna neghină între frați.

La anul 1858 Șaguna era amestecat și în polemica cu Eliade-Rădulescu pentru limba cărților bisericești, în care Șaguna a reprezentat punctul de vedere cel corect, după cum a dovedit timpul, cel mai bun judecător. Această polemică, dimpreună cu opreliștea pomenită, au fost întâmpinate cu aprobare și în România, unde la acest an luă ființă o revistă bisericească: *Predicatorul*, care a luat apărarea lui Șaguna față de Eliade, prin reproducerea din „Telegraful Român“ a răspunsului lui Șaguna.

Vreme de 10 ani organul episcopiei, — mai târziu arhiepiscopiei din Sibiu, apărea în haina veche a slovelor chirilice, pentru cari Șaguna a dat o luptă aprigă față de cei ce le atacau. Când la 1863 Telegraful român a apărut cu litere latinești, pentru multă lume era o taină: cum se făcea că Șaguna a admis literile în locul slovelor?

Șaguna a înțeles spiritul timpului. În cazul acesta mai târziu decât alții, dar nu prea târziu. Istoria ultimei faze din viața buchilor e plină însă de o duioșie ca și aceea a amintirii cântecelor bătrânești, cari se duc....

În cursul timpului, Telegraful român a jucat în viața Românilor ardeleni un rol foarte însemnat și sub raportul cultural. El a fost într-o vreme pentru Ardeal așa zicând *monitorul oficial* al „nouei direcții“ literare inaugurate la Iași de *Junimea*. Ani de zile acest ziar a reproduș *Convorbirile literare* aproape din scoarță în scoarță, des-

chizând astfel noului curent porțile și aici la noi. Mai târziu, la 1876, se înființează chiar o *Foișoară a Telegrafului român* (ediție aparte) — 1876 — 77 — care servia de organ al cercului de scriitori tineri din Sibiiu, cari duceau lupta pentru ideile junimiste pe de o parte, iar pe de alta urmăreau dezvoltarea economică a Românilor de sub coroana ungară.

Rămâne pentru totdeauna un merit al Telegrafului român, că a pregătit în Ardeal terenul care a putut fi lucrat mai târziu de *Tribuna* din Sibiiu, care la apariția sa a aflat elemente cu cari se putea face ceva, și anume nu numai scriitori ci și cetitori. *Dela sine*, în direcția aceasta Telegraful n'a dat mult, dar e mult ce a făcut vulgarizând ideile pe cari la noi le-au combătut o serie întreagă de foi și de reviste, și cari la urmă totuși au prins și s'au întărit. Voiu aminti numai campania de extirpare ce au dus foile și revistele unite până bine de curând împotriva ideilor junimiste, campania purtată cu o înverșunare mult mai mare decât cu care se purta lupta de câtră partida contrară.

Literatură bisericească Telegraful făcea așa, mai mult pe apucate. Dacă n'a dat totdeauna, număr de număr, tratate de cuprins bisericesc, nu e mai puțin adevărat că în coloanele lui s'au publicat o seamă de lucrări de valoare, ca acelea ale scriitorilor: A. Șaguna, N. Popea, Dr. Ilarion Pușcariu, S. Popescu, M. Voileanu și alții, cari mai ales pe terenul istoriei bisericești române au adus contribuții serioase.

Trebue să amintesc și grija Telegrafului pentru școală. Din pana lui Pavel Vasici și Visarion Roman s'au publicat tratate de cari merită a se ținea cont.

În genere, se poate zice că Telegraful a dat de toate, dar nu tocmai din destul, totdeauna.

III.

Predicatorul.

Lipsa de sprijin a îngropat foarte de timpuriu cele două reviste bisericești ale lui Dionisie Romano. Teoriile și idealurile câtorva oameni învățați și de inimă se isbeau de zidul chinez, care împrejmuia și păzea de lumină sfânta ignoranță de veacuri.

Peste tot a doua jumătate a secolului al 19-lea găsește biserica din România într-o stare de neputință. De când Veniamin Costachi a părăsit scaunul de mitropolit al Moldovei și Grigorie pe acela al Țării românești, nici un alt ierarh n'a mai prins în mână sa cărja arhierească cu atâta putere și hotărîre, ca acești doi neuitați mitropoliți, — nimeni n'a mai fost în stare să dea bisericii române din cele două Principate aceea ce cereau progresele timpului.

Un Nifon la București a făcut fără îndoială mult pentru biserică, dar timpurile erau mult mai pretențioase, decât să se mulțamească cu cele ce putea și cele ce voia să facă el. Și „și dacă scaunul mitropolitan mai avea oarecare strălucire, — jos, în păturile inferioare ale bisericii, la țară și pe la mănăstiri, starea bisericii era dintre cele mai înfrustătoare. Însuși Nifon nu năzuia din toate puterile a așeza preoți dintre cei mai demni și era prea mulțămît când putea hirotoni dintre dascăli și știutori de puțină carte, preoți pentru sate, cari la rîndul lor nu se deosebeau într-un nimic de marea turmă cuvîntătoare“.

Mărturiile contemporane ne dau tablouri foarte posomorîte despre starea bisericii în acest timp, când aceasta a ajuns pentru întâia oară să se ciocnească în cap cu celelalți factori culturali ai poporului. Se scria de oameni

cu o adâncă cunoaștere a stării bisericii, că „bibliotecile de mănăstiri (cari au făcut în vremurile trecute fala bisericii și a neamului) au dispărut și călugării (între cari odinioară se găseau foarte mulți cu o frumoasă cultură de carte) când îi întrebi, dau probă de ignoranță. Abia sunt în stare să descifreze inscripția bisericii lor.¹ Halal de mănăstirea în care se mai găsește o candelă aprinsă înaintea altarului! Halal de biserica în care ard câteva făclii și unde un preot în zdrențe, neplătit, mai vine să citească liturgia.² Nici nu mai sunt de fapt mănăstiri — zice un raport al Porții — ci numai biserici minate.”³ În Muntenia nu se mai găseau nici cărțile rituale de nevoie, ele trebuiau aduse din Moldova și din Ardeal „ne aflându-se astăzi în acest Prințipat vre-o tipografie românească.”⁴

Ce e drept, în anul 1851 Nifon dă eparhiei sale o tipografie bisericească, din care rând pe rând apar cele mai multe cărți bisericești tipărite cu litere mari de tranziție, dar ceea ce putea face această tipografie, era prea puțin față de multele nevoi, în care fusese adusă biserica de atâtea și atâtea curențe.

În deosebi pentru spiritul timpului, care în anii din urmă se schimbase cu desăvârșire, Nifon ca și colegul său dela Iași, Sofronie Miclescu, n'au putut găsi nici un leac, Țara era cercetată din ce în ce tot mai mult de tinerii bursieri, cari se întorceau dela Paris cu un stoc înalt de cunoștințe, cu o iubire necumpătată pentru înaintare cu orice preț și pentru ideile revoluției franceze în care au crescut, cu o doză mare de fumuri și aproape totdeauna cu un adânc dispreț pentru așezămintele strămoșești, începând dela biserică și până la cele din urmă datini și

¹ Taleyrand, într'un raport publicat în „Acte și documente” Vol. 7 pag. 467.

² N. Iorga, Domnia lui Barbu Dimitrie Știrbeiu Vodă, fasc. I. pag. 11. Analele Academiei Române, 1906. Memoriile secției istorice.

³ Ibidem, pag. 40.

⁴ Ibidem, pag. 100.

obiceiuri dela țară. În Paris ei făceau parte din loja franc-masonilor și când se întorceau acasă orbiți, cel dintâiu lucru pe care-l observau era „nedesăvârșirea și viciile organizării noastre sociale”.¹

Între generația aceasta de tineri veniți din Apus, și între generația anterioară din care făcea parte un Eufrosin Poteca, Constantin Moroiu, Simion Marcovici etc., era o deosebire incalculabilă. Din această deosebire a izvorit și eclipsarea vazei bisericii, pe care n'o putea împiedeca nimeni.

Oamenii bisericii băgau de seamă cât de mult se depărtează lumea nouă de credințele întemeiate ale lumii vechi, și nu odată și-au dat seama cât de primejdioasă e prăpastia spre care aleargă țara, apucată pe drumuri, pe cari nu le cunoaște. Spre a nu fi socotiți de oameni cari nă caută să oprească răul, ei încearcă a zăgăzui multele porniri de înnoire a tot ce era în țară și a le opri cu totul pe cele cari nu sunt în legătură cu credința cea adevărată a bisericii.

Un rod al acestor năzuinți e și revista bisericească *Predicatorul*,² pe care au început să o dea doi călugări dela Mitropolia din București: Ilie Benescu și protosinaxelul Dionisie, economul sfintei Mitropolii, cu gândul „să aducă pe acest nefericit popor, care din multele sale suferinți nu mai știe pe cine să asculte, la cunoașterea adevăratei sale datorii”. Acest scop sperau a-l putea ajunge prin „introducerea într'un chip sistematic a cunoștințelor religioase și a moralului religios”, atât de decăzut și atât de indispensabil oricărui progres.

O luptă fățișă împotriva acestei stări de lucruri nu puteau începe. Erau și prea nepregătiți oamenii bisericii, și și altcum, ar fi fost dela început greșită tactica de a aduce în marea confuzie din acel timp încă și discuția re-

¹ N. Iorga o. c. p. 6.

² A viețuit dela 1 Ianuarie 1857 până la 19 Februarie 1859.

ligioasă pe tapet. Ce se putea face era: să se întărească clerul în credință și în conștiința marelui datorii ce-i incumbă, și acest cler să lucreze, „cu duhul blândetei“ pentru întoarcerea la calea adevărată a tuturor rătăciților. Trebuia să se dovedească pentru cler și, prin el, și pentru toți oamenii, că biserica nu e o instituție vremelnică, o iscodire a minții omenești, ci mai vârtos o instituție divină, de care e legată soarta oricărui popor, ce nu ține să piară. Trebuia arătat, și dovezile trebuiau să străbată adânc pretutindenea, că această biserică își are învățăturile sale de valoare universală și absolută, care se ridică mai presus de orice alte învățături plătuite de minte omenească, și că prin urmare, om cu minte luminată nu se poate depărta de această instituție.

Acest lucru a încercat să-l facă *Predicatorul* și a și isbit în parte. Smerit, fără alte pretenții mari, el începe prin a da un curs sistematic de istorie bisericească universală, care voia să dovedească originea apostolică a organizării bisericii, alături de un curs de morală creștină, pe care-l socotea indispensabil. Și ceeace nu era de o importanță secundară, Predicatorul, pentru a-și justifica și numele, a dat încă dela început o atenție serioasă predicii, dela care se aștepta o mare înrăurire asupra masselor. În fiecare număr al său dădea câte o predică, pe care fiecare preot trebuia să o învețe și să o rostească în biserică, mai ales în urma înlesnirii ce o avea prin faptul că fiecare predică o afla în revistă cu două săptămâni înainte de ce avea să o rostească.

Cu un astfel de cuprins, prea puțin variat, dar destul de interesant, a apărut Predicatorul un timp mai îndelungat, până ce odată a simțit nevoia de a lua parte activă și la resolvirea atâtor chestiuni practice cari se discutau în țară și față de cari credea că tăcerea ar fi o crimă. Astfel încă la 1858 scrie trei articoli împotriva Evreilor, a căror prezență în țară făcuse pe unii patrioți să vină cu fel de fel de

propuneri, menite a da o rezolvire favorabilă acestei chestiuni atât de delicate — și tot în acelaș an ia o poziție hotărâtă și față de *Românul* lui Rosetti, care ar fi disprețuind biserica românească. Față de alte chestiuni mai mărunte a observat de asemenea o atitudine deamnă, dar fără ca cuvântul lui să poată avea vre-o putere deosebită. Nici chiar în afacerile interne ale bisericii el n'a putut face ceeace ar fi dorit, și de multeori, de foarte multeori cuvintele lui sunau la urechi surde. Inzadar spunea, că „clericii nu au cunoștințele necesare și nu știu nici să servească și, ceeace e și mai grav, că nu știu nici să ce-tească”,¹ căci nu putea îndrepta mult din pricina prea multului bizantinism, care se găsea acolo unde nu trebuia.

De altcum Predicatorul era în măsură de a înțelege rostul clerului și al bisericii tocmai așa cum trebuie și cum trebuia atunci; când mii de schimbări băteau la poarta sufletului unui popor nou, cum eram noi; — el aștepta dela biserică, ca ea să păstreze neatinsă naționalitatea, limba și religia strămoșească (declarație care a atras supărarea unui cititor, care pretindea, ca religia să fie pusă înainte de toate, căci zice-se: căutați mai întâi împărăția lui Dumnezeu și dreptatea lui și toate celelalte se vor adăuge vouă).

E interesant, că cu toate că avea astfel de sentimente, Predicatorul n'a agitat de loc pentru Unirea Principatelor, care s'a săvârșit cu câteva săptămâni înainte de a fi dispărut acesta. Când ambele Principate ardeau de agitații pro și contra, când clerul se pregătea să desvolte un rol atât de însemnat, pe care de fapt l'a și jucat, e în adevăr de mirare, că Predicatorul n'a spus nici un cuvânt despre ideea mântuitoare, care s'a făcut trup la 24 Ianuarie 1859.

Această atitudine rezervată i-a fost impusă de sus, dela mitropolie. Nu se știa, că va izbuti Unirea sau nu, și era

¹ Anul 1858, pg. 44.

numai un lucru practic, ca să se asigure pentru ori ce eventualitate.

Dar politica unionistă, după 24 Ianuarie, a stins în curând după acest dat viața acestei reviste cu un gând bun și cu o purtare prea precaută. Predicatorul dispare la 17 Februarie 1859, după ce e lipsit de sprijinul trebuitor și făcut imposibil. În înștiințarea pe care a dat-o în ultimul număr al său scrie, cu gândul la o apropiată înviere pe care era convins că o merită: „Predicatorul își va urma iarăș drumul său când patrioții își vor întoarce privirile asupra bisericii și vor subvenționa această foaie bisericească”. Dar gândindu-se și la trecutul de doi ani pe care-l avea și cu care cerca să se arate îndestulit, spune: „În timpul de doi ani ne-am luptat ca niște lei și abia am izbutit să întoarcem câteva capete din cele rătăcite, să zică că în adevăr ortodoxia noastră este stâlpul patriei”.

Îi rămânea acestei reviste convingerea, că luptă bună a luptat. Și în această convingere s’au depărtat din fruntea revistei și protosinghelul Dionisie și duhovnicul Ioil, directorul tipografiei bisericești, care-i luase încă la 1858 locul lui Ilie Benescu.

IV.

Cele dintâi reviste bisericești în Moldova.

Clerul moldovean a rămas, în ce privește revistele bisericești, cu mult în urma clerului muntean, care s'a manifestat pe terenul acesta încă la anul 1839.

Încercări în această direcție s'au făcut și în Moldova încă pe la 1844,¹ dar ele au rămas fără urmări. Și mai târziu, la 1859, în toiul Unirei, preoțimea din Iași se svârcolea pentru a putea scoate un ziar bisericesc, care să lămurească pe oamenii bisericii asupra datoriei lor, dar nici de astădată hotărîrea n'a trecut în faptă.² Ce se scria din partea oamenilor bisericii, se publica sau în ziare politice, pentru a putea fi mai accesibile întregului public cetitor, sau în broșuri, — pentru un ziar bisericesc, într'o vreme ca aceasta ar fi lipsit publicul, acel public anume, pe care luminându-l asupra scopurilor ce urmărești, să-l poți și câștiga pentru ele. Numai după ce a trecut Unirea și s'au potolit luptele și intrigile, la 1861, Iașul e în stare să dea o revistă bisericească, despre necesitatea căreia vorbeau zeci și sute de motive.

La 1861 apare deci *Preutul*, al cărui nume spune însuși cuprinsul lui și ținta lui. Trebuia luminat preotul rămas în urmă în cultura bisericească, politică și națională, trebuia alungat întunerecul care domnia în preajma acestuia din vremuri imemorabile, — preotul trebuia crescut așa, încât să poată ține piept cu toate atacurile cari, dela o vreme încoace, se îndreptau împotriva unei instituții, ce nu mai putea ține pas cu progresele timpului... „Societa-

¹ Vezi „Predicatorul moralului evanghelic sau al umanității“ Iași, 1864, Nr. 1.

² Ibidem.

tea noastră duhovnicească miroasă greu în cea mai mare parte — zicea Preotul în primul său cuvânt, și prin aceste cuvinte părea a desemna întreg terenul lui de muncă și de luptă.

Ce rol frumos a avut clerul moldovean, în frunte cu mitropolitul Sofronie, convertit la calea cea bună, cu ocazia Unirei,¹ dar câte spărturi n'a produs acelaș act măreț în sânul preoției, în care s'au aflat destui, și mici și mari, cari își plecau urechea la vorbele ademenitoare ale lui Vogoride și Toderiță Balș?! Și cât de mult s'a schimbat soarta bisericii și sub alte raporturi, îndată după îndeplinirea Unirei! Principele Cuza, om care a luat sceptrul în mână cu cea mai mare încredere încă dela început și care avuse ocazia să cunoască multele rele din biserică, a încercat încă de timpuriu să curme orice abuz prin orice mijloace, — fie chiar și prin abuz. Astfel biserica a avut încă de bună vreme să simtă, că în fruntea țării e un om cu o putere de fier, care nu îngăduie a se face nimic împotriva voinței lui — chiar și când ar fi bine ceeace s'ar face.

Cuza a isbutit în adevăr în unele momente, mai ales în raportul față de biserică, să aducă la valoare de drept vechia formulă a lui Ludovic al XIV-lea: „l'état c'est moi“.

Mitropolitul Sofronie Miclescu, cu toate serviciile pe cari i-le-a făcut lui Cuza, a căzut jertfă politicei neiertătoare a acestuia, încă în luna lui Noemvrie a anului 1860, numai fiindcă Cuza, deși greșia adesea, nu înțelegea a-și pleca totdeauna capul. Lui Sofronie îi urmează Chesarie Sina-don, ca locotenent, om cu capul plecat de câte ori și-adu-

¹ D. A. Sturdza: Acte și documente, Vol. VI, pagina 35.

² Principele Cuza, care a tratat cu biserica într'o vreme prea nepotrivită pentru unele reforme absolut radicale, într'o formă care părea oamenilor bisericii prea aspră, — a fost criticat fără nici o cruțare de oamenii bisericii de atunci — și nici din cei de azi n'a dispărut cu totul ura față de amintirea lui.

cea aminte de sabia amenințătoare a lui Damocle, ce atârna deasupra-i. Dar și acesta părăsește după scurtă vreme, în Maiu 1863, scaunul de Mitropolit, pe care Cuza îl adusese în o adevărată imposibilitate, și se retrage în mănăstire. Locul i-l luă, din grația principelui căruia avea să-i fie recunoscător, egumenul dela Slatina, Calinic Miclescu.

Dintr'o astfel de atmosferă răsare în Iași *Preutul*, care venia cu gândul la vremuri mai bune și cu dorința de a contribui în mare parte la aducerea binelui pe seama bisericeii. Cei ce s'au angajat la această mare faptă în numele mai multora și pentru toți cei obijduiți erau: ieromonahul Climente Nicolau și ierodiaconul Inocentie¹ din Iași.

Noua revistă avea să arate preoției că: „I. Ea dă-torește a ști ce crede și cum crede și în ce chip viața sa poate fi exprimarea cuvântului lui Dzeu în lucrurile sale, în raport către sine și în societate. II. Preotul dă-torește a ști care este manualul său, cartea sa de toate zilele. III. Preotul se cuvine să fie cunoscut cu viața creștinilor și soarta bisericii în diferite timpuri. IV. Cum să se poarte în chemarea sa pastorală. V. Biserica română având și ea viața sa particulară, ca la ori și care altă națiune, nu vom negrija din timp în timp a da cititorilor noștri articole privitoare la starea bisericii române în diferite timpuri“ etc. Pe lângă acestea însă „preotul în foaia noastră mai are încă o însemnare, carea deși nu-i exprimată de-a dreptul în numele ei, numai (*sic*) puțin se înțelege dela sine. Această însemnare particulară preotului nostru este cea de Român, de patriot, însemnare, care nu mai puțin esențial (fintiv) privește pe clerul nostru ca membru al națiunii române... Clerul nostru totdeauna a fost patriot adevărat, totdeauna a concurs (conlucrat) la chestiile de viață ale

¹ Mai târziu episcop de Roman (1892—94).

națiunii și acum este același și va rămânea consequent (următor) devisei sale, care este religia și Patria... Astăzi trăim într'o epohă, când toate națiunile tind către întrunirea lor, când dorințele și ținirile de pretutindenea se întorc astăzi ca către un centru, către o singură idee, la încentrarea și uniunea toatei națiuni Române, ori unde s'ar afla ea. Biserica, clerul poate și trebuie și de zece ori trebuie să fie cel mai mare și mai efectiv agent (lucrător, făptuitor) și în această mare și mântuitoare idee națională. Suntem foarte convinși, că confrății noștri din toată Românimea nu vor îngădui nimănui ale sustrage (fura) meritul și respectul ce-și pot dobândi înaintea națiunii din înalta și nobila lor misiune de preoți adevărați*.

Cu acest program frumos și conștient a ieșit în vîleag Preutul într'o vreme, când în întreaga întindere locuită de Români nu mai era altă revistă care să aibă ca scop interesele bisericii.

„Eată în fine (în sfârșit) — zice Preutul într'un alt articol din numărul I.¹ — și ziua binevoită de Pronia cerească pentru începerea celei întâie foi bisericești la noi! Eată în fine și ziua de mulți dorită și căutată, carea ne înfățișează pe cel întâi număr al foaiei noastre bisericești, Preutul!... Noi nădăjduim și credem, că întreprinderea noastră va chema multe altele la felu, căci ea va fi oarecum proimiul (intrarea, începutul) unei întinse și zeloase jurnaliste bisericești“.

Cu toate că inițiatorii acestei mișcări care voia să cuprindă pe Românii de pretutindeni, și-au pus toate puterile lor pentru isbânda cauzei, ea n'a fost întîmpinată cu cea dragoste, care s'ar fi așteptat. Între toți Românii, cărora s'a adresat, abia s'au găsit cu totul 440 de inși cari să dea ascultare glasului de chemare. Și și aceștia toți Moldoveni, căci Muntenia, cu toată unirea dela 1859 era încă despărțită de sora ei prin zidul de ghiață al indiferentismului de-

* Apărarea (îvirea) Preutului.

săvârșit. În Iași dintre cetitori (recte: abonați) două părți erau de laici și numai una de preoți.

Și acest cuvânt al adevărului a început deci prin a răsună în pustiu. Redactorii s'au pus pe gânduri — și numai cuvintele de îmbărbătare ale lui Melchisedek, pe atunci locotenent de Huși,¹ au fost în stare să-i țină și mai departe la postul lor de conducători ai revistei. Într'o scrisoare pe care li-o adresează acestora, le atrage atenția, că nu trebuie să se supere cu una cu două văzând că gândul lor nu izbutește lesne. Vina e mai mult a împrejurărilor. Preotul nu știe încă ce însemnează a ceti reviste și dacă ar veni el — Melchisedek — să impună unui preot abonarea revistei, acesta în simplitatea lui ar fi în stare să creadă că dă dajdie la Episcopie.

Spre a-și crește mai întâi cetitori, Melchisedek cere să i se trimită pe cheltuiala lui 100 de exemplare din revistă, pentruca să li-o dea în cinste preoților din eparhia sa.²

Dar cu toate aceste mici mizerii Preotul nu uită a-și face datoria așa cum cerea dreptatea. Și deoarece dreptatea nu era totdeauna acolo unde i-ar fi fost locul, el nu se sfiă a începe chiar războiul împotriva nedreptății de ori unde. Așa încă în anul prim ia o poziție ostilă față de „egoismul, nepăsarea, ignoranța, reaua voință, îndărătnicia, despotismul și absolutismul capilor bisericii“³ și față de orice abuz din trecut sau din prezent. Totodată se ocupă mai pe larg de organizarea sistematică a seminariilor, cari căzuseră jertfă ignoranței mitropoliților Meletie și Sofronie în urma alungării profesorilor buni și a admiterii tuturor nulităților în și din ele, și se ridică cu un curaj adevărat împotriva dorințelor deșarte ale atâtor oameni fără merite, cari doriau a se vedeă pe cap cu mitra arhierească și în

¹ Eruditul episcop și academician de mai târziu.

² Preotul, 1861, pg. 100.

³ 1861. pg. 185.

mână cu cârja, — fie acestea câștigate pe ori ce cale. Un articol fulminant în chestia aceasta intitulat: *O nouă hiro-tonire de arhiereu vestindu-se* începe așa: „iarăși biserica noastră vine a se ispiti, iarăși vine a se întrista de slava deșartă, de mania de arhieriei a unora dintre membrii ei etc.“ Dar ce folos!? Căci glasul Preotului răsună numai la urechile celor mai mici; cei mari, în mână cărora era puterea, nu și plecau urechea așa de jos.

Pe lângă partea aceasta de luptă, Preotul își avea și partea de activitate literară-bisericească senină, prin care lămurea toate chestiunile bisericești mai importante. S'au scris în această revistă multe articole cari ar putea fi re-editate și azi. Limba în care se scria aici era o limbă românească bună, cu reminiscențe de limba veche bisericască și cu tendința de a adopta și un număr mai restrâns de neologisme. Nici când n'a iners însă așa de departe, încât să ajungă la ridicol, cu toate că era în epoca latinis-tilor, înaintea cărora se închinau cu toții mai mult sau mai puțin. E interesant că de câte ori obvine în cursul scrierii, câte un neologism se dă totdeauna, în parantez, și echivalentul românesc mai vechiu, uneori chiar circumscriseri mai lungi.

După o viață de un an, făcându-și bilanțul Preotul constată, că pe mulți i-a supărat cu cele ce a spus într'un an de zile, dar mărturisește că fără astfel de supărări nici nu și-a putut închipui o luptă roditoare. Cu acelaș steag va merge înainte până numai va putea.

De mare îmbărbătare li-a slujit cuvintele părintelui ziaristiceii bisericești române, ale lui Dionisie Romano, pe atunci locotenent de episcop la Buzău, care printr'o frumoasă scrisoare îi încurajează zicând: „Calca ce v'ați propus a o călători este dificilă, o cunosc, și nu are altă recompensă decât cea morală; dar aveți curaj, că ostenelele voastre vor fi recompensate prin binele ce această foaie religioasă morală va face celor credincioși“. În legătură cu aceasta

Dionisie cere totodată 26 de exemplare din revistă, deschizând astfel și porțile Munteniei înaintea Preotului.

În Moldova s'a făcut de asemenea mari eforturi pentru această revistă, a cărei utilitate nu se putea trage la îndoială, să străbată mai bine ca în trecut, dar în zadar, căci în anul al 2-lea numărul abonaților nu numai că nu crește dar scade și mai jos. Se făceau diferite planuri pentru întărirea revistei, dar rezultatele întârziiau. Iconomul A. Frimu, între altele face propunerea, de altcum foarte caracteristică pentru vremea de care vorbim, ca să fie îndatorați enoriașii (parohienii) să contribuie fiecare cu câte ceva ca să se strângă suma necesară pentru ca să-și poată abona popa revista ! În același timp aduce învinuiri grave protoiereilor și arhierilor pentru prea puținul interes ce-l poartă față de unica revistă bisericească.

Chesarie Sinadon, locotenentul de Iași, care se teme de sfârșitul biciului acestei reviste, încurajază revista (sperând că o va îndatori) trimițând chiar circulare către preoțime în cari o îndemnă să se „prenumere“. Tot astfel și Theoctist Scriban, un văr de-al fraților Scribani, mai târziu director al seminarului central din București și redactor al unei reviste bisericești, iar în timpul de care e vorba „președinte al consistoriei din Ismail“, a stăruit nespuse de mult în Basarabia, câștigând abonamente nouă în locul celor pierdute în Moldova.

Dar cât de greu străbate lumina în împărăția îndelungatei întunecimi ! Revista luptă necontenit cu moartea și cu viața, și nici odată nu era sigură, dacă mâine va mai putea apărea sau nu. Aproape tot al doilea număr apărea cu întârziere, purtând pe fața dinții un articol cu reapărea Preotului, iar pe cea din urmă anunțul că „numărul următor va ieși după săptămâna luminată, de nu vom avea însă banii trebuincioși nici până atunci, o spunem de mai înainte, foaia va reapărea și mai târziu“. Și cu toate aceste nesfârșite serii de amărâciuni redactorii mergeau înainte

declarând: „nu ne vom lăsa, cu toate greutatele, de întreprinderea noastră, decât numai atunci, când nu ni se va mai da nici o speranță, de a o putea continua, — când ne vom convinge, că în cercurile clerului nostru român nu sunt nici atâtea elemente de viață, câte ar fi fost neapărat trebuitoare pentru a întreține ființarea celei întâi și singure foi bisericești în Moldova. Atunci ne vom retrage, lăsând pe morți să-și îngroape morții lor“.¹

Intr'un moment de criză e îndepărtat din fruntea revistei redactorul Inochentie, care e trecut ca profesor la Huși și astfel, pe lângă alte necazuri, mai rămâne și Climent numai singur. Dar cum acesta era un om cu spirit de întreprindere și isteț, nu-și pierde încrederea, ci începe și singur a bate, pentru a i-se deschide. Începe cu apeluri. Cel dintâi apel cerea sprijinul mitropolitului primat din București, căruia i s'a descris toată afacerea. După mai multe scrisori trimise mitropolitului Nifon, Climent primește într'un târziu dela superiorul cancelariei mitropolitane un răspuns de următorul cuprins: „Sf, Sa (*sic!*) a simțit o vie mulțumire și bucurie atât pentru frumoasa întreprindere a Sfinției Voastre, cât și pentru ostenelele ce nu încetați a le depune pentru lățirea cunoștințelor religioase, de care societatea noastră română este foarte însetată.

„Pe lângă aceasta vă adaug, tot din partea Prea Sfinției Sale (!), că pe cât stă în putința Sa de a susține niște asemenea întreprinderi folositoare Bisericei, nu va sta indiferent către Sfinția Voastră, dându-vă ajutorul cuvenit, fără de care duple a Sa convicție, nu se poate susține o asemenea foaie eclesiastică.

„Cu această ocazie, Onorabile Părinte, nu se poate altă face, decât numai a Vă informa despre buna voință a P. S. Sa de a concura după rugămintea ce-i faceți prin zisele scrisori, iar ajutorul putincios și cuvenit din par-

¹ 1862 pg. 200.

te-i se va trimite prin respectabilul Melchisedek, locotenent de Huși*.

N'am aflat nicăiri vr'o amintire despre trimiterea de fapt a vre-unei sume de bani din partea mitropoliei din București. Redacția se plânge și de aici în colo ca și până acum de o totală lipsă de sprijin. „N'avem în casă nici un ban de mai mult timp“ spune redactorul,¹ — și nu eră cine să-l creadă și să aducă sprijinul de nevoie.

În urma unui astfel de sbucium, Preotul slăbește și — moare.

Dar cum Climente nu eră un om care să se poată împacă cu orice situație, își ia refugiul la noi expediente. Incepe a se ocupa cu ideea de a transforma foaia de până acum în foaie jumătate politică, jumătate bisericească, crezând că astfel va face să crească interesul oamenilor politici pentru foaie și că, peste tot ar fi un dublu câștig, acela anume de a putea introduce și între preoți ideile politice și între oamenii politici ideile bisericești. Dar împotriva unui astfel de compromis intervine autoritatea și sprijinul nou al lui Melchisedek, care face posibilă reparația Preotului — în condițiile vechi.

Între acestea scaunul mitropolitan îndură o nouă schimbare prin abdicarea lui Chezarie (7 Maiu 1863) și prin instituirea în el alui Callinic Miclescu, nepotul răposatului Sofronie Miclescu.

Această schimbare a fost pentru Preotul o nouă ocazie de a-și spune părerea pe față. El spune categoric, că scaunul arhieresc e adus în o poziție falsă, prin faptul, că numai oameni cu cari simpatizează Principele îl pot ocupa. „În această epohă trebuie a se lupta cineva și a suferi ca să lucreze și să trăiască ca om onest și cu conștiință de datoriiile chemării sale“²

¹ Pag. 160.

² 1863 pag. 203.

Callinic, care ştia, că Preotul nu-l prea agrează pe Cuza şi care ştia că ajungerea sa în scaunul de locotenent de mitropolit e opera lui Cuza şi că de acesta atârnă şi ocuparea definitivă a scaunului metropolitan dela Iaşi, încearcă a domoli spiritul revistei prin protejarea ei atât în înţeles moral, cât şi material. Astfel încă dela suirea sa pe tron îndeamnă pe Climent să continue a edă revista, dând o deosebită atenţie mai ales „discursurilor cari ar putea fi rostite în biserică“. Insuş Consistorul dădea din când în când comunicate oficiale şi înştiinţări.

Când între astfel de împrejurări Preotul ajunge a-şi încheia şi anul al treilea, el nu uită să adauge că după atâta osteneală depusă, totuş „clerul fuge de lumină cât poate şi nu primeşte pe cei ce vin în numele şi spre binele său propriu“.¹

Aceasta îl atingeă în mare parte şi pe Callinic, care nu se putea identifica cu direcţia Preotului, dar care în schimb aprobă fără rezervă cele mai multe din măsurile lui Cuza privitoare la biserică, chiar şi pe cele păgubitoare.

Când apoi intră în anul 1864, cel dintâi cuvânt a fost „Intr'ariparea speranţelor Bisericei noastre în începuturile noului an, în care spuneă: „Noul an pare a fi început sub nişte oguri² (semne prevestitoare) mult mai favorabile pentru soarta bisericii noastre. Nu am putut observă în curs de 5 ani dela intrarea noastră sub noul ordin de lucruri mai nimic bun făcându-se pentru cler şi biserică“. Şi ceva mai departe: „Nu vom putea vorbi în adevăr, în starea de faţă a lucrurilor cu acelaş curaj al opiniilor noastre, îngăduit până puţin înainte, nu vom putea reprezenta încât se atinge de guvern, adevărul în toată goliciunea sa“,³ — dar vor căută să spuie totuş intru cât se poate, ce nu face bine guvernul şi cum ar trebui să facă.

¹ Nr. ultim din 1863.

² Auguri (franc.)

³ Se introdusese cenzura!

Nemulțămirea era mare printre toți oamenii bisericii, în Moldova ca și în Muntenia, unde faptele lui Cuza erau socotite drept satrapii. În București se făcea chiar planul unei nouă reviste bisericești, care să apere interesele bisericii pe care Cuza o „încălca” și căreia voia chiar să-i dea lovitura de moarte. (!)

Cei cari au luat inițiativa pentru întemeierea revistei în București, au găsit însă prea multe uși închise, pentru a nu fi nevoiți să-și părăsească deocamdată planul. Dar cu cât lucrurile rămăneau și pe mai departe în desordine, nemulțămirea creștea tot mai mult, mai ales că tocmai între împrejurările acestea se întâmplă că locotenentul Callinic fu întărit definitiv mitropolit, (18 Maiu 1865) pe baze anti-canonice, cum peste tot obicinuia Cuza.

Dupăce Callinic ajunge astfel mitropolit, încearcă din nou să se pună bine cu Preotul. Ba a voit chiar să-l facă organ oficial al său, respective al mitropoliei, dar n'a putut. Și ceilalți ierarhi se interesau de revistă, ba îi făceau chiar propagandă din toate răspunderile. Numai așa a putut ajunge Preotul în acest an la considerabilul număr de 1349 de abonați.

De odată însă pe neașteptate apare în Iași o altă revistă bisericească: *Predicatorul moralului evanghelic și al umanității*, a cărei nevoie reală nu o simțea nimeni afară de aceia cari căutau o armă prin care să parăze influența primei reviste ce nu voia să știe de considerații personale. La 30 Octomvrie 1864 a apărut cel dintâiu număr al acestei reviste conduse de doi preoți ieșeni, dintre cari cel puțin al doilea pare a fi locuit foarte aproape de metropolie, de Isaia Teodorescu, directorul „seminariei” din Iași,¹ și Constantin

¹ Strașnic om trebuie să fi fost acest Isaia Teodorescu, dacă el va fi fost așa cum ni-l zugrăvește I. Creangă în *Popa Duhu* al său! Căci posnașul de Popa Duhu nu e altul decât însuș Teodorescu. (V. I. Creangă, Opere complete, ed. II. Minerva, 1906 pg. 105).

Știubei. — Noua revistă zice că se adresează în special „cătră onorabili domni profesori și studioșii domni școlari“ (ai seminarului) în cari i-ar fi plăcut să planteze un mai mare duh de blândeță. Mitropolitul Callinic îi dă binecuvântarea, după ce de Preotul nu s'a putut apropia nici odată și nu l-a putut influența — dar îi atrage atenția ca să publice numai materii bisericești „conformându-se legii presei“. Pe supt ascuns se intenționa ca această revistă să pătrundă în casele preoților, din cari să fie apoi scos încetul cu încetul Preotul dimpreună cu spiritul pe care-l reprezenta acesta. Politică bisericească n'a făcut „Predicatorul“, fiindcă nu putea. Printre rânduri totuși se putea ceti că adera la politica lui Cuza, pe care aproape toți oamenii bisericii o combăteau. Așa de exemplu la ziua aniversară a Unirei principatelor (24 Ian. 1865) revista îl salută pe Cuza cu aceste cuvinte, pe cari nu le-ar fi spus nici cinci la sută dintre preoțimea Principatelor: „Mărit fie numele lui Alexandru Ioan I. Neșters rămână în inimile și memoria Românilor marele reformator și întemeietor al națiunii române! Etern adorat fie iubitorul principe domnitor al principatelor române unite!“

Vre-un interes mai mare nu presintă această revistă. Puținele discursuri și predici pe cari le-a dat, n'au vre-o valoare care să mai poată fi recunoscută și azi. Cel mult ale arhimandritului Sofronie Barnovschi, care avea „o limbuție dulce, puternică și înduplicătoare, împodobit fiind de cătră fire cu un rost sunător și foarte plăcut și o rară ținere de minte“ (pg. 59), — sau discursul ținut în Biserica Bunănovitate (sic!) sau, în sfârșit „cuvântul în adins tradus în limba patriei spre înfrânarea duelgiilor din țara noastră, cari câte odată se poftesc unii pe alții la duel pentru „point d'honneur“ (pg. 125). Incolo, doar câteva fragmente din Istoria bisericească alui Petru Maior publicate după o copie făcută de pe original de A. Todorescu, fost profesor la seminarul dela Socola (pe la 1834).

La două luni după întronarea lui Callinic, Predicatorul moralului evanghelic, după ce s'a convins că „lupta lui nu poate fi decât în contra stâncilor, ca de granit, în contra norilor celor mai nestrăbătuți și în contra curselor de tot felul, prin care obștescul luptător al Evangheliei se încearcă a obstacula virtuțile“ — apune la 1865.

Prin moartea lui rămâne singura revistă bisericească tot numai Preotul, căruia însă i se pregăteau zile din ce în ce mai amare. După ce spune la începutul anului 1865, că „ii fu sortit de a vedea în cursul anului trecut luându-se dela biserică hotărâtor averile, cu care o înzestraseră înainte strămoșii nostri“ (pg. 74) și după ce vorbise cu cuvinte aspre despre „paradoxitatea unei legiuiri de numirea mitropoliților și episcopilor“, care era legea adusă de Cuza pentru instituirea în mod anticanonic a ierarhilor, Callinic s'a hotărât a-i pune pedeci serioase. Cel dintâiu lucru a fost, că l-a ridicat pe redactorul Climente Nicolau la rangul de arhimandrit de clasa a I. și l-a trimis rector al seminarului din Socola, unde nu mai putea fi independent, ca mai înainte. Ca răsplată a cerut ca Preotul „să se pronunțe în favoarea sistemului predominant al lui Cuza“, ceea ce Climent nevoind să facă, a adus cu sine destituirea lui din postul de rector și trimiterea lui la București.

În felul acesta Preotul muri.¹ Dar cu aceeași putere învie în Climent flacăra puternică a răsbunării, care avea să izbucnească în curând sfărâmând tot ce întâlnea în cale-i.

Nu voi trece încă dela Preotul, ci mă voi opri un moment pentru a aminti un articol, care merită a fi scos din rândul multelor articole îngropate în colecțiile de patru ani ale acestei reviste.

Articolul pe care țin să-l amintesc, vorbește despre biserica din Bucovina² și atinge o coardă pe care vom regreta totdeauna că n'a fost cine să o înțeleagă.

¹ La 30 Octomvrie 1865.

² 20 Februarie 1864.

Sunt cunoscute tendințele episcopului rutean al bisericii ortodoxe din Bucovina, Eugeniu Hacman, care voia să întemeieze o mitropolie a tuturor Românilor ortodoxi din monarhia austro-ungară cu centrul în Cernăuți, — și tot astfel opoziția ce-i făcea episcopul dela Sibiiu Andreiu Șaguna, care doria ca centrul acestei mitropolii să fie Sibiiul. O a treia părere reprezintă revista ieșeană. Părerea ei e arătată în articolul amintit, din care e de ajuns a reține următoarele: „Tendințele Bucovinenilor înseamnă că clerul și poporul român ortodox din Bucovina aspiră chiar astăzi a imposibilita (a face cu neputință) o unire, prin care să ne apropiem din ce în ce mai mult și să ne ajutăm mutual-minte în interesele noastre comune, privitoare la soarta viitoare a întregii națiuni române . . . Căderea unui guvern străin nu justifică nici cătuși decât schimbarea religiei sau rumperea relațiilor sale bisericești anterioare. Toate popoarele ce au avut și au oare care demnitate morală, toate națiunile de caracter și cu conștiință de un trecut al lor mai mult sau mai puțin glorios, au rămas statornice în credințele moștenite dela părinții și strămoșii lor sub toate sguduirile și prefacerile politice, prin care au trecut și se află și astăzi chiar. Oare schimbătu-și-au Polonii religia și relațiile lor vechi bisericești trecând sub guvernului ortodox rus? Oare lăpădatu-s'au Grecii de religia lor, căzând sub jugul cel mai mult decât barbar al Turcilor?⁴ Apoi spune cum insulele ionice, cu toate că au ajuns sub stăpânirea Englezilor, cari au făcut mari presiuni ca ele să rupă legăturile bisericești cu Grecia, și-au menținut legăturile lor cu patriarhia grecească „și insulele ionice se bucură astăzi de reunirea lor cu Grecia liberă. Așa se vor bucura cândva și frații nostri bucovineni de reunirea lor cu muma-patrie, dacă purtarea clerului și a bărbaților inteligenți din această parte va corăspunde cătuși decât perseverinței admirabile și credincioșiei către biserică a clerului și poporului Ionian . . . Mai vârtos astăzi când toate popoarele aspiră a se grupa sub

stindardul centralisării lor politice și naționale, așteptăm dela frații bucovineni să ne dovedească măcar pe jumătate curajul patriotic, respectul vechilor legături bisericești, prudența și abnegarea cu care Ionienii au știut a-și conserva a lor neînstrăinare națională-bisericească, până când s'au unit cu frații lor din Grecia liberă*.

O dorință ca aceasta, în timpurile de o viclenie austriacă cum erau tocmai acești ani, nici nu putea fi privită de aceia, în a căror mână zăcea puterea, ca o chestiune ce merită a fi discutată. O părere ca aceasta nici n'a putut fi luată în seamă. Ea nici pe vremea în care a fost rostită nu va fi preocupat cercuri mai înalte de diplomați. Ii era scris să rămâie numai eternisată în revista Preotul pentru totdeauna, ca o vecinică mustrare, ca un vecinic memento.

O revistă combatantă a politicei bisericești alui Cuza.

Am vorbit mai pe urmă despre numărul ultim al Preotului. Chestiunea, cu aceasta nu era rezolvită, căci la două luni de zile după detronarea lui Cuza, la 1 Aprilie mai apare un număr din această revistă. Acest număr vestea însă numai cele ce aveau să urmeze după aceasta și făcea o scurtă dare de seamă despre cele trecute.

„Consecvent profesiunii noastre de credință, nu puteam justifica lucrările guvernului căzut relative la Biserică, nu puteam conveni nici aproba legiurile anticanonice și antiortodoxe impuse bisericii noastre de către acel guvern de tristă memorie, nu puteam aplauda nici secunda mai mult pe părintele Mitropolit pe o cale atât de periculoasă și vătămătoare nu numai pentru biserică, dar chiar pentru patria noastră“.

Așa spune ultimul număr al acestei reviste, ale cărei idei aveau să se întărească aiurea, *luptând* câtăva vreme — până când a observat că aproape nu mai e nevoie să lupte.

După detronarea lui Cuza în noaptea de 11 Februarie 1866, atâția din oamenii cei mai de aproape ai bisericii au crezut că e timpul suprem ca toată reaua moștenire a bisericii dela Cuza să fie nimicită până la ultima fărâmitură; toate inovațiile lui canonice și anticanonice să fie anulate și în locul lor readuse principiile de cari s'a călăuzit mai înainte biserica ortodoxă, — chiar cu risicul de a introduce și forme anticvate și șabloane fără viață.

Cuza nu mai eră nici în fruntea Țării și nici măcar în Țară spre a mai putea exercita vre-o influență, iar Callinic eră și el departe de scaunul de mitropolit, în care atâta vreme a făcut ce a vrut, — acum eră în temniță în urma „revoluției“ antiunioniste dela Iași din 3 Aprilie 1866, care doriă ruperea Moldovei de Muntenia și conducerea ei prin N. Rosnovanu, care aveă să fie Domn al Țării Moldovei.

În întreaga țară, adecă în ambele Principate Unite, printre toți oamenii cari purtau interes pentru treburile obștești eră o puternică agitație, care voiă să pregătească neamului un viitor mai bun și mai sigur. Alegerea unui Domn din familie străină cunoscută, — aceasta eră țânta tuturor oamenilor serioși și cumpătați, iar încercările antiunioniste, la București ca și la Iași, erau mai mult niște jucării, și erau puse la cale de dușmani, cari ne-ar fi voit dismembrați.

În biserică eră încă vie amintirea celor făcute de Cuza; secularizarea averilor mănăstirești, pe cale pacinică sau radicală, instituirea episcopilor anticanonici, scoaterea seminariilor de sub autoritatea bisericii și alte dureri și jigniri mai mici,¹ toate acestea apăreau acum, după căderea autorului lor, în o lumină și mai bătătoare la ochi. Cei mai mulți credeau sosit timpul că să se purceadă la luptă pentru recăștigarea în întregime a drepturilor perdute; în București ca și în Iași se găseau destui cari să între fără nici o șovăială într'o astfel de luptă, în care dușmanul nici nu se mai arătă.

În București lupta eră începută cu de-a binele încă de pe vremea domniei lui Cuza. Eră o adevărată literatură de broșuri și de pamflete, în românește și în franțuzește, care agită zi de zi spiritele. Între Scarlat Rosetti, fost elev

¹ S'a zis de contemporani, că Cuza apasă biserica română ortodoxă și are aplicări spre catolicism, pentruca să se facă iubit de Napoleon. Chiar și Melchisedec o afirmă aceasta la anul 1868. Vezi C. Diclescu: Un episod diplomatic de Episcopul Melchisedec. pg. 12.

al lui Gheorghe Lazăr și om cu mare influență, și între frații Scribani, cei mai aprigi ostași ai intereselor Bisericeii, eră o perfectă înțelegere, și acesta nu eră un lucru mic. Între ei veni și Climente Nicolau cel gonit din Iași, care și el aveă destule la inimă.

Rosetti se manifestase și până aci. Îndeosebi la 5 Februarie 1865, când se votă în Senat legea pentru numirea episcopilor, vorbise atât de documentat, încât devenise în fața celor mai mulți un om temut. A voit chiar să întemeieze o foaie, care să apere numai interesele bisericii, dar n'a izbutit. Acum, că întâmplarea și interesul l-a apropiat de Climent, pe care îl cunoșteă, a crezut că e timpul cel mai potrivit, ca ideea cea veche să o și întruchipeze.

Din invoiala lor a răsărit atunci în București revista *Ecclesia*¹ „diariu hebdomedariu moralo-religiosu sub redacțiunea hagiului și ierosolimitului Carol Scarlat Comite de Rosetti marl. orăt. a lui Scaun ecumenic al st. religiuni ortod. Chrest. a Răsăritului — și a arhimandritului Climente Nicolau“.

Acum nu se mai tănuia nimic, lucrurile nu se mai spuneau în cuvinte cu două înțelesuri, ci pe față, fără nici o rezervă, așa cum le simțiau aceia, cari aveau convingerea că inima lor sângerează de rănilor bisericii. „Într'această binecuvântată de Dumnezeu țară, Patria noastră, — zice *Ecclesia* în primul cuvânt al ei — dela descălecătoarea Românilor până astăzi niciodată sfânta noastră Religione nu a fost atât de bântuită și prigonită ca sub domnia Colonelului (sic) Cuza și niciodată apostolii ei cei adevărați nu au fost atât de desprețuiți și nebăgați în seamă. Cuza a căzut și Scriptura s'a implinit, încât astăzi putem zice cu drept cuvânt: „Văzut-am pe cel nelegiuit prea înălțându-se mai presus de chedrii Livanului, întorsu-m'am și iată nu eră și l-am căutat pe el și nici urmele lui nu s'au aflat“. În

¹ Cea dintâi foaie bisericească tipărită cu litere latine.

timpul lui Cuza „am voit la mai multe rânduri a fondă un ziar care să susțină drepturile și instituțiile Ecclesiei sau bisericii noastre naționale și bătând la mai multe uși, nu am putut izbuti“.

Și fiindcă n'au izbutit, au comis greșala de a alerga după dreptate acolo unde n'aveau ce căuta decât tot prin o primejduire a intereselor bisericii. Mai mulți dintre bărbații mai de valoare ai bisericii, în loc să aștepte desfășurarea normală a lucrurilor, ajung la convingerea că interesele bisericii române se mai pot ocroti numai prin o apropiere de biserica-mamă din Constantinopol. S'a început deci o corespondență între patriarhul din Atena și între metropolitul Nifon și între Scarlat Rosetti din București, care discută o unire a acestor două biserici și „reinceperea relațiunilor între Ecclesia cea mare și Ecclesia noastră românească“. ¹ Ba s'a mers așa de departe încât s'a cerut chiar dela Sf. Sinod grecesc din Atena „opinia“ în chestia faptelor lui Cuza, opinie care s'a și dat, în termeni destul de grecești, și care a fost prezentată și sinodului din Rusia spre aprobare. Insași Ecclesia publică cu mare emfază „opinia sfințelor sinoade a tuturor Roșiilor și al Athenei asupra legilor făcute de guvernul colonelului Cuza atingătoare de Ecclesia română“. ²

Pentru descrierea stării bisericii Ecclesia găsiă următoarele asemănări din Scriptură: „Și a pierit dela fica Sionului toată frumseța ei, căpeteniile ei au ajuns ca niște oi ce nu află pășune și mergeau întru neputere (desarmare) înaintea vrășmașului“, — iar pentru Cuza numirea cu numele celui mai nebun prigonitor al bisericii creștine aceea de Iulian Apostata.

Printre articolele publicate în scurtul timp al viețuirii Ecclesiei, cu greu se găsesc câteva articole mai senine, —

¹ Ecclesia pg. 106.

² N. 4. 1866.

cele mai multe tratează despre Cuza, despre independența istorică a bisericii române, despre necanonicitatea episcopatului, despre formula de jurământ a suveranului, care jură că va respecta *canonicitatea bisericii* etc.

Între acestea țara se liniștește. În fruntea ei e ales Principele Carol de Hohenzollern, care la 10 Maiu 1866 își face intrarea în capitala Principatelor, în care avea să domnească multă vreme cu glorie. El aduce din țara Sa și din familia Sa devisa activității strămoșilor Săi și a vieții Lui, — cuprinzătoarele cuvinte: „Nihil Sine Deo“.

Supt un astfel de domnitor și biserica nădăjduia zilele pe cari le merită. Cuvântul *Locotenenței domnești*, care s'a spus cu privire la biserică în mesagiul cetit la deschiderea „Constituantei“ (28 Aprilie 1866), dacă pe deoparte era destul de aspru în judecarea vremilor abia încheiate, era și o garanție că multe din rănilor vechi se vor tămădui în cel mai scurt timp cu putință. Aceia cari puteau vorbi în acest chip, evident, erau și hotărâți să ajute pe noul Domn în opera lui de îndreptare. „Domnii răi și despoți — zice mesagiul — și mai apoi chiar oștiri de invaziune, n'au cutezat să pună o mână sacrilege asupra aceluia altar sfânt; dar ceea ce dânsii n'au cutezat a împlinit regimul din urmă, căruia ziua de 11 (23) Februarie a pus sfârșit.

Acel regim, e știut de toți ce a făcut din sfânta independență a bisericii noastre. Cu legea pentru Sinod, el a lovit credința străbună; cu legea de asimilare a capilor bisericii române, cu funcționarii ordinari ai statului, cu legea care hotărăște ca ei să nu mai fie aleși ca în trecut, ci numiți și scoși după bunul plac al Domnitorului, s'a sdruncinat adânc altarul, s'a zdrobit în el asilul vechiu al independenței cetățenești, s'a închis, se pare pentru totdeauna, lista mitropolitilor cetățeni români ca Grigore, Dositeiu, Iacob Stamati, Veniamin“.¹

¹ Treizeci de ani de Domnie ai Regelui Carol I., Vol. I. pg. 27.

Aceia dintre oamenii bisericii, cari sub Cuza au apărat-o și-au aflat deci, deodată, o samă de oameni puternici, cari doreau de asemenea readucerea unor stări pe cari Domnul detronat le schimbase — și cari, cu influența pe cari o aveau înaintea noului Domn, puteau și face ceea ce credeau în interesul bisericii și al țării. Oamenii bisericii puteau fi, deci, pe pace deocamdată.¹

Între astfel de împrejurări Ecclesia ține să declare, că e mulțumită văzând „principiile umane și cu totul creștine ce caracterizează noua situație a lucrurilor”.² Deaceea în curând după ce a eșit din redacție Climente, care se mută din nou la Iași, și după ce printr'un „*Exposé de la situation dans l'église roumaine*”³ înaintat Principelui în luna lui Septemvrie a anului 1866 de către Rosetti și frații Scribani, a putut cel puțin spera, că sub noul regim biserica va fi tratată conform demnității și rolului ce-i e rezervat, încetează.⁴

¹ Melchisedek zice: „Domnul este foarte preocupat a restabili Biserica în tot ceea ce a stricat Cuza . . . Exemplul lui Cuza este o mare experiență pentru Domnii României în privința religiei. Spre a evita soarta lui nu vor merge pe urmele lui, nici vor persecuta biserica . . . Clerul vede în El (Principele Carol) restauratorul Bisericii în tot ceea ce guvernul precedent a vătămat Biserica”. (V. C. Diclescu o. c. pag. 12).

² Pg. 134.

³ Publicat în Ecclesia, în limba franceză și română.

⁴ Decemvrie 1866.

VI.

Câteva reviste incoloro.

Nu putem merge mai departe continuând firul istoric după Ecclesia, ci e nevoie de a ne întoarce cu patru ani înapoi la o altă revistă pe care a trebuit să o trecem cu vederea, parte din motivul că ea nu a stat în legătură cu cele două din urmă, parte pentru că acestea două formau un lanț care nu se putea despărți, ci trebuia privit dela un capăt al lui la altul.

Revista aceasta este *Biserica* apărută la 1862¹ în București supt conducerea preotului Grigorie Musceleanu, cel dintâiu preot român, care s'a ocupat de organizarea societăților preoțești. Tot acest Musceleanu se pare a fi redactat, în acelaș timp și o altă revistă: *Dumineca* (1862—65).² Revista aduce o notă nouă prin materialul istoric ce dedea, mai ales cu privire la mănăstirile românești în legătură cu cari dedea documente vechi și schițe istorice, unele chiar de o oarecare valoare. Musceleanu era un om cu dragoste pentru cercetări istorice mai ușoare, ceea ce a și atras atenția ministrului de culte de atunci, Al. Odobescu, care la rândul său a dat o circulară către preoți îndemnându-i a abona *Biserica*³, ba el însuși i-a dat și o subvenție din fondul ministerului de instrucție. Pentru o astfel de atenție Musceleanu era oarecum îndatorat a aplauda faptele celor dela cârma țării. În cartea sa: „Mă-

¹ A trăit până la 1864.

² Vezi „Unirea“, Blaj, 1891, pg. 303.

³ „Cel mai serios ziar bisericesc între toate cele apărute până acum, atât dincolo, cât și dincoace de Carpați“, zice V. Gr. Popu în al său naiv „Conspect asupra literaturii române“ etc. V. II. pg. 185.

năstirile închinat și abuziva lor administrare* și aduce mănăstirilor învinuiri grave, ceea ce l-a determinat pe Cuza, ca după ce prin legea dela 22 Decembrie 1862 a luat în stăpânirea statului mănăstirile închinat, să-l numească pe Musceleanu inspector al acestor mănăstiri.

De aici încep interminabilele complimente aduse lui Cuza prin articole lungi și elogioase, complimente pe cari dintre oamenii bisericii puțini cutezau să le facă. „Acum — zice Musceleanu — că Dumnezeu a trimis în fruntea națiunii pe alesul său, pe Măria Sa Alexandru Ioan I., care ca următor la tronul lui Mircea, Stefan și Mihaiu, care au apărut țara cu spada în mână, veni ca să redea României aceia ce i se înstrăinase de timp¹ suspinul a încetat, umilința Românilor a dispărut, România a intrat în drepturile sale. Clerul român ar trebui să aplaude cu religiozitate această învingere². *Biserica* n'a ajuns să poată aplauda și lucrările din urmă ale lui Cuza referitoare la biserică, căci a încetat la 1864, când apare la Iași *Predicatorul moralului evanghelic*. După scurtă vreme la 1870 *Biserica* reînvie supt numele de *Biserica română*, având acelaș program. Ca atare o întâlnim la 1871 aparând „în curtea bisericii Radu Vodă* din București, fost lăcaș vestit de călugări, actualmente locul pe care se află Internatul Teologic. La acest an se ocupă de asanarea moravurilor clerului. („Clerul desprețuit“).³ — Apune la 1872.⁴

La 1864 anul agoniei „Bisericii* apare la București *Anunțiatorul bisericesc*, care însă n'a avut nici vre o viață mai lungă, nici vre-o influență mai hotărătoare în viața bisericii.⁵

¹ II. 217.

² 221.

³ Vezi „Transilvania“ Brașov 1871 pg. 100.

⁴ Nu se află în nici o bibliotecă publică din România.

⁵ N'am putut vedea nici un exemplar din această revistă, care lipsește și din biblioteca Academiei din București și din a Universității din Iași. A apărut: 1865—7, 1870—1872.

VII.

Cea dintâi revistă greco-catolică.

Anul următor 1865, în care România avea o singură revistă bisericească, Preotul din Iași, iar Ardealul își avea și mai departe „Telegraful Român“ al său, ne dă o altă revistă bisericească, pe *Sionul românesc* din Viena: „Sionulu romanescu, fôia Bisericésca, literaria si scolastica redactata de Dr. Gregoriu Silasi, v. protopopu onorar și asiesoriu consist. al Arhidiecesei Albei Iulie, prefectu de stud. in Seminarul gr. c. cent. din Viena, membru ord. al Asoc.“ Aceasta e cea dintâi revistă bisericească unită. De fapt ea se poate numi mai curând teologică, decât bisericească, întru cât se ține în marginile serioase ale științei teologice, un lucru care până aci nu l-am întâlnit. Căci ceea ce făcea *Vestitorul bisericesc* și *Predicatorul* pentru literatura bisericească era mai mult un material de popularizare a chestiunilor bisericești, în timp ce articolele din *Sionul românesc* erau lucrate cu o oarecare erudiție teologică.

Redactorul Gregoriu Silași, om cu o întinsă cultură literară și teologică câștigată în școlile Apusului, își depunea toată erudiția sa pentru a da revistei sale un colorit serios și grav. În Viena putând sta în legătură cu literatura teologică romano-catolică mai veche și mai nouă „Sionul“ putea să aducă în sprijinul celor scrise autorități necunoscute de Români până aci, autorități cari impuneau tinerei literaturi teologice române. Din fiecare pagină respiră însă un aer de clasicism chinuit și de erudiție greoaie, precum și de o credință religioasă foarte pronunțată de dragul căreia autorul făcea ori ce sacrificii. Lipsind tratate de organizație bisericească și de ordin practic, revista se restrângea aproape exclusiv la știința teologică: dogmatică, morală, istorie, predici miezoase, de multeori imitate după

romano-catolici, și corespondențe din afară. Sunt cele dintâi corespondențe de un interes oare care în ziaristica noastră bisericească de până aci. Se mai dădea atenție și școalei, pentru care se publicau articoli de caracter pedagogic și, în genere școlastic, — și se dedeau recensii despre cărți bisericești apărute la Români, între cari și una despre Istoria bisericească alui Șaguna apărută la 1860, de Gavril Pop, care a introdus și o notă personală în recensia sa.¹ Se mai dedeau și poezii religioase, dar acestea n'au nici o valoare.

Trebue să facem amintire și de limba în care se scria această revistă. Ea era o icoană fidelă a străduințelor școalei ardelenene de a forma o limbă curățată de ori ce element străin firei noastre latine. Silași a rămas întreaga sa viață aderent infocat al acestor principii și a luptat împotriva noiei direcții inaugurată la Iași prin Junimea. Atât articolele în proză, cât și poeziile sunt scrise în această limbă și ortografie, de care nu te mai poți apropia astăzi decât cu un zimbet pe buze. Cine n'ar zimbi de exemplu citind, că „Laureatul poet V. Alexandri a publicat în foaia societății „Bucovina“ câteva poezii de esta soi (era vorba de poezii cu subiect religios) compus pentru asilul Elena Domna în București, din cari într'un'a copilasii se înamoreziă în preasfânta Vergură.”²

Când în România s'au început legăturile bisericești din nou cu Constantinopolul (1866), atât Sionul românesc, cât și Telegraful Român din Sibiiu s'au pronunțat și ele, ce e drept cu mare rezervă și bună voință, asupra acestei chestiuni. Această atențiune a făcut pe Ecclesia să numească ambele ziare „două santițele veghietoare ale ortodoxiei”.³ E interesant, că tocmai în același număr în care numește pe Sionul din Viena „santinela a ortodoxiei”

¹ Pg. 169—290/1866 și 8—11/1867.

² 1865 pg. 43.

³ Ecclesia 106.

(În vreme ce el era de fapt o sentinelă a catolicismului) Ecclesia combate cu multă emfază unirea cu Roma. Sionul a făcut haz de noul titlu primit din București, care nu-l încânta de loc. Față de Telegraful Român Ecclesia și-a arătat mulțămirea prin reproducerea adresei de simpatie a brașovenilor pentru Șaguna, când acesta fusese atacat din nou de Gazeta Transilvaniei. Ecclesia zice: „Fericit este poporul acela, care are în capul clerului său pe Părintele lui obștesc și nu osibește patria de Biserică”.¹

La anul 1867 Sionul românesc dispare, pentruca la 1871 să reapară, în aceleași condiții. Cu un an în urmă, la 1872, Silași părăsește Viena așezându-se în Cluj ca primul profesor de limba și literatura română la universitatea de acolo. La acest an Sionul românesc încetează, dupăcum încetează și redactorul lui de a se mai ocupa de chestiuni teologice. Silași se dedică exclusiv cercetărilor filologice și istorice, în domeniul cărora a ajuns la rezultate de cari, adesea, trebuie să se țină cont și azi. Activitatea desfășurată de Silași în Cluj are, dupăcum am mai amintit, o notă foarte caracteristică: ea e îndreptată în partea cea mai însemnată împotriva *nouei direcții* dela Convorbirile Literare. Silași e reprezentantul erudiției îndârjite în istoria cercetărilor filologice-istorice și în a curenților noastre culturale.

¹ Ecclesia 125.

VIII.

Jurnale cu colorit religios după 1866.

11 Februarie 1866 a provocat mari fierberi în Principate, fierberi de cari nu se putea ținea departe nici clerul. O parte a clerului muntean, în frunte cu mitropolitul Nifon avea simpatii pentru Rusia, de unde aștepta un prinț ortodox, cu tragere de inimă pentru biserica română,¹ în timp ce o parte a clerului moldovean ar fi dorit mai bucuros separarea Moldovei de Țara românească și ajungerea în fruntea ei a lui N. Rosnoveanu, care purtase o luptă aprigă împotriva lui Cuza.² Insuși mitropolitul Calinic fusese acela care la 3 Aprilie 1866 se pusese în fruntea revoltaților traversând străzile Iașului în plin ornat arhieresc, ceea ce a făcut, că în interesul ordinei publice să fie arestat. Alături de el era Rosnoveanu, T. Boldour-Lătescu și alți nemulțămii. „Revoluția” din Iași fusese fără multă greutate potolită, agitația spiritelor însă nu conținea tot așa de ușor. De aceasta a purtat grije un anumit soi de presă. Boldour-Lătescu însuși, care a fost și el deținut dimpreună cu mitropolitul Calinic, și care a scris o apologie a zilei de 3 Aprilie,³ după ce s'a liberat din temniță, cel dintâi lucru pe care l-a făcut a fost redactarea unui jurnal, care avea să cuprindă vederile sale politice. Jurnalul apare în Iași sub titlul Moldova (deci și aici tot separatiști!) foaie politică, religioasă și comercială, (1866—68), având ca deviză „Respect religiunii și proprietății și (post festa) Unirea personală cu principe străin (cetește: rusesc)”. O foaie religioasă n'a

¹ Aus dem Leben König Karls des I. v. I. pg. 120.

² Appel aux chretiens, în care apelează la „atențiunea serioasă a Europei”. V. N. Dobrescu. Istoria bisericii române dela 1850—95. pg. 124.

³ Se află între mssele Academiei române nr. 827 și e intitulată: Adevăr-adevărat în chestia răscoalei dela Iași din 3 Aprilie 1866.

foi insă această „Moldovă“, care era mai înainte de toate o armă de apărare personală a redactorului ei. O amintim totuși, mai mult ca o curiositate și ca un semn caracteristic al vremilor acelora, în cari biserica începu a fi socotită de unii oameni drept paravan după care se pot face fel de fel de isprăvuri.

În acelaș an cu „Moldova“ apare în București sub conducerea lui Romulus Scriban și a lui Demetriu N. Preda un alt ziar *Dacia* română, ziar politic, comercial, literar și religios. El trecea în lumea mare românească de „echul Poporului român“ și ca atare își ținea de datoria sa a tăia și a spânzura pe toți aceia cari se atingeau de biserică. O foaie bisericească n'a foi insă nici asta, cu toate că-și atribue caracterul religios, — și se amintește aici iarăș numai pentru interesul istoric.

Cu un program identic ca al acestora a început să apară la 1866 și *Legalitatea*, foaie politică, religioasă, literară și științifică, de două ori pe săptămână, în București sub îngrijirea lui P. Georgescu și I. Baldovin (Iarcu în „Bibliografia“ sa zice, că sub numele acesta din urmă ar fi a se înțelege I. Eliade-Rădulescu).¹

În anul următor apare în Iași o altă revistă care-și atribue un caracter religios: *Originea*, foaie literară, științifică și religioasă sub redacțiunea D. George Pavloff. Deși a dat în fascicula I. și II. un tratat despre „influența Cristianismului asupra civilizațiunii“ ea nu poate fi trecută în canonul revistelor bisericești.

! Dar fiindcă era modă de a se mândri fiecare ca „apă- rător al bisericii împilate“ s'a găsit și această „Origine“ să-și atribue acest caracter.²

¹ „Unirea“ 1891 pg. 303.

² A eșit până la 1867.

IX.

Reviste bisericești mărunte.

După apunerea *Predicatorului moralului evangelic și al umanității* Iașii rămân doi ani de zile fără vre-o revistă sau foaie bisericească, căci nu putem socoti între acestea, dupăcum am văzut nici *Moldova* nici *Originea*. Abia la 1867 apare în Iași o adevărată revistă bisericească. Noua revistă se chema *Biserica Românilor*.¹

Acelaș an, deosebit de rodnic în reviste efemere, ne dă o nouă revistă și în București cu numele *Credința*,² și una în Blaj cu numele *Foaia administrativă a arhidiecezei Blaj*. Aceasta era un monitor oficial sec. Il redacta Dr. Ioan Bob. „A apărut câțva timp (?), dar apoi peste puțin timp din cauza morții redactorului a încetat”.³

Ceva cât de cât mai statornic aduce abia anul următor, 1868 care face să apară o nouă revistă bisericească în Pesta, redactată de Iustin Popfiu. Noua revistă se chema *Amvonul* ⁴ *foaia bisericească pentru elaborate din sfera clo-cinției sacre* și era redactată de un unit învățat, orator bun și productiv. Partea esențială a lucrărilor publicate în această foaie consistă în predici, al căror cusur era mai totdeauna aproape numai limba. Ele erau compuse după toate regulile omiletice și cu o profundă cunoaștere a ma-

¹ N'am putut afla nici un exemplar, nici în biblioteca Academiei române, nici a Universității din Iași.

² Idem.

³ „Unirea” din Blaj a. 1891 pg. 303, articolul lui Dr. Felician Branu. — Foaia aceasta nu e amintită nici în bibliografia lui Iarcu, nici în catalogul lui V. Gr. Pop din *Analele Academiei române*.

⁴ Anul I. e 1868, anul II. 1871 și tot anul II. și 1881, când dispare.

terialului predicatoric romano-catolic, din care se adăpa neîntrerupt. Afară de predici se dedea și o cronică bisericească bine îngrijită. În curând revista își mută sediul în Oradea-mare (1880), unde s'a stabilit redactorul ei, ocupând o funcție în Consistorul de acolo. În timpul apariției *Amvonului* se ridică la valoare de dogmă infalibilitatea papei (18 Iulie 1870) pe care biserică unită, ca una care face parte din supușii Papei, o primește și ea, „ceea ce se spune și dela înălțimea „*Amvonului*“.

Acelaș an, 1868, aduce și în Iași o nouă foaie: *Foaia oficială bisericească a sfintei mitropolii Moldovei*,¹ care se ocupă în mod foarte conștiincios de publicarea actelor oficiale ale mitropoliei, circulare, concursuri, anunțuri etc. Din când în când dedea și câte un tratat — neoficial — de morală, pastorală etc. Astfel aici s'a publicat mai întâi *Expunerea doctrinei bisericești ortodoxe* alui „Geté“ (W. Guettée). În genere însă ea privește mai mult interesele Moldovei și e de un caracter prea local și prea puțin important decât să putem spune mai multe despre ea.

Anul 1869 ne rezervă o surprindere: În Basarabia, la Chișinău apare o foaie bisericească slavo-română intitulată: *Diariul bisericescu* (Chisinevski Eparhialnita Vedemosti) menită — poate — a apăra interesele „comune“ ale Românilor și Rușilor sub raportul bisericesc.² Mi-a fost cu neputință a afla vre-o colecție din acest ziar.

¹ Până la 1871.

² N'am aflat pomenire despre ea decât din catalogul revistelor cuprinse în „*Analele Academiei române*“.

Trei reviste bisericești apărute în Arad.

În dezvoltarea literaturii bisericești mai nouă, sub raportul publicațiilor periodice Aradul a jucat pentru noi un rol cu mult mai însemnat decât celelalte două centre bisericești ortodoxe-române din țările de sub coroana ungară, Sibiiul și Caransebeșul, cari ambele împreună n'au făcut atâta cât a făcut Aradul singur. În timp ce în Sibiiu apare dela 1853 încoace „Telegraful Român“, care n'a dat mai nici odată vre-o atenție mai mare literaturii bisericești, ci s'a ocupat de treburile politice, bisericești și școlare mai mult din punct de vedere militant, și în timp ce în Caransebeș *Foaia diecezană*, apărută la 1886, n'a putut face mai nimic pe terenul literaturii bisericești, în Arad începând dela anul 1869 și până azi au apărut trei reviste bisericești, de sigur destul de multămitoare pentru timpul în cari au apărut și pentru multele nevoi pentru vindecarea cărora s'au scos.

Cea dintâi revistă: *Speranța*, un rod al entuziasmului tinerilor teologi ai seminarului din Arad, era pentru timpul acela „unica și prima foaie literară-bisericească a Românilor ortodoxi din Ungaria și Ardeal“, dupăcum nu uită a spune „Invitarea de prenumărațiune“. Ea își începea la 1869 viața prin aceste cuvinte frumoase: „Progres! Cultură morală religioasă și ridicarea clerului la poziția și demnitatea ce-i compete în organismul bisericii noastre naționale. Iată stindardul sub care ne angajăm la luptă. . . . Dela această luptă nu ne vom retrage, ci o vom continua cu orice preț“. (Nr. 1, 1869). Trei ani încheiați a luptat „*Speranța*“ în speranța de a lăți lumina acolo unde era în întunec de veacuri, printre preoțimea a cărei întreagă viață trebuia

reformată în conglăsuire cu înaintările făcute pe toate terenurile de alte instituții și corporații culturale.

Bisericii, spre a putea răspunde înaltei sale misiuni, îi trebuia un cler cu o educație mai multă ca până aci și cu un simț de datorie mai dezvoltat. „Speranța” încearcă a sădi acest simț încă în tinerii teologi de prin seminarii, între cari izbutește a provoca o emulație frumoasă și prin articole convingătoare își dă silința a strânge pe preoții dela sate în „reuniuni religioase”, singurele cari pot continua în absolvenții de seminarii așezați ca preoți la sat, o viață sufletească mai superioară, o viață de conducători ai mulțimii. Ea avea convingerea, că preoțimea noastră nu e permis a fi inferioară în cultură celorlalți factori din viața noastră, și de aceea accentua necesitatea de a o înzestra cu tot felul de cunoștințe speciale și generale. O frumoasă atenție dădea și studiilor istorice, în fașă la noi pe vremea aceea, și tocmai pe acest teren a și putut să dea oarecari rezultate. *Transilvania* din Brașov, organul „Asociațiunii transilvane pentru literatura și cultura poporului român”, pe care o conducea Barițiu, nu uită se accentueze cu cuvinte de laudă activitatea „Speranței” pe terenul literar-istoric. „Dacă juna Speranță — zice Barițiu după apariția câtorva numere din această revistă — n’ar mai fi publicat și alte lucruri folositoare, ci numai fragmente istorice, totuș ar fi meritat căldurosul sucurs al clerului”.

[Activitatea de 3 ani a acestei reviste, care avea în fruntea ei pe teologul C. Gurban, n’a rămas fără rezultate. O întreagă generație de preoți a fost crescută în alte idei, și o îmbunătățire reală a urmat în viața sufletească a acestei tagme atât de importante în dezvoltarea noastră, în urma acestei reviste.]

Deși organ al societății de lectură a teologilor aradani, această revistă avea ca colaboratori și alte condeie, între cari pe acela al vicarului Miron Romanul, mitropolitul de

mai târziu. Articolele acestuia sunt pline de o pătrundere judițioasă și scrise într-o limbă românească destul de bună. Ele sunt toate neiscălite.¹

Când la 1882 s'a stins „Speranța”, locul i l-a luat altă revistă bisericească: Lumina, organ oficial al eparhiei române „greco-orientale” a Aradului, care a avut și ea o viață tot așa de scurtă ca și Speranța.

Noua revistă avea conform trebuințelor, un caracter dublu: bisericesc școlar. Preotului, care de foarte multe ori e și învățător și director școlar, trebuia să i se dea deodată cu cunoștințele despre biserică și acelea cari privesc mai de aproape școala, mai ales în urma împrejurării, că la Românii din Ungaria biserică și școala sunt una. Pentru școală trebuia să se dea acum o luptă tot mai aprigă, pentru că zi de zi se pregăteau împotriva ei atentate puternice cari îi voiau moartea. Această cetate a noastră trebuia întărită. O mică pietricică a adus la întărirea ei și această revistă, care în scurta-i viață de 3 ani a trebuit să îndure nu mai puțin de 3 schimbări de redactori. Întâiu a apărut sub conducerea lui George Popa (Pop), apoi sub alui Iosif Goldiș, episcopul de mai târziu al Aradului și în urmă sub actualului vicar al Orăzii mari, P. C. Sa Vasile Mangra.

În acești trei ani de viață ai *Luminei* se vor găsi expuse cele mai însemnate și mai puțin însemnate momente din viața bisericească a eparhiei Aradului, începând de la evenimentele cari ating viața întregii eparhii și până la viața celei din urmă parohii: procese verbale ale sinoadelor eparhiale, concursuri pentru întregiri de parohii, rapoarte despre sfințiri de biserici și școli, întâlniri de preoți, alegeri de deputați sinodali și congresuali, — și ici coalea câte

¹ Vezi colecțiunea „Speranței” din biblioteca arhiepiscopescă din Sibiu, unde articolele acestea sunt semnate cu creionul sau cu cerneală de însuș Miron Romanul.

puțină literatură bisericească și indigetări practice pentru preot și învățător.

[Dintre articolele de cuprins teologic mai de seamă trebuiesc amintite câteva traduceri bune ale omililor Sfântului Ioan Gură-de-aur, precum și câteva articole bune scrise de teologi din Arad și din Sibiiu. Dintre articolele mai importante amintesc numai pe ale părintelui Mangra, în care se vorbește pentru întâia oară la noi despre o chestiune rămasă până azi neresolvită, anume despre „Unitatea limbii în cărțile noastre bisericești de pretutindeni“. Părintele Mangra a reluat și mai târziu acest subiect, dar n'a isbutit să-și vadă realizate dorințele juste nici aici la noi, nici în Țara românească. Chestiunea aceasta a început de altcum a se agita aproape în același timp și la noi și dincolo. Atât oamenii bisericii, cât și cei mai buni literați români susțineau, pe drept, că ne trebuie o singură limbă bisericească și anume una care să-și aibă rădăcinile în frumoasa limbă veche bisericească, iar ramurile în viața noastră literară de astăzi. A rămânea exclusiv la slavonisme și străinismele bătătoare la ochi era o greșală tot așa de mare ca și aceea de a adopta o limbă cu desăvârșire nouă și încă una cum era prin anii 70, și latinizată și italianizată și franțuzită.

Când apare, la 1874, articolul pâr. Mangra chestiunea avea un aspect de tot nou, dar pentru aceea nu lipsiau cei care să o combată și în teorie și în practică. Abia cu doi ani în urmă a apărut la București faimosul *Oratoriu* (Molitvelnic) al episcopului Melhisedek, într'o limbă, în care numai cei mai apropriați elevi ai lui Laurian și Massim puteau scrie,¹ și tot în aceeași vreme lupta împotriva direcției bune și revista greco-catolică *Preotul român* alui N. Fekete-Negrutiu, căruia îi trebuia o limbă care să ne arate totdeauna, ca o oglindă, obârșia noastră romană.

¹ O. Ghibu: *Limba nouălor cărți bisericești*, Sibiiu 1905, pg. 23 și urm., și *Lupta*, Budapesta 1907, nr. 230.

„Lumina“ care urma o direcție destul de bună, dar care ar fi putut lucra și mai mult, tocmai pentru a putea fi cât mai deamănă de numele ei, ascunde în colecțiile sale din cei trei ani (1872—5) mult material pentru istoria culturală mai nouă a eparhiei Aradului, și chiar multe articole, cari cu unele schimbări s'ar putea reedita și astăzi.

După încetarea ei dieceza Aradului rămâne doi ani de zile fără organ oficial. La 1877 apare noul organ oficios: Biserica și Școala, care continuă și azi. Nici noul organ nu ne putea da mai mult decât ne dădea în timpul său Lumina. Deci și aici mai mult circulare, ordinațiuni, concursuri și procese verbale decât literatură bisericească și școlară!

Dintre chestiunile mai de seamă cari s'au tratat în cei dintâi ani amintesc numai căsătoria a doua a preoților, o nevoie care va agita multă vreme viața bisericească, întemeierea de societăți religioase pentru publicarea și răspândirea de cărți teologice și religioase morale, cum se întâlnesc la toate popoarele culte;¹ apel către femeile române spre a strânge pentru răniții din Războiul româno-ruso-turc pânze de învălit ranele și alte ofrande; limba cărților bisericești etc.

În privința acesteia din urmă, după ce se mai discutasese și în *Convorbiri literare*² și în *Vocea clerului*,³ Biserica și Școala lasă să răsune: O voce pentru reforma limbii în cărțile bisericești,⁴ sub care reformă păr. Mangra înțelege „a nu strica ce e bun și a îndrepta ce e rău“. După ce nu aprobă în toate pe Virgolici, dând mai multă dreptate lui Vitalis, continuă: „cărțile bisericești negreșit au trebuință de a fi întocmite astfel, ca ele, precum în trecut așa și astăzi, să

¹ O idee pe care a discutat-o și dl ministru S. Haret (Albina, 1900), iar mai târziu părintele C. Morariu din Bucovina (Neamul românesc 1907) și alții.

² S. Virgolici în C. Lit. 1877.

³ Vitalis în Vocea Clerului, 1877, pag. 98—100.

⁴ 1877, pag. 109—110.

fie aceleași în toate bisericile române. Din ele Românii să învețe și să audă aceeași limbă în București, aceeași limbă în Arad și aceeași limbă în Blaj¹. Altădată discutând aceeași chestie, spune că sunt două curente în limbă: cel latinizator și cel care susține dialectele (!) „Dintre ambele însă nici unul nu trebuie adoptat” când se vorbește de limba bisericească.¹

Pe lângă multe discuții folositoare se mai dădeau din când în când și traduceri din sfinții părinți, biografii bunișoare de ale acestora, sau reproduceri din Biserica ortodoxă română din București și de prin Căndela din Cernăuți, cari însă toate se perdeau cu totul în noianul de articole fără nici o valoare și în nesfârșite suplimente cu anunțuri oficiale. Totuș, trebuesc amintite studiile de pedagogie și psihologie ale dlui Dr. P. Pipoș și articolele de pastorală al părintelui A. Hamsea și R. Ciorogariu.

La timpul său a lămurit bine și în chestia școlară, la 1879.

Unul dintre cele mai mari merite ale acestei reviste e că a dat și continuă a da ocazie teologilor buni din Arad de a încerca să scrie. Cei mai mulți dintre ei aici și-au început activitatea publică.

Azi găsim în jurul ei câteva puteri tinere, cari nu se pot trece cu vederea.

Biserica și Școala mai are pe lângă atributele de până aici, și pe acela de organ, care alături de Telegraful Român din Sibiu, a propovăduit ani de-a-rândul noul Crez cultural, inaugurat de Junimea. Dacă „Convorbirile literare”, organul curentului nou, n’ar fi fost reproduse în coloanele acestor două foi, și dacă oamenii grupați în jurul acestora nu le-ar fi întrebuintat spre acest scop, noua direcție ar fi întârziat multă vreme de a prinde rădăcini puternice în Ardeal.²

¹ 1880 pag. 360. ² Vezi: „Unitatea noastră culturală”, de I. Slavici în *Tribuna* din Arad, 1907, nr. 7.

XI.

„Vocea bisericii“ și alte trei reviste.

La 1870, în epoca unor agitații nervoase pentru biserică, interesele acesteia le reprezenta *Biserica*, incolora revistă alui G. Musceleanu. Glasul de luptători al bărbaților bisericii nu răsuna de nicăiri, prin foi sau reviste. Theoctist Scriban, directorul seminarului central din București face, la sfârșitul anului 1870, să înceteze această stare de lucruri: la 6 Dec. ale acestui an vestește apariția *Vocei bisericii*, ziar literar și științific religios. Numărul apărut la acest dat precisează astfel programul:

„Ziarul Vocea bisericii, ca ziar literar și științific religios va da publicității succesiv: 1. Operile sfinților Părinți a anticei biserici creștine. 2. Discursuri alese la Dumineci. 3. Discursurile și alte opere ale celor mai renumiți dascăli și oratori contemporani ai Bisericei ortodoxe“.

Scopul Voinței bisericii e „să lumineze într'un mod rațional și convingător pe întreaga națiune română cu dogmele, cu morala, cu sfintele așezăminte și sfintele tradițiuni a bisericei părinților nostri“.

„Direcțiunea civilizației ateistă a secolului nostru și cultura filosofico-materialistă și diferențele societății oculte sau masonice, care lucră într'un mod foarte vătămător în contra creștinismului în genere și a credinței ortodoxe în specie, libertatea absolută în țara noastră a tuturor conștiințelor... toate acestea trebuie a pune pe clerul român superior și inferior în o serioasă gândire și cu puteri unite să se apuce de o serioasă lucrare în ramul literar și științific bisericesc“.

De fapt în anii din urmă mai cu seamă de când cu secularizarea averilor mănăstirești, opinia publică și partea

cea mai însemnată și mai mare a locuitorilor dela orașe vedea cu alți ochi clerul bisericii noastre. Cu ocazia secularizării s'au scris fel de fel de cărți și broșuri în cari s'au exagerat răcatele omenești ale călugărilor și al căror scop era ștergerea monahismului ca instituțiune. Broșurile acestea, cari se răspândeau în publicul mare ca orice scriere senzatională — împreunate cu disprețul pe care-l aduceau cei ce studiau în Apus, pentru clerul și călugării noștri inculți, — toate acestea au făcut să scadă repede autoritatea și demnitatea străveche a bisericii, ca instituție și nu numai a clerului întreg, ca clasă. Ce e mai trist, s'au văzut în campania contra monahismului ca atare jurnale și reviste dintre cele mai de seamă și oameni dintre cei mai apropiați de biserică.

Unele întâmplări, cari nu erau tocmai conforme prescrierilor bisericești, veneau și ele să întărească acest dispreț pentru cler, pentru biserică, pentru monahism.

Ca o apărătoare a bisericii împotriva acestor atacuri se scoală de astădată *Vocea bisericii*, care chema pe credincioși sub aripile sale încălzitoare ca o cloșcă pe puii săi.

Dar, *rari nantes in gurgite vasto*; mulți au fost chemați, dar puțini au venit. Numărul cel mare al sprijinitorilor revistei și al celor ce aveau să lupte se arătase dintru început atât de mic, încât redactorul Vocei bisericii se văzu imposibil a continua cu scoaterea revistei, afară de care nu mai era în întreaga Țară românească alta. Între aceea se ivise în biserică un caz care a produs o agitație vie în întreaga țară: la Iași arhimandritul Climente Nicolau, fostul redactor al Preutului și persecutatul mitropolitului Callinic, trage asupra mitropolitului său patru focuri de revolver în urma unui incident, pe care poate Climente de mult îl pândea.¹ Aceasta era la 19 Ianuarie 1871. La 6 Martie acelaș an

¹ N. Dobrescu: Studii de istoria bisericii române contemporane, pg. 125.

procesul a fost pertractat înaintea Curții cu jurați din Iași¹ între viile aprobări ale unora și între desaprobările altora. Climente a fost condamnat, — apoi i s'a ras barba și i s'a tuns părul. Presa la rândul ei comenta din belșug incidentul, aflând ocazie de a da din nou o dovadă eclatantă despre demoralizarea monahilor. Întâmplările acestea agitău opinia publică într'un grad, cum nu s'a mai întâlnit până târziu, la destituirea mitropolitului Ghenadie.

În *Foaia societății pentru învățătura poporului român* din anul acesta, nr. 10. Barbu Constantinescu, om de al bisericii, mai târziu fost profesor la Facultatea de Teologie din București, își ridică glasul contra monahismului, care azi nu mai are rațiunea de a fi. *Columna lui Traian* alui Hașdeu se asocia și ea la glasul tot mai puternic al obștei, care răsuna: *jos călugărismul*. În acelaș timp se continuă șirul pamfletelor împotriva călugărilor. Poetul și istoricul, destul de slab în ambele privințe, C. D. Aricescu, apăruse și de astădată cu o scriere senzațională de actualitate: *Sora Agapia, sau călugăria și căsătoria*, în care făcând la fiecare pas haz de călugări bețivi, mueratici, leneși etc. și bagatelizându-i, condamnă fără nici o cruțare călugărismul.²

Între împrejurările acestea tăcerea din partea celor chemați a apăra Biserica, chiar cu rizicul de a jertfi pe unii dintre indivizii al căror cap îl cerea mulțimea, era o crimă. Atunci la 28 Martie 1871 Vocea bisericii, ridicându-se peste orice greutate, apare din nou. Ea nu începe o luptă împotriva opiniei publice în fața căreia ar fi trebuit să cadă, ci

¹ Cf. Procesul pertractat la Curtea cu jurați din Iași în 6 Martie asupra atentatului comis de fostul arhimandrit Climente Nicolau contra vieții Eminentiei Sale Callinic Miclescu, mitropolit Moldovei și Sucevei. Ed. de Teodor Bălășan, Iași 1871. Tipografia Junimea.

² „Decând există călugărismul în România, lucruri așa grețoase și înfricoșate nu s'au mai văzut scoase la lumină, precum sunt aceste publicate de dl Aricescu, într'u atâta, încât asemenea carte întrece prin revelațiunile sale scandaloase tot ce s'a scris până aci în aceasta materie în limba noastră“. (G. Barițiu în „Transilvania“ pe 1871, pg. 148).

vine în numele păcii, voind a proba prin fapte și prin însăși învățăturile divine ale Bisericii, rațiunea acesteia de a fi și de a lucra. În foaia sa Scriban n'a introdus deci lupta, pe care o purta pe altă cale, și nu amintea nimic nici de Barbu Constantinescu, pe care pe altă cale l-a afurisit pentru cuvintele sale împotriva monahismului. Ce e drept se plânge că după apariția întâiului număr „nu s'a văzut de nicăiri nici cea mai mică mișcare, nu ni-a venit nici un ajutor material indispensabil pentru tipărirea și cheltuelile ziarului, ci am văzut mai târziu după publicarea primului număr și al programului ziarului nostru reapărând în limba românească două foi; una în București intitulată: *Biserica română*¹ și alta în Blaj:² *Speranța*, care se distribuia cu profuziune clerului din capitală și elevilor seminariști“.³ Dar pe lângă toată nepăsarea, Vocea bisericii își face datoria. Publică cuvântări de ale lui Theoctist Scriban, care era un foarte bun orator, apoi de ale vărului său Neofit Scriban, precum și mai ales omilii de ale sfântului Ioan-Gură-de-Aur și Grigorie-cuvântătorul-de-Dumnezeu, cari zac și astăzi răslățite în această revistă, precum și în altele, fără ca să le fi strâns cineva în volum, dupăcum ar merita. Alături de partea omiletică se dedeau și tractate de conținut dogmatic, morali, canonic și traduceri din scriitori bisericești cu renume (ca Macarie din Rusia ș. a.) Tonul domol și inofensiv al

¹ Alui Musceleanu

² Probabil e o greșală. În Blaj n'a apărut nici o *Speranță*. Dar la acest an apărea — în anul a 3-lea! — *Speranța* din Arad. Aceasta trebuie să fie cea vizată aici.

³ De atâteaori și în atâtea locuri ale țării românești s'au făcut propagandă pentru adoptarea în afacerile bisericești, a sistemului introdus în biserica română ortodoxă din Ardeal și Țara ungurească prin „Statutul organic“ dela 1868. Încă principele Cuza a început seria pe la 1862, pe când deci și în Ardeal abia pregătirile se puteau face în această privință.

Distribuirea „cu profuziune“ a *Speranței* din Arad se va fi făcut poate tot cu gândul de a face propagandă pentru sistemul din Ardeal.

revistei n'a fost însă destul de potrivit cu împrejurările de viață ale bisericei din acea vreme și de aceea, ca o urmare firească, a bătut de timpuriu ceasul apunerii ei, care a avut loc la 24 Septemvrie 1872.

De altcum încetarea ei la acest dat își avea încă o explicare. Biserica română câștigase în acel an o lege conducătoare a sa, *Legea organică*, cu care trebuia să se înceapă o nouă eră. Era aproape firesc deci ca până la punerea în aplicare a legii să se facă pregătirile și studiile necesare asupra ei, având a se începe apoi, pe baza nouălor principii de drept, lupta.

XII.

Trei reviste unite.

Am vorbit la locul său de *Sionul românesc* pe care-l scotea la Viena Gr. Silași. Revin asupra lui pentru a aminti că, după dispariția lui la 1867, reappare la 1871 pentru a apune iarăși la 1872, când Silași trece la Cluj, unde ca profesor de limba și literatura română la Universitate se dedică exclusiv studiului limbei și istoriei românești, părăsind studiul teologiei. — *Sionul românesc* era și la 1871 ca și la 1867.

Peste tot, s'ar putea zice că la revistele unite se găsește totdeauna aproape aceeaș notă, începând dela cea mai veche până la cea mai nouă, care e *Păstorul sufletesc* din Șimleu: erudiție mai mult sau mai puțin adevărată și mai mult sau mai puțin greoaie, puțin interes pentru elementul național în biserică pe care-l copleșește cu totul doctrina catolică limbă rea și răceală față de interesele bisericilor „acatolice“.

Aceasta e și nota revistei *Preotulu romanu* apărut la 1874 în Gherla sub conducerea lui N. Fekete-Negruțiu, — un om harnic și un om de inimă.¹ Din aceasta rețin următoarele: „provincia mitropolitană de Alba-Iulia—Făgăraș este mai progresistă în privința cărților bisericești, căci ea lăpădând de tot hieroglifile lui Ciril, a început a publica toate cărțile bisericești cu litere latine și cu un text curățit de toate elementele străine frumuseții limbei române“² Mai

¹ În „Transilvania“ pe anul 1871, pg. 112, se vorbea de apariția în curând a revistei *Preutul mirean* sub redacțiunea lui Ioan P. Papiu din Gherla. Această foaie „bisericească, școlară și literară“ avea de scop „a câștiga atragere către confesiunea și religiunea avitică“.

² 1880 nr. 11.

amintesc și un studiu al lui Dr. Gr. Silași despre „Uniunea bisericească a Românilor cu Reformații în sec. XVI.—XVIII.”

Acelaș N. F. Negruțiu scoate la 1875 tot în Gherla „*Predicatorulu sateanului romanu*, seu cursu completu de predici pre toate Duminecele și serbatorile anului precum și pre toate ocașiunile obveniente”,¹ care publică predici bunișoare. A apărut până la 1890 schimbându-și numele iarăș în Preotul român.

¹ În anul II. apare în Cluj, anul III. e 1880 și apare iarăș în Gherla, iar în anul IV.—V, 1881, iarăș în Cluj.

XIII.

„Biserica ortodoxă română“, organul Sfântului Sinod.

Legea organică, pe care mulți i-au dorit-o bisericii și pe care mulți o așteptau ca pe singura mântuitoare, după ce desele reforme de până aci au fost pentru biserică — și în consecință și pentru stat — mai mult păgubitoare de cât folositoare, dispunea între multe altele și edarea unui organ de publicitate al Sfântului Sinod, prin care acesta să divulge în cler și în popor cunoștințele cele adevărate despre biserică și să și lămurească întreagă învățătura sa, căutând totodată a desvolta și literatura teologică, ridicându-o la înălțimea celei din alte țări.

Abia după doi ani dela această lege se poate însă intrupa ideea revistei, și atunci la 1874 apare cea mai mare revistă bisericească, pe care am avut-o vre-odată: *Biserica ortodoxă română*.

La începutul apariției sale dădu neapăratele regulamente pentru diferitele trebuinți ale bisericii, care conform legii organice, avea să ia o formă mai sigură, umau apoi diferite tractate teologice, incomparabil mai serioase decât cele cari au văzut lumina zilei până aici, și o cronică bisericească generală dintre cele mai interesante.

În anul întâi al apariției Bisericii ortodoxe la București moare mitropolitul Nifon, al cărui loc îl ocupă mitropolitul Moldovei Callinic. Acesta era un mare aderent al predicii în biserică, ceea ce o dovedise încă de pe când era locotenent la Iași impunând predica în mănăstiri, ca nici odată până aci. Acum când ajunge în scaunul de mitropolit primat, una dintre cele dintâi griji ale lui era să dea un avânt

predicei. Avuse și norocul de a găsi la venirea sa în București pe unul dintre cei mai mari oratori bisericești, pe cari i-a avut biserica dela Antim Ivireanul încoace, pe arhiereul Ghenadie, mai târziu epp. de Argeș, iar la acest dat predicator al bisericii Sfântului Gheorghe, unde se aduna toată lumea bucureșteană inteligentă, ca nici odată până aci, și spre durerea noastră, ca nici odată de atunci încoace. Vocea lui „răsuna și detuna“ pentru contemporanii săi, pentru cari n'a fost o durere mai mare decât depărtarea lui din București la Argeș,¹ unde fusese numit locotenent. „La București ninge, plouă, iar la Argeș pică rouă“, își ziceau cu destulă amărăciune cei cari până aci îl ascultau ca pe un adevărat cuvântător de Dzeu. Predicile lui se publicau în Biserica ortodoxă și au fost de sigur cele mai gustate de majoritatea cetitorilor revistei.

Pe cât de bun era acest Ghenadie ca predicator, pe atât de bun, pentru vremea sa, era Ghenadie Enăceanu, redactorul Bisericii ortodoxe, ca istoric, și deci pe atât de interesantă revista pe care o redacta. Dacă cele mai multe cercetări istorice ale lui, îndeosebi „Creștinismul la Români“ adesea nu sunt lipsite de greșeli mari, greșeli cari erau pe atunci ale întregii istoriografii române, nu e mai puțin adevărat, că ele cuprind pentru întâia oară adunat la un loc materialul istoric cel mai interesant referitor la încreștinarea Românilor și adesea și o prelucrare nimerită.

„Biserica ortodoxă“ avea cusurul de a fi impusă tuturor preoților dela oraș ca și celor dela țară, și ca atare era menită a se adresa, în cele mai multe cazuri unor oameni cu foarte puțină cultură și cu foarte multe griji pentru viața de toate zilele. Pentru aceștia, cari formau maximul cetitorilor, să zicem : abonaților, ce folos mare puteau să aducă articolele savante ale cutărui bun scriitor, sau cercetările istorice ale unui Ghenadie Enăceanu? De aceea s'au îndreptat nenu-

¹ 1878.

mărate atacuri împotriva revistei, care vorbea prea de sus pentru oameni cari erau adânc, adânc rămași în întunec. „Unii se plâneau. că foaia e un bir, alții că n’au timp să citească, deoarece timpul e absorbit de munca câmpului, și iarăș alții că n’au cu ce plăti abonamentul. Alții că jurnalul nu e de nici un folos, că nu înțeleg cele ce se scriu într’ânsul”.¹ Și aproape toate aceste jăluiri erau bazate pe mărturisiri adevărate. De unde să înțeleagă toți acele tratate științifice de morală, dogmatică, omiletică, istorie, drept bisericesc etc., pentru cari dragostea n’a crescut mult nici până astăzi, după o școală de aproape patru decenii?

De aici urma, că preoții primiau revista impusă o puneau deoparte cum o primiau, netăiată, și când era vorba de achitarea abonamentului de obicei se întimpinau cele mai grele piedeci. În cei dintâi patru ani ai apariției sale (1874—8) nu s’au putut încasa 66.553 lei și 71 de bani din abonamente astfel că redactorii ei, — căci afară de Ghenadie, care era prezidentul comitetului de redacție, mai erau și alți membri — au început a fi bănuți de o oarecare rea credință, ceea ce a adus cu sine la 1878 încetarea revistei.²

Până la încetarea ei a dat în cursul celor patru ani un material literar-bisericesc dintre cele mai însemnate și interesante.

Dar dacă în România a trebuit să audă atâtea glasuri de nemulțămire, avea cel puțin mângâierea că în alte părți revista e bine apreciată și chiar foarte mult lăudată. Așa în Ardeal Gheorghe Barițiu, el însuși un unit, dar pentru aceea un foarte bun Român, aducea neconținut laude atât în ziarul său „Observatorul”, cât și în „Transilvania”, organul Asociației, în care scria articole întregi despre Biserica

¹ Biserica ortodoxă an. III. pg. 434.

² 1. Octomvrie. În numărul din urmă se zice, că „consecințele resbelului din 1877—8 au făcut ca acest jurnal să înceteze”.

ortodoxă. Iată cum amintește despre aceasta însași Biserica ortodoxă: ¹ „Clerul și în genere toți creștinii din Transilvania și alte localități românești au salutat cu căldură aparițiunea jurnalului Biserica ortodoxă română și în timp de 4 ani n'au încetat de a-și manifesta simțămintele lor pe toate căile către acest organ de publicitate al bisericii române. Jurnalele, atât cele eclesiastice, cât și civile din acele localități românești publică de mai mult timp și în mod regulat tabla materiilor jurnalului Biserica ortodoxă română, iar ziarele din Sibiu „Observatorul“ și „Telegraful Român“ care sunt și organe de publicitate ale Înalt Preasfințitului Mitropolit al Transilvaniei² — au publicat o critică foarte bătătoare pentru redacțiunea acestui jurnal; ele au emis ideea, că atât în privința alegerii și a tractării materiilor, precum chiar și în privința limbei, jurnalul Biserica ortodoxă română este, nu voim să zicem ca domnii redactori ai jurnalului Observatorul, cel dintâi jurnal din România liberă, dar unul dintre cele dintâi“.

Că Biserica ortodoxă a fost bine apreciată în Ardeal, mai bine decât în România, e evident. Dar trebuie să amintim că ea nu era așa de răspândită în Ardeal, încât să se poată zice, că „publicul ardelean“, mai cult decât cel din România, a înțeles mai bine ce preț are organul Sfântului Sinod. Printre preoți ea nu străbătuse de loc. Nici atunci precum nici astăzi ea nu se găsește pe masa mai nici unui preot de acolo. Ea-i era cunoscută lui Barițiu, pe care l-au atras fără îndoială studiile istorice ale lui Enăceanu — și încă alor două-trei jurnale din Ardeal, cărora li se trimitea revista gratuit, sau în schimb. Acestia știau de revistă, încolo prea puțini.

Barițiu, ca un om foarte cult ce era și ca un vechiu ziarist, a cunoscut revista încă înainte de a fi început el

¹ A. IV. pg. 620.

² Inexact. Observatorul era organul lui Barițiu, care, cum am amintit era unit.

redactarea Observatorului, pe când era director al fabricii de hârtie din Zărnești (lângă Brașov). Încă de atunci cetia el Biserica ortodoxă și scria în Transilvania despre ea¹ cuvinte de laudă și o împărția și unor clerici culti spre citire. Astfel părintele Bartolomeiu Baiulescu din Brașov, un colaborator de mai târziu al Bisericii ortodoxe, mărturisește că el a citit revista dela Baritiu. „Prețuita foaie ce ridigeați — scrie el redactorului într'o scrisoare² — meritând a fi citită de fiecare român, care știe carte, ea merită cu deosebire a fi citită de întreg clerul român. Aceasta este unica foaie bisericească care tratează materii mai însemnate în specialitatea teologică și istorico-bisericească.

„Am citit articolii publicați dela eșirea ei până astăzi cu atențiune, căci mi s'a imprumutat de dl George Baritiu. Acum strămutându-se Domnia sa la Sibiiu, mă aflu necesitat a mi-o procura“.

Deodată cu această scrisoare păr. Baiulescu trimite și un articol spre publicare, după ce la 1875 dintre cei din Ungaria mai publică păr. V. Mangra un articol, iar la 1878 preotul P. B. Botoș din Cubin o predică.

Cam la atâta se mărginesc relațiile dintre Ardeal și Biserica ortodoxă română, care la rândul său ținea și ea foarte puțin cont de biserica română de peste Carpați, despre care scria rar la cronica atât de bogată despre celelalte biserici ortodoxe, și și atunci într'un mod foarte defectuos. Aceleași relații, aproape neschimbate, sunt și astăzi după 35 de ani.

„Biserica ortodoxă“ mai avea și alte cusururi decât acestea. Ea nu dădea o atenție destul de însemnată chestiunilor de actualitate. Așa, ca să nu amintesc decât una singură, ea n'a luat nici o atitudine față de începuturile de „modernizare“

¹ Vezi anul 1876.

² Bis. ort. a. 1878, pg. 680.

a limbei bisericești, cari se observau atunci cu de-a binele. Articolul lui S. Vărgolici din Convorbirile literare¹ în care acesta protesta împotriva *Oratoriului* episcopului Melhisedek, n'a avut absolut nici un răsunet în coloanele organului Sfântului Sinod, chemat a păzi *întreaga* comoară veche și nouă a bisericii. Din această pricină multe lucruri au ajuns să ia o dezvoltare din cale afară de păgubitoare.

După patru ani de astfel de viață, Biserica ortodoxă dispare deci, după cum am văzut, pentru câțva timp.

¹ 1877, pg. 433 și urm.

XIV.

Reviste contemporane cu „Biserica ortodoxă“.

Încă înainte de dispariția Bisericii ortodoxe apăruseră alte reviste bisericești, atât în România, cât și în țara ungurească¹ și anume cu doi ani înainte, la 1876, apare în București redactată, de niște anonimi, *Vocea clerului*, care a răsunat doi ani și și-a încheiat activitatea înaintea Bisericii ortodoxe.

Vocea clerului pornește dela următoarele constatări: „e un semn trist, însă caracteristic pentru starea actuală a clerului României, că în toată România nu există nici un jurnal bisericesc pentru apărarea intereselor clerului. Într'un timp, când mai în fiecare zi vedem apărând jurnale noi, când fiecare clasă, fiecare societate simte trebuința de a avea un organ, prin care să-și exprime opiniile, să propage ideile de progres și să susțină interesele sale, numai clerul român stă nesimțit și pare a nu avea viață în sine Sfântul Sinod a înființat deja de mult un jurnal, Biserica ortodoxă română, un jurnal oficial, impus tuturor preoților din toată România și care de aceea prin mijloacele, din care dispune ar putea deveni un jurnal foarte important și de un mare folos pentru cler; trebuie însă să mărturisim, că cu mirare și mâhnire am văzut că on. Redacțiune n'a înțeles în destul misiunea unui asemenea jurnal și i-a dat o direcțiune nu tocmai nimerită. Căci lăsând cu totul la o parte chestiunile rituale și zilnice ale clerului, jurnalul

¹ Într'un jurnal rusesc (Cîtenia V. Obscestve liubetelei duhovnago prosvesceniia) se amintește o revistă: *Biserica* (1875–80), apărută în Iași, iar în „Transilvania“ (1875 pg. 46) se face amintire de altă revistă apărută în România: „*Schitul român din muntele Athos*“. Despre nici una din ele n'am aflat altă amintire afară de aceasta.

Sfântului Sinod oferă lectorilor săi numai niște disertațiuni lungi, cu citațiuni din diferite cărți și limbi, pe cari cea mai mare parte a clerului nu le înțelege“.

O revistă care vorbea astfel nu putea, bine înțeles, să intre în grația Bisericii ortodoxe, care a început prin a trage la îndoială cinstea redactorilor dela Vocea clerului și a terminat prin a desconsidera revista. O desconsiderare pe care fără îndoială nu o merita, căci noua revistă își avea și ea părțile ei bune și nouă, pe cari nu le-au avut alte reviste de până aci. Ea nu se ridica, ce e drept, la cele mai însemnate chestiuni de viață ale bisericii, dar se oprea cu durere la toate nevoile mari ale ei, pentru cari puțini aveau un adevărat interes. Nu făcea știință teologică, ci se mărginea la chestiunile practice pentru cari ea a putut să fie și a fost chiar o adevărată voce a clerului. A clerului — și nu a bisericii întregi, care cuprinde un câmp prea vast de muncă, încât să poată cădea în grija unei singure reviste mici. — Vorbia des despre seminarii cari făceau și acum greșeli dintre cele mai mari, atât prin spiritul general de care erau cuprinse, cât și prin roadele nemulțămitoare pe care le aduceau. — O altă chestiune de care se ocupa foarte intensiv era costumul preotesc, care deși nu e problemă dintre cele mai grele de rezolvit, a preocupat totuși foarte mult și o vreme foarte îndelungată pe oamenii bisericii.¹ Deda și predici destul de frumoase, dar prea rari.

Despre articolul lui Vărgolici din Convorbirile literare, dacă a tăcut Biserica ortodoxă a luat act Vocea clerului, care într'un articol foarte cuminte² discută părerile lui Vărgolici, pe cari în general le admite, ține însă să le reducă valoarea la un grad mai inferior. Vărgolici părea anume a

¹ Preotul Gr. Musceleanu a publicat și o broșură în chestia costumului preotesc, în care arată că „pălăria este apostolică (!), simbolică și străbună, iar potcapul și culionul sunt asiatice, împrumutate dela dervișii turci, armeni și persani“.

² 1877, pg. 97—100.

recomanda să se reediteze textele vechi bisericești fără nici o schimbare, ceea ce Vocea clerului considera de o greșală cardinală. Ea era pentru progresul în limba bisericească. De fapt ambele articole, al lui Vărgolici și al lui Vitalis (din Vocea clerului) păcătuiesc prin o mică exagerare, în fond sunt însă ambele de o valoare incontestabilă.

În anul 1877, anul care prorocește prin semne crunte de sânge, un nou viitor Țării românești, Vocea clerului observa o atitudine foarte frumoasă. Deda articole despre datoria preotului în acele ceasuri de sbucium, de a îmbărbăta și de a mângăia pe cei ce aveau nevoie de un leac sufletesc, apoi se ridica pentru „ofrande pentru răniți“ îndemnând pe toți Românii cu simț patriotic să jertfească pe altarul națiunii, acum când țara pe toți îi chema. Astăzi e o adevărată plăcere să citești ce se scria atunci în această revistă, pentru a vedea cum se reflectau săptămână de săptămână evenimentele războiului în sufletul unor umili preoți credincioși și iubitori de patrie.

În România, după încetarea Bisericii ortodoxe române (1878) nu se mai găsea nici o revistă bisericească. Abia la 1880 începe să apară un organ al societății *Ajutorul*, pe care o întemeiază în timpul războiului dela 1877/8 preoții spre ajutorarea soldaților răniți. Organul acestei societăți se chema *Consolatorul*, foaie periodică religioasă literară-bisericească. El a durat numai un an. A dat articole senine de cuprins bisericesc. De remarcat nu s'a remarcat cu nimic.

În acest an apare în Cernăuți și *Foaia ordinăciunilor*, foaie oficială a mitropoliei ortodoxe de acolo. A durat până la 1894.

Tot anul 1880 ne aduce un *Amvon* în Oradea-mare. Redactorul ei era Iustin Popșu, care a dat la 1868 în

Pesta „Amvonul“, a cărui continuare e acesta dela 1880. Această „foaie bisericească pentru elaborate din sfera elocinței sacre“ e caracterizată prin aceleași calități și defecte ca și cea din Pesta, unde a început să apară.¹

Un jurnal bisericesc demn România primește numai prin *Ortodoxul* apărut tot în 1880 și redactat de Dr. G. Zotu, profesor de limba și literatura greacă la Sf. Sava, profesor de drept canonic la seminarul Nifon, director al cancelariei sfintei Mitropolii și — un bun teolog.

Ortodoxul era organul — nemărturisit — al Mitropolitului-primat Calinic, care avea nevoie de un canal prin care să pătrundă în cler și în biserică dorințele sale, cari se poate zice că erau până la un loc și ale bisericeii. Și aceasta mai ales că Biserica ortodoxă nu mai apărea de doi ani de zile, în ciuda tuturor eforturilor membrilor Sfântului Sinod. De aceea mitropolitul Calinic a luat pe G. Zotu, care a fost și el membru în comitetul de redacție al Bisericeii ortodoxe (în anul întâi) și l-a însărcinat oarecum cu edarea *Ortodoxului*. În curând însă a reapărut și Biserica ortodoxă, organul Sfântului Sinod, care putea de altcum să încapă și el foarte bine, pentrucă *Ortodoxul* nu-i opunea nici o greutate, dimpotrivă, redactorul *Ortodoxului* făcea parte și de astădată din comitetul de redacțiune al Bisericeii ortodoxe.

*Ortodoxul*² se remarcă printr'o mare varietate a materiilor tractate și prin o tractare limpede a tuturor subiectelor.

¹ *Observatorul* din Sibiu (1879 pg. 326) anunță apariția revistei *Păstorul*, foaie literară-bisericească, care avea să iese la 1 Ian 1880 sub redacția pâr. Iosif Ardeleanu în B. Giula (lângă Arad). Anunțuri s'au trimis în toate părțile zice Obs. Totuș nu știu să fi apărut vr'odată această foaie.

² Că acest ziar se numia *Ortodoxul*, acesta nu însemna că el avea să lupte împotriva a tot ce nu e ortodox și că avea să desaprobe tot ce era de alt colorit, ci însemna că dă atenția sa toată pentru întărirea ortodoxiei, însă nu prin încercări de a slăbi pe celelalte confesiuni. O astfel de tendință avea din punct de vedere catolic, numai *Revista catolică* a părintelui Lucaciu, din Baia-mare.

Dădea o atenție deosebită bisericii din Transilvania, despre care reproducea știri din jurnalele de acolo, sau scria chiar articole anume. Alături de aceasta se scriau articole studiate despre organizația bisericească și despre toate chestiunile mai vaste teologice. Adesea se întâlnesc bune traduceri din Chrisostom și Tertulian și o cronică mai mult sau mai puțin variată și îngrijită.

În viața sa de șapte ani (1880—86) a fost martor la o mulțime de evenimente însemnate în sinul bisericii, pe cari le-a combătut, sau pentru cari a luptat cu multă bărbăție.

În anul 1883, după niște discuții în Sfântul Sinod, Zotu își dă dimisia din postul de redactor al Bisericii ortodoxe,¹ rămânând din nou numai în fruntea Ortodoxului, pe care avea de grije să-l redacteze mai bine. Cu doi ani în urmă începe publicarea unor frumoase icoane din trecutul bisericii române, cari, dacă ar fi urmat în număr cât de mare, ar fi putut servi ca material pentru o istorie bisericească-culturală a noastră. În acelaș an se răfuește cu preotul unit din Ardeal, Ioane Marcu, care într-o carte a sa propune unirea tuturor Românilor cu Roma, sau — cum zice Zotu, face ca vulpea din fabulă, care rămânând fără coadă invită și pe celelalte vulpi să-și taie coada.

Alt rol al „Ortodoxului” îl vom vedea când vom trece la altă ordine de idei. Deocamdată ne oprim la Biserica din Bucovina, unde începând cu anul 1882 se anunță, sub mai multe raporturi, o nouă viață bisericească.

¹ Vezi *Contra pseudo-ortodoxii și obscurantismului în biserica română* de Dr. N. Nitzulescu. București 1876. *Contra lui Zotos*. (Așa-i ziceau lui Zotu, fiindcă ar fi fost de origine greacă. Din această broșură a isbucnit la acest dat focul.)

XV.

„Candela“ din Cernăuți.

La anul 1882, după o viață plină de durere, se ține primul congres bisericesc în Bucovina. Ca un al doilea semn nou de viață bisericească, apare în acelaș an în Cernăuți o mare revistă teologică: *Candela*, aprinsă după multele stăruinți ale mitropolitului Silvestru Morariu-Andrievici, de către profesorii dela tinăra Facultate de Teologie de acolo.

Candela apare și astăzi, dând alătura de partea românească, și o parte rutenească menită a satisface așteptările Rutenilor din Bucovina, cu cari soarta a voit ca Românii să-și împartă și să-și sporească nevoile. Ea a fost focarul în jurul căreia s'a grupat timp de aproape trei decenii aproape toată mișcarea teologică din Bucovina, aducând pentru preoțimea de acolo servicii cari nu se pot discuta. În timp de mai bine de un sfert de veac această revistă a dat literaturii noastre teologice contribuții dintre cele mai meritorii. S'ar putea afirma că singurele tratate dogmatice originale de o erudiție mai vastă ni s'au dat prin această revistă. În această privință amintim numai vasta activitate pe terenul dogmatic a răposatului Al. Comoroșanu, destelenitorul dogmaticei la noi, a lui V. Găină și S. Saghin, ale căror studii dogmatice și apologetice sunt fără îndoială la nivelul științific de astăzi. Tot astfel nu se pot învrednici de o mențiune mai puțin onorabilă nici cercetările de arheologie și isagogie ale răposatului Isidor Onciul.

O deosebită importanță s'a dat totdeauna în această revistă predicii. O colecție a celor mai bune predici apărute în Candela, pe care au strâns-o la 1902 dd. T. Tarnavski și V. Voiuțchi, păcătuiește doar numai în privința limbei

Încolo predicile sunt făcute cu o adâncă cunoaștere a omiletice și a oratoriei bisericești. *Candela* a avut fără îndoială o bogată influență asupra preoțimii din Bucovina, care predică mai mult decât în celelalte părți locuite de Români.

Candela, așa cum este ea cu trecutul ei de peste 25 de ani, ni se presentă ca un depositar al științei noastre teologice, de cunoașterea căreia nu se poate dispensa nici un teolog. Dacă nu se poate afirma că e mai bună decât „Biserica ortodoxă română” din București, nu e mai puțin adevărat că din „Biserica ortodoxă” lipsesc foarte multe tractate de erudiție pe cari le află în „Candela” și la rândul său tot astfel lipsește și din „Candela” acea varietate de subiecte tractate de „Biserica ortodoxă”. Din „Candela” lipsește istoria,¹ în timp ce „Biserica ortodoxă” e un adevărat „magazin istoric” pentru biserica din România mai ales.

Ceea ce s'a făcut prin cronica sărăcuță a „Candelei” e mai mult de un colorit local și prin ea revista a intrat prea arareori în o legătură directă cu biserica românească de pretutindenea, mărginindu-se mai mult la știri locale și la reproduceri de prin foi bisericești sau politice fără prea mare importanță pentru mersul bisericeii românești în general. Trebuie să se mai amintească, că nici chestiunile de organizație bisericească și de ordin practic nu au lipsit în cursul timpului din această revistă, care e și astăzi prea puțin cunoscută în cercuri mai largi.

¹ Însuș venerabilul profesor de istorie d. Eusebie Popovici a fost prea puțin darnic față de „Candela”, în care n'a scris aproape nimic.

XVI

Trei reviste luptătoare:

Deșteptarea, Revista teologică și Biserica română.

După intrerupere de doi ani, la 1880 *Biserica ortodoxă română* apare din nou, de astădată sub conducerea arhiepiscopului Silvestru Bălănescu, sub care revista își menține programul vechiu, impus de legile Sfântului Sinod.

S'a văzut în alt loc cum alătura de revista Sf. Sinod mai apărea și „Ortodoxul” lui Zotu, care lucra în același spirit. — În drumul lor liniștit ambele aceste reviste au trebuit însă să se impedeze în curând de obstacule rostogolite în fața lor de anumite elemente, cari se dădeau de sprijinitori ai bisericii și luptători pentru izbânda binelui în această instituție. La doi ani după reparația Bisericii ortodoxe (1882) apare în Iașul care era tot mai mult pe calea înstrăinării, în care se incuibase tot mai temeinic influențele stricăcioase importate din toate locurile rele, și în care era cel mai potrivit teren pentru răsărirea și creșterea tuturor buruienilor morale, zic în 1882 (Aprilie) apare în Iași un nou ziar, care se da de „ziar eclesiastic-literar, condus de un comitet” și purtând numele de *Deșteptarea*. Programul lui era de a lupta pentru introducerea unor reforme radicale în biserică, pe ori ce cale, și mai ales prin apucături vandalice. Sinoade mixte, ștergerea monahismului sau reducerea lui la un rol secundar în biserică, căsătoria a doua a preoților înlăturarea oricărui amestec al statului în biserică — și alte reforme radicale, alcătuiau programul Deșteptării, care și prin fondul dar mai ales prin tonul ei a produs, încă dela

aparitia primului număr, o consternație nemaipomenită. Era cel dintâi caz când oamenii bisericii veniau să lupte contra represintanților bisericeii, și încă într'o formă care te făcea să-ți uiți cu desăvârșire, că foaia numită ar avea vre o cunoștință atât de doctrina bisericii atacate, cât și de organizația ei și de originea acestei organizații.

S'a întâmplat de nenumărate ori să se ridice voci de protestare împotriva călugărilor, împotriva cutărui membru al bisericeii, împotriva bisericeii chiar, dar aceasta nu s'a făcut aproape nici odată de înșiși oamenii bisericeii și ce e mai mult, cu niște mijloace dintre cele mai urâte. Calomnia, înjurăturile, batjocurile, insinuările, — acestea erau armele cu ajutorul cărora noul ziar spera să deștepte biserica din letargie și să o aducă la o viață nouă.

Inzadar s'a încercat, după apariția numărului întâi, să se afle redactorii ei, pentru a putea fi trași la răspundere, — toată întreprinderea rămânea o taină, pe care urma să o întunece biserica prin o arătare și o explicare a situației.

Totuși singura explicare ce se putea da era acea, că noul ziar e un organ al socialiștilor, cari în acest an se întăriseră cu de-a binele în Iași, și al ovreilor cari vor fi cumpărat vre-o câteva suflete de creștini pierduți. Mitropolitu Moldovii, bunul Iosif Naniescu, s'a ridicat hotărât împotriva „Deșteptării“, pe care o califica cu tot dreptul de „pamflet“, chiar în predica sa rostită în ziua de Paști, care era la câteva zile după apariția întâiului număr. Dar aceasta a fost un nou prilej pentru cei dela Deșteptarea de a da năvală, în felul lor, asupra mitropolitului pe care de astădată îl numeau „ticălos“, aruncându-i învinuirea că e cel mai netrebnic element în biserică. Atunci s'a convins ori cine că pe astfel de oameni îi răsplătești mai bine prin o ignorare absolută a întregii lor activități. Dar o astfel de atitudine aducea cu sine un nou inconvenient: „Deșteptarea“ ataca din nou pe mitropolit și pe toți pentru motivul că, „nepu-tând să răspundă la învinuiri“, ei tac.

După o campanie de câteva săptămâni se isbutește însă a afla pe adevărații redactori ai jurnalului cari erau niște „renegați sperjuri: călugări cari și-au lăpădat călugăria, diaconi cari și-au lăpădat hirotonia și s'au introdus în clerul din Iași ca cântăreți pe la biserici, după ce în București nu mai puteau sta din pricina imoralității lor“ etc.

Cunoscuți odată principalii agenți ai demoralizării s'ar fi putut răspunde din partea bisericii prin o nepăsare, prin o neluare în seamă, dacă aceia nu s'ar fi introdus ca niște furi în inimile multor preoți, pe cari i au zăpăcit câștigându-i mult-puțin pentru ideile lor, și dacă pecingenea n'ar fi continuat să ia dimensiuni tot mai mari. Agitatorii puneau în vederea preoților văduvi posibilitatea de a se căsători a doua oară, de a câștiga drepturi în Sinod, și câte altele, așa că într'o bună dimineață s'a putut vorbi despre un congres al preoților care avea să se țină în Focșani și care avea să *hotărască* — a doua căsătorie a preoților. Vor fi fost foarte puțini preoți, cari în aceste ceasuri de ispită să fi plecat urechia mai mult la șoaptele ispititoare ale furilor, decât la cuvintele adevărate ale păstorului bun, dar totuși s'au găsit câțiva cari să cutreiere satele Moldovei, făcând propagandă pentru congresul dela Focșani și indemnând preoții chiar la *revoluție în contra autorităților*. Ba s'a mers așa de departe, încât în numărul 6 îl amenințau pe mitropolitul Iosif cu glonț de pușcă, de care n'avea să scape.

Congresul, bine înțeles nu s'a ținut, dar agitația nu contenia. Ea a umplut întreg anul 1882 și-a continuat și în anii următori. Dar atunci s'a simțit o absolută nevoie de a alege adevărul din minciună și astfel atât preoții din Iași, cât și cetățenii înșiși au venit să dea declarații și protestări împotriva celor dela „Deșteptarea“. Astfel „Ortodoxul“ publică¹ un protest al preoțimii în care se spune că „Deșteptarea“ nu servește religia creștină ortodoxă, ci scopuri pe cari numai pretinșii redactori le cunosc“. În

¹ An. IV. pg. 59—60.

curând un alt protest, al cetățenilor din Iași, vine a confirma și el acelaș lucru.¹

Între astfel de împrejurări decurge anul 1882. În anul următor venerabilul mitropolit dela Iași face să apară pe socoteala sa proprie o revistă nouă bisericească, menită a combate direcția rea care prindea tot mai mult teren în biserică. Pe de o parte „Deșteptarea” sămăna neghina zavistiei în biserică, pe de alta socialismul începea să se introducă tot mai mult, parte prin ajutorul literaturii, parte prin agitații — și în sfârșit tot în acest timp cade și răspândirea ideilor filosofice ale lui V. Conta, pe care ori ce om care a trecut printr'o clasă sau două de liceu, credea, că-l înțelege și că are datoria să l facă cunoscut. S'a văzut atunci o nesfârșită serie de „filosofi” mici, cari nu se mai îmbrăceau cuviincios, cari umblau pe stradă încrêțându-și fruntea, uitându-se crunt la trecători și împingând pe cine întâlneau în cale — s'au văzut pesimiști, cari ziceau că au cutreerat întreaga literatură universală, cari aveau un adânc dispreț pentru lume, cari învârteau întregul univers în jurul degetului mic și cari, în emanciparea absolută a intelectualității lor, priveau de foarte sus acea instituție care ne-a ținut întunecați 18 veacuri, care ne-a robit sufletele atâta amar de vreme, și care mai are și azi pretenția de a domina, acea instituție putredă pe care fiecare e dator să o lovească cu piciorul și care se chiamă: *biserică*. Acești oameni mari, cari credeau că magistrul lor e Conta, „s'au introdus și prin magistratură, prin școli și prin redacțiile ziarelor de unde zilnic își cerneau filosofia lor printre miile de cititori ai țării”.

¹ Ca o curiositate amintesc, că K. Nicolesco, „vechiu student în Theologie și Filosofie al universității din Berlin” a scris un „*Apocalips în fața stărei actuale a Europei, precedat de înfruntarea apostatilor dela „Deșteptarea”*”. București, 1882. — O altă broșură, serioasă, a eșit din pana lui Constantin C. Nicolescu în Râmnicul-Sărat, purtând titlul „*Monahismul*”.

O astfel de stare nu se putea privi cu ochi indiferenți. Îndeosebi înaintestătătorii bisericii aveau răspunderea pentru acest spirit public pe care ei erau chemați a-l împiedeca. Mitropolitul Iosif și-a dat sama despre aceasta și cu începerea anului 1883 a făcut să apară cu *cheltuiala lui*¹ o *Revistă teologică*,² menită a arăta și a desfășura în mod științific învățătura bisericii creștine, de care se apropia, profanându-o orice găzetăraș ce știa îngăima două-trei rânduri.

În ziua de Bunavestire 1883 și apare întâiul număr din această revistă pe care o conduceau dd. C. Erbiceanu și Dragomir Demetrescu. În cuvântul prim redactorii spun, că s'au „convins de adevărul că ideile antecreștine și ante-sociale (*sic*), idei greșite și vătămătoare instituțiilor noastre, sunt *venite* și nu eșite din însuș neamul nostru, apoi introduse și transplantate pe terenul românesc de indivizi aproape toți străini neamului și sângelui nostru“. Scopul acestei reviste este deci de a „consolida biserica română pe baza așezămintelor strămoșești și în vedere cu actualitatea și cu cerințele timpului, a contribui prin luminile sale pe de o parte la edificarea adevăratelor principii sănătoase, iar pe de alta la consolidarea, organizarea și înflorirea ei, ca să se reprezente adevărata biserică creștină ortodoxă în statul român, ca ea astfel să contribue, ca unul dintre cei mai puternici, factori la mărirea, prosperitatea și înălțarea națiunii și a statului român“.

În scopul acesta Revista s'a apucat de combaterea filosofiei lui Conta, acel „patriarh al ateismului în Moldova“ — cum îi zicea,³ în contra căruia a trebuit să se scoale biserica mai mult pentru influința cea rea — nedorită de el — pe care a avut-o asupra publicului nepregătit, care începuse a trage pe o scară întinsă consecințele practice ale filosofiei materialiste alui Conta. O atenție și mai mare

¹ Vezi Sumarele ședințelor Sf. Sinod, 1887, pg. 41.

² 1883 Martie 25 — 1887 Ianuarie 18.

³ Rev. teol. 1883, pg. 32.

i s'a dat filosofiei lui Darwin, în contra căreia această revistă s'a răboit vreme foarte îndelungată, punând în locul filosofiei lui învățătura bisericii creștine.

În curând a trebuit să-și lărgască însă și mai mult cercul de acțiune.

Sosise vestea despre întemeierea în România a unei arhiepiscopii și a două episcopii romano-catolice. Clerul de sus ca și cel de jos s'a alarmat la auzul acestei vești, în vreme ce gazetele politice se întreceau în comentarii de tot soiul. Unele vedeau o nouă influență a Curții regale în această inovație, alții vedeau în ea o bună întocmire căci, ziceau ei, oamenii bisericii noastre vor avea de unde să învețe ceva, și iarăș alții — cei mai mulți — vedeau o adevărată năpastă în această întărire a catolicismului în România. Episcopul Melhisedek a elaborat în scurt timp pentru Sfântul Sinod un studiu: *Papismul și starea actuală a Bisericii ortodoxe în regatul României*, în care arată pericolul ce poate veni asupra bisericii ortodoxe române, din faptul întemeierii acelor episcopii în România. El e silit însă a recunoaște că „ceea ce încurajează pe papiști este mai cu deosebire insuficiența clerului nostru“, insuficiență a cărei înlăturare nu mai poate suferi întârziere. Presa bisericească comenta viu această chestiune și-și dădea toată silința de a deștepta un sentiment de iubire mai înfocată pentru biserica ortodoxă, care devine din ce în ce mai puțin „dominantă“ în țară. „Ortodoxul“ aprecia în cuvinte foarte aspre intențiunile acelor, cari îndrăsnesc a face proselitism într'o țară curat creștină cum e România, în loc să-și caute teren pentru propovăduirea cuvântului dumnezeesc printre milioanele de păgâni din celelalte continente. „Biserica ortodoxă“ a publicat la rândul ei studiul lui Melhisedek dimpreună cu concluziile trase din el, iar „Revista teologică“ urma și ea aceeași cale.

Ce rost și ce urmări a avut lupta unora și altora, a ortodoxilor și a catolicilor, e de prisos să mai spun aici.

Starea de azi a amândurora mă dispensează de această datorie.

Când atenția bisericii era astfel încordată, un nou semn se ivea la orizontul nemulțămirilor: *Deșteptarea* din Iași își găsește un tovarăș în București. În capitala țării o nouă revistă bisericească venia să vorbească despre lipsurile bisericii ortodoxe, despre slaba ei organizare, despre neputinčioasele elemente ce o conduc — și despre reformele ce trebuiesc făcute. Noua revistă purta numele: *Biserica română* (1883) și era redactată nu de un dușman al bisericii, ci de un membru al Sfântului Sinod, de P. S. Calistrat Bârlădeanul.¹ Noua revistă începe prin a spune că se bucură, că astăzi sunt atâtea ziare bisericești, fiindcă însă toate sunt întru câtva dependente, fie în înțeles moral, fie material, ea voește să fie un ziar „care să trateze tot ce privește trebuințele bisericii și ale preotului într'un mod independent“.

În „Biserica română“ se vor găsi prin urmare acuze la adresa unor prelați, membri ai Sfântului Sinod, pentru că în loc să lucreze la întărirea bisericii, se uită cu ochi indiferenți la propagarea catolicismului, pentru că dau o atenție prea mică Facultății de Teologie, — pentru că Sfântul Sinod dormitează și nu încurajează și răsplătește pe oamenii cu merite, ci-i asuprește ori unde poate; pentru că Sfântul Sinod nu vrea să aducă nici o îmbunătățire bisericii, ci se bucură când poate să nu lucreze nimic; pentru că unii dintre prelați plagiază lucrările altora dându-le de ale lor — și alte învinuiri mai mici și mai mari decât acestea.

P. S. Calistrat i-ar fi dorit bisericii din România o organizație ca a celei din Ardeal, care se guvernează prin Statutul Organic. P. S. Sa a reprodus chiar în coloanele „Bisericii române“ Statutul Organic, voind a face să-l în-

¹ Mai târziu, până la 1909, prezidentul comitetului de redacție al „Bisericii ortodoxe române“.

drăgească preoții, ca mai târziu să-l ceară ei dela Sf. Sinod.

Atitudinea categorică și îndrăzneată a redactorului ei însă a făcut pe Sfântul Sinod să-l destitue și să-l dea în judecată. Procesul a luat proporții mari¹ și el nu s'a terminat decât când P. S. Calistrat și-a recunoscut „greșala” comisă față de Sfântul Sinod și și-a cerut iertare.² Dar atunci „Biserica română” nu mai apărea.

Procesul arhiereului Calistrat a zguduit adânc bazele bisericii și a avut răsunet în toate părțile. În o mare parte a credincioșilor clocotea nemulțămirea și durerea pentru astfel de lucruri cari se întâmplă în sinul celor puțini aleși dintre cei mulți chemați, și pe mulți îi cuprindea sau un scepticism sau un indiferentism față de biserică, în care ziceau că ei nu mai pot găsi nimic bun.

S'a ivit atunci unul dintre (până atunci) rarismile casuri pe cari le cunoaște istoria mai nouă a bisericii ortodoxe, anume un avocat, Atanasiade, dimpreună cu doi amici ai săi au înmănat Sfântului Sinod o declarație prin care arată, că ei nu mai pot suferi violențele și scandalurile din biserică și că, în consecință, ei trec la protestantism!

Și biserica ortodoxă din Ungaria a luat cu multă durere de inimă cunoștința despre cele petrecute în București. Astfel „Biserica și Școala” din Arad consacră un articol de fond acestei chestiuni³ pe care o comentează în chipul următor: „În biserica ortodoxă română din România de un timp încoace a început să domnească un spirit, pe care dacă nici nu l-am putea numi necreștinesc, dar este împedător dezvoltării creștinilor de acolo în viața morală religioasă”. Apoi după ce constată că biserica ortodoxă e

¹ G. Mărzescu, Apărarea arhiereului Calistrat Orleanu. București, 1884.

² 1884. 14 Maiu.

³ 1884, pg. 93—94.

cea mai veche în România și cu toate acestea în privința vitalității stă înapoia celorlalte confesiuni străcurate acolo în cursul vremurilor, continuă: „Răul, credem noi, provine din lipsa de bărbați destul de desteri și energioși, cari să stee în fruntea corăbiei bisericii. În sinul bisericii fraților noștri de peste Carpați s'a ivit o neindestulare generală față de conducerea de astăzi; se cer reforme în ea, se cere mai vârtos o constituție bisericească asemenea celei dela noi... De mult se tot cer institute superioare pentru calificarea clerului tinăr... dar au că frații noștri preoți nu le știu elupta, au că elementul de astăzi domnitor nu stă de-a vorbă cu corporațiunea lipsită de vaza cuvenită... O biserică ortodoxă română într'un stat român ortodox ar trebui să aibă alt aspect... Sf. Sinod, constituit numai din episcopi și arhieriei titulari, n'ar fi chemat ca singur de sine să conducă biserica fără concursul celorlalți factori din care se compune biserica. Praxa arată că așa nu e bine. Sf. Sinod de după natura lucrului ar avea chemarea a decide asupra cauzelor dogmatice, rituale, dar nu și în privința administrațiunei bisericești etc.” În urmă se oprește la aprecierea casului Calistrat și încheie cu mare mahnire acest articol despre biserica — *mamă*.

Dupăce P. S. Calistrat și-a cerut iertare — a fost primit din nou în Sf. Sinod.

Nemulțămirile au amuțit deci din partea aceasta, și biserica putea să-și continue lucrarea în alte direcții, unde era nevoie de energie și de acțiune. Față de cele ce se petreceau în Moldova, față de „garibaldianismul, machiavelismul și ateismul” din Iași trebuiau luate măsuri, tot astfel și față de răspândirea catolicismului, cari slăbiră în mod simțitor biserica băștinașă.

De astădată biserica și-a apărât prin cele trei organe ale ei cu multă tragere de inimă adevărurile și atribuțiile. Astfel în „Revista teologică” s'au scris un număr mare de articole pentru apărarea sinodalității și a Sfântului Sinod,

împotriva căruia abia au încetat atacurile din „Biserica română“, pentruca ele să dăinuiască și mai departe în „Deșteptarea“ dela Iași, infiltrând în cler idei cari deși în fond poatecă nu erau greșite, băteau câmpii. „Ortodoxul“ scria și el articole scurte, împotriva catolicilor și a apostatilor dela „Deșteptarea“, iar „Biserica ortodoxă“ în articole lungi pe cari uneori le reproducea din alte foi (ca cele despre catolici, ale părintelui Mangra) ținea să convingă despre corectitudinea punctului său de vedere. Toate însă erau de o potrivă de datoare de a apăra biserica față de atacurile *gazelor*, a căror îndrăzneală și obrăznicie creștea pe zi ce mergea. Căci până și cele mai serioase ziare au pornit o campanie atât împotriva bisericii, cât și a religiei și chiar — alui Dzeu. Un ziar¹ avea îndrăzneala se scrie că „Dumnezeu e vrednic de a fi trimis la balamuc“, în timp ce altul² striga în gura mare, că „nu ne mai trebuie religie și că prin urmare deviza fiecăruia trebuie să fie: jos popii!“ Alte ziare ca „Lupta“, „Telegraful“ etc. etc. erau de asemeni conduse de principii antireligioase. Pentru majoritatea jurnalelor chiar întemeierea Facultății de Teologie însemna „patronarea celei mai grosolane ignoranțe“.

Natural, o luptă împotriva astor fel de idei nu era ușoară, căci de cele mai adeseori trebuia să lupți împotriva morilor de vânt. Dar biserica avea *datoria* de a-și apăra învățăturile sale. Și spre lauda „Revistei teologice“, fie zis, ea și-a achitat această datorie. Și azi te cuprinde un adânc sentiment de evlavie întorcând filele acestei reviste care într'adevăr „luptă bună a luptat“.

Pentru multele încercări de a pătrunde, ale catolicismului amintim numai apariția unei broșuri de propagandă (1885) în care starea bisericii ortodoxe era astfel descrisă: „O nobileme fără sentimente religioase și indiferentă față de religiune, un episcopat servil guvernului și egoist, un

¹ Drepturile omului (I) 1885. 24 Martie.

² Liberalul.

cler prea ignorant și desprețuit de popor, o biserică decăzută cu totul și fără centru moral și conducător”.¹ Conclusia nu mai putea fi alta decât: *Sola Roma salvifica*.

Intr’o astfel de atmosferă a fost silită biserica română din Regat să trăiască și să lupte după 1882 până la 1886, când încetează de a mai apărea „Deșteptarea” dela Iași, „Revista teologică” și „Ortodoxul”. Lupta s’a sfârșit cu biruința pe partea bisericii, dar totodată și cu o mare pierdere, de care e vinovată și ea și vremea și împrejurările.

Atacurile zilnice ale presei la adresa bisericii, ori cât ar fi încetat ele dela o vreme, n’au rămas fără nici un efect pentru mulțimea cititorilor, între cari mulți s’au pomenit cu credința sguduită și cu comoara inimei spartă și prădată. Interesul pentru biserică a crescut în acești ani la foarte puțini, în schimb mase întregi au eșit din sinul bisericii cu gândul și cu sufletul. Îndeosebi populația dela oraș a fost atinsă de aceste ravagii. După sfârșitul acestei lupte crâncene biserica ar fi putut repeta cu tot dreptul istoricele cuvinte: „încă o învingere ca asta și sunt perdută”.

Tonul și atitudinea turbată a celor ce combăteau biserica în organizarea ei, n’a ajuns nici odată până atunci, la o formă de expresie atât de sălbatică ca în ultimul an, (1886) când „Deșteptarea” dela Iași, care a fost fără doar și poate sprijinită și de preoți,² și-a luat titlul de „organ al clerului mirean din Regatul României” și ca atare din înălțimea mireniei ei susținea discuția într’un ton ca acesta: „Fost-a, dar acum nu mai este împărăția cea neclătită a monahismului! Fost-au vremuri, când dacă un pântecos în-hobotat monah încreția sprânceana, se cutremura lumea. Acele vremuri însă de tristă amintire s’au trecut”³ etc.

¹ Rev. teol. III. 36.

² Sf. Sinod acuza chiar și pe P. S. Calístrat de un amestec în daraverile Deșteptării.

³ 1886, nr. 11.

Cu încetarea „Deșteptării” se încheie o scurtă epocă de tristețe pentru biserică, pentru că ea să reapară mai târziu cu 12 ani de zile, folosindu-se de aceleași arme și umblând pe aceleași căi întru căutarea aceluiaș adevăr. Zic de tristețe, și nu mă gândesc numai la faptul, că a *apărut* o foaie ca aceasta, ci că peste tot a *putut* să apară așa ceva, adecă — că au fost cauze cari au provocat astfel de izbucniri, — căci ar fi fundamental greșit a afirma că aceste izbucniri ar fi fost lipsite cu desăvârșire de un temei oarecare. Avem și aici a face cu o reacțiune care a luat dimensiuni regretabile și care s'a compromis înainte de a putea realiza cel puțin o mică fărâamă din programul, care, cum spuneam, nu era lipsit și de puncte de acelea cari ar fi fost bine să se îndeplinească până la un loc.

Iașul, focalarul socialismului de stradă,¹ devenit o boală, și al celui mai scrintit semidoctism care a dăinuit până cătră sfârșitul veacului trecut, a fost ani de-a lungul arena unor lupte foarte urâte, terminate abia cu un deceniu și jumătate în urmă. Până la anul 1891 s'au găsit învățători în Iași cari *nu voiau* să propuie în școală religia, deși legile îi obligau.² Influența *Contemporanului*!

Cu „Deșteptarea” deodată încetează și „Revista teologică”, care în ultimul an — ca de altcum și în ceilalți doi — a dat și un bogat material pentru istoria bisericească.³ Acest material e de o importanță mare, așa că el nu poate fi trecut cu vederea de nici un istoric al bisericii noastre.

¹ În 1885, ca ecou al vociferărilor socialiste apare la Craiova o revistă (?) cu numele *Biserica, Monumentul cel mare al Românilor și socialiștii liber-cugetători*. (Conspectul revistelor de V. Pop. Analele Acad. rom. nr. 5218).

² T. Maiorescu: Discurs asupra reformei instrucției publice. București, 1891.

³ În a. II. pg. 320 se vorbește despre „Mitropolia (!) Aradului în Transilvania (!) care s'a înființat la 1864 (!).

În anul 1886 moare în București mitropolitul Calinic, patronul „Ortodoxului” și cu el deodată și „Ortodoxul”, după o viață de 7 ani de zile.

Printr'o ultimă sforțare, acum când nu mai sunt cele două reviste, apare un „*Supliment la Deșteptarea, organul clerului mirean din regatul României*”, în care se afirmă că mitropolitul din Iași a pus toate pietrele în mișcare pentru a face să dispară „Deșteptarea”; chiar semnăturile de pe protestele preoților au fost stoarse de mitropolit cu sila, iar jurnalele cari au luptat împotriva ei („Deșteptarea”) au fost cumpărate cu bani grei tot de mitropolitul din Iași, — acuze întru sprijinirea cărora nu se aducea nici o dovadă, deși momentul era foarte însemnat, iar îndrăsneala lor n'a fost niciodată prea mică.

XVII.

Iarăși „Biserica ortodoxă română“.

Am văzut în cele trecute cum „Biserica ortodoxă“ a luat parte activă în lupta contra ideilor străine, pripășite în sânul neamului nostru în urma activității străinilor. Totuși în cele precedente nu s'a putut vorbi destul de pe larg despre anii dela 1880 încoace, adică dela reparația ei. Această lacună trebuie să o umplem aici.

„Biserica ortodoxă“ și după apariția ei continuă tot ca și înainte de 1878, ceea ce atrage în curând muștrările Sf. Sinod. S. Sinod o face atentă asupra limbii și a materiei tractate, impunându-i ca „limba să fie mai populară, iar materiile mai simple și mai atrăgătoare“. E vorba deci de o nouă confuzie: nu se știe dacă această revistă e pentru preoți, pentru toți preoții, și că prin urmare are datoria de a da materii ușoare și atrăgătoare și într'o formă plăcută — sau e o revistă de știință teologică — cum e de fapt în mare parte — și atunci nu i se mai pot impune astfel de restricțiuni.

Mai iată o dovadă: episcopul Romanului, Melhisedek învinuiește redacția „Bisericeii ortodoxe“ că „nu a știut să fie popular ziarul. Am strigat și nu m'a auzit nimeni; — zice el — s'au luat tratate teologice și filosofice cari sunt neînțelese pentru popor¹ și preoții noștri. Nouă ne trebuie materii mai simple și mai atrăgătoare (și aici!) care să răspundă înțelegerii și necesităților morale și materiale ale cititorilor“.²

¹ Deci nici măcar pentru preoți, ci pentru popor chiar!

² Sumarele ședințelor Sf. Sinod. 1880, pg. 333.

De fapt o invinuire ca aceasta la adresa „Bisericii ortodoxe“ era justă, dar ea nu se putea înlătura decât prin edarea a două reviste, ambele organe ale Sf. Sinod, dintre cari una să fi fost pentru știința teologică, iar a doua să fi cuprins tot ce trebuie să știe un preot dimpreună cu credincioșii lui. Cea dintâi să nu fi fost impusă nimănui, iar a doua tuturor preoților. Dar aceasta nu s'a făcut nici până astăzi, și urmarea e că preoții nici până astăzi nu pot citi aceea ce ar trebui să citească și ce ar înțelege.

„Biserica ortodoxă“ rămâne cu toate acestea, nolens-volens, pe lângă vechiul ei mod de a lucra, publicând tractate de dogmatică, morală, apologetică, istorie etc. Cronica bisericească nu o mai redactează Ghenadie Enăceanu, ci Silvestru Bălănescu, iar mai târziu P. Samureanu, un teolog mort în floarea vieții. În aceasta din urmă se urmează aceeași ordine ca în trecut vorbindu-se despre biserica din Grecia, Rusia etc. și uneori — rar de tot — ajungând până la Transilvania și Bucovina.

Între multele știri despre multe biserici aflăm de astădată niște date interesante despre răspândirea ortodoxiei în Japonia și despre rolul câtorva Români în misiunea de acolo. E vorba de un arhimandrit Anatolie Tihaie, român basarabean (din Bălți), care s'a dus acolo dimpreună cu un frate al său, Iacob și cu un misionar rus, și a întemeiat cea dintâi comunitate ortodoxă în Tokio. La 1883 erau deja 7000 de ortodoxi în urma activității acestor misionari, cari cercetau regulat biserica și din cari fratele lui Anatolie, care s'a însurat acolo cu o japoneză ortodoxă, a format și un cor bisericesc, care executa cântările liturgice Dumineca și sărbătoarea. Chiar și un jurnal bisericesc ortodox a apărut pentru Japonezi, în care au scris fără îndoială și cei doi Români. „Biserica ortodoxă română“ vorbește cu o deosebită satisfacție despre rolul acestor Români în propagarea ortodoxiei și-și atribuie ca un merit că ea e citită și în Japonia. „Biserica ortodoxă română“

e citită din Macedonia până în Petersburg și din Kiev până în Viena, cu o prelungire până în Japonia“, ne asigură ea.¹

Cât pentru ceealaltă parte a cuprinsului ei, revista începea să dea o atenție mai mare istoriei bisericii române, în serviciul căreia se afla mai mult decât ori cine pe atunci episcopul Melhisedek, cel mai harnic scrutător al trecutului bisericii dintre toți arhierii pe cari i-a avut biserica noastră vre-odinioară. În curs de mai mulți ani Melhisedek a publicat o mulțime de tratate de istorie și un mare număr de documente istorice. Ceva mai târziu începe a publica istorie și dl C. Erbiceanu, care iarăș a dat pentru istoria bisericii din Principate material din cel mai prețios.

Incepând cu anul VI. (1882) se dau și traduceri din cărțile sfinților părinți, ceea ce nu se făcuse până aci în această revistă, și nici de atunci încoace nu s'a făcut destul. Literatura patristică e la noi așa de săracă, încât ceea ce s'a făcut ici-colea la câte o revistă bisericească, s'ar putea zice că n'a însemnat aproape nimic până acum. Rămâne încă o problemă pentru viitor aceasta parte esențială a literaturii teologice.

Se publică chiar și poezii religioase scrise mai mult de preotul I. Floru, care a dat și o culegere din aceste poezii supt titlul: *Flori din Golgotha*, „modeste încercări de poezii religioase-morale“ (1882). Ele sunt de fapt modeste încercări, căci sunt lipsite de multe calități, atât ca fond, cât și ca formă. Limba e colosal de împistritată cu neologisme, ceea ce în poezie nu prea sună bine,² iar forma

¹ An. XII. pg. 2.

² D. N. Xenopol în critica sa din „Românul“ combate aspru limba cea modernizată a părintelui Floru. Observatorul lui Barițiu din Sibiu combatte pe D. Xenopol pentru că mai are îndrăzneală să susție străinismele în limba română. Era deci și de astădată o ciocnire a celor două curente, unul cel nou care se gătia de ducă, și altul, cel vechiu ca și poporul, care era menit să rămâie.

peste tot nu e destul de artistică. Ori cum, ele sunt dintre cele mai bune poezii religioase cari s'au scris la noi până acum, deși o notă originală nu se poate descoperi în ele. O influință alui Lamennais, Lamartine și alui Massilon se resimte din fiecare poezie. — Poezii religioase a mai publicat și păr. Al. Popescu-Cernica, dar cu un succes și mai mic.

La 1882 se discută în Sf. Sinod chestia retipăririi cărților bisericești și ocazional se amintește și în Biserica ortodoxă acest lucru, unde se publică regulamentul pentru retipărirea cărților.

Odată întâlnim și un colaborator din Rusia, pe un profesor român din Chișinău, N. Lascu, care scrie din istoria Românilor, iar altădată pe un preot din Bucovina I. Berariu, care scrie despre „predicământ”.

„Biserica ortodoxă” a avut mulți ani de condamnatibilă tândăleală. Astăzi (1910) ea face însă cinste bisericii: e o revistă teologică cu care în adevăr ne putem mândri.

XVIII.

Alte trei reviste unite.

La 1883 în biserica unită din Ardeal apare o nouă revistă, anume *Foaia bisericească*, organ pentru cultura religioasă a clerului și a poporului, și ține până la 1887 când îi ia locul *Foaia bisericească și școlară*² (1887—1890). Revistele unite de până aci sunt așa de puțin deosebite una de alta, încât abia se poate spune ceva ce să nu aibă valoare pentru toate deopotrivă. Astfel nici despre foaia bisericească, al cărei redactor era Dr. Al. Grama, nu se poate spune alta decât că și ea era bine redigată, trata materii foarte deosebite într'un ton serios și — ca de obicei. Și tot cam astfel și „Foaia bisericească și școlară“.

Nu tot astfel era însă o altă revistă unită nouă care a apărut la 1885 în Baia-mare supt redacția pâr. Dr. Vasile Lucaciu. Această *Revistă catolică* mănecând dela motto-urile: *Gesta Dei per Romanos*¹ și *Vos genere et sanguine Romani* voește să aprindă în preoții bisericii greco-catolice pe lângă credința catolică și încredințarea că Românii numai dacă se vor face cu toții catolici vor putea să se mântuiască. „Românism și catolicism sunt surori, cari se susțin împrumutat și se întregesc pe sine. Unirea elementului românesc cu Roma aduce naturalmente acea unire intelectuală-culturală și morală, care e indispensabilă spre îndeplinirea misiunii providențiale-istorice, ce o are elementul latin-român în Orientul Europei“ etc.

² Supt conducerea lui I. Rațiu și A. Uilăcanu.

¹ Cuvinte de predilecție ale predicatorului P. Olivier, cunoscutul misionar catolic din Paris, care face din când în când furoare printre franțužiții din București.

Dacă astăzi o mare parte a clerului român unit din Ardeal urește din adâncul sufletului pe clerul neunit, dacă multe din problemele culturii românești ce aveau să se îndeplinească în Ardeal, n'au isbutit, dacă astăzi clerul celor două biserici în multe privințe se ține departe deolaltă, o mare parte din vina acestor neajunsuri o are această „Revistă catolică“, care aprindea — în fiecare lună de douăori patimile preoților unei confesiuni împotriva celor de altă confesiune. Li s'a vorbit așa de mult preoților uniți despre infalibilitatea Papei, despre ticăloșiile lui Foțiu, despre splendoarea bisericii catolice, despre bizantinismul bisericii ortodoxe, despre foloasele unirii și despre protestantismul bisericii greco-orientale a Românilor, încât ei au fost într'adevăr zăpăciți și convinși că față de o biserică așa de putredă cum e cea greco-orientală, nimeni nu poate să-și arete altceva decât desprețul și ura. Li se vorbea atât de mult despre cele ce se petreceau în biserica apuseană din Franța, Germania, Italia și alte țări înaintate, încât era cu neputință, ca acei preoți să nu se uite cu ochi desprețuitori la biserica ortodoxă, care era prezentată ca cea mai decăzută, cea mai deamănă nu de milă, dar de dispreț.¹ Astfel s'a încins între cele două biserici certe și nemulțămiri, discuții și încăierări cari au dus la o receală și mai mare decât până aci între preoții bisericilor unui singur neam mic și apăsător.

Că unde s'a ajuns prin trimbițarea acestui pancatolicism pentru preoțimea unită, se poate înțelege din starea vrednică de compătimire, a clerului și a poporului, din una dintre cele mai expuse părți ale Ungariei, din dieceza Gherlei.²

„Revistei catolice“ ortodoxii nu i-au prea răspuns. Ei nu aveau în Ardeal nici o *revistă* bisericească, care să apere

¹ Păr. Lucaciu vorbea ca de un fapt *implinit* despre „Unirea tuturor Românilor“.

² Vezi N. Iorga: Neamul românesc în Ardeal și Țara ungurească v. II. pg. 548—552.

ortodoxia împotriva atacurilor uniților, și li-a lipsit de multe-ori și tragerea de inimă și poate că și temperamentul de luptător așa de intransigenți ca părintele Lucaciu, pentru începerea de hărțueli din care nimeni nu putea câștiga ceva, ci numai pierde. I s'a răspuns însă pe larg, odată prin „Biserica ortodoxă română” din București.¹

Ceea ce trebuie să se mai amintească aici e că Revista catolică a fost până azi singura revistă cu tendinți proselitistice în biserica unită din Ardeal, și ea n'a avut în biserica gr. or. nici o tovarășă.

¹ Răspunsul a apărut și în broșură separată sub titlul: Răspuns Revistei catolice, București. 1890.

XIX

„Foaia diecezană“.

Organizarea și întărirea episcopiei Caransebeșului în Banatul timișan a adus cu sine și nevoia unui organ de publicitate al acestei dieceze, în fruntea căreia stetea una din cele mai senine figuri ale bisericii ortodoxe din Ungaria: Ioan Popazu. Incepând cu anul 1886 și apare deci *Foaia diecezană* în Caransebeș, având menirea de a fi organul oficial al eparhiei și a da și o „pâne de toate zilele“ preoțimei sale.

Trecutul de douăzeci și atâția de ani al acestel foi, care a trecut supt redacția multora în acest răstimp, nu e din cel mai glorios. Ea s'a ridicat prea arareori la o importanță care să fi trecut granițele acelei eparhii, pe care o servia; aproape tot ce scria și publica era de un interes exclusiv local. Puținele studii istorice publicate de d. G. Bogdan-Duică, precum și unele cercetări și articole ale altor câțiva scriitori ies ce e drept de supt această caracterizare, nu e însă mai puțin adevărat, că ele au salvat pentru prea puțin timp caracterul general al revistei.

Ce e mai de seamă în revistă, aceea e reprodus din „Convorbiri literare“, din „Biserica ortodoxă“, din „Candela“ etc.

Puțințica istorie despre întemeierea episcopiei de Caransebeș sau despre trecutul Românilor din Banat merită doar cinstea de a fi amintite. Promisiunea profesorului din Petersburg, Polichronie Sircu de a contribui cu „comunicații eclesiastice“ ar fi putut, poate, aduce ceva interesant, dacă ea s'ar fi intrupat și în faptă. — Dacă totuș foaia aceasta are o parte originală, aceasta este cea care tratează despre Nazareni. Secta nazarenilor, care a câștigat credincioși și în sinul poporului român din Banat, constituind un pericol

pentru biserica ortodoxă națională și, amenințând ea mai cu seamă dieceza Caransebeșului, era natural ca „Foaia diecezană” să ia asupra-și sarcina combaterii nazarenismului. Deci ea a combătut ani de-arândul această sectă, pe care totuș n'a putut-o stârpi. Până în timpul din urmă cetitorul putea întâlni aproape număr de număr părți din o scriere rusească despre nazareni, pe care Foaia diecezană o traducea. Se pare însă că chiar și această luptă se poartă cu niște arme prea slabe, prea adormite, căci nazarenismul nu numai că nu dă îndărăt, ci dimpotrivă el face progrese. În anul 1905 guvernul maghiar a recunoscut chiar ca religiune receptă această religie baptistă, această recunoaștere însă a condiționat-o de limba maghiară, pe care trebuie să o întrebuințeze în toate acțiunile ei. În chipul acesta statul maghiar voește să prefacă societățile religioase ale acestor nefericiți în pepiniere de maghiarizare, ceea ce li va succede cam greu. Foaia diecezană ar putea lucra mai mult și în privința aceasta, năzuind *din toate puterile* a scăpa sufletele românești din ghiarele unei îndoită rătăcirii ca aceasta. Și și de altcum, Foaia diecezană va avea să lucreze mult pentru a și putea câștiga un loc de cinste între organele bisericesti de astăzi.

Reviste bisericești mai nouă.

La anul 1890 erau peste tot următoarele foi bisericești: În București „Biserica ortodoxă română“, în Cernăuți „Candela“, în Sibiu „Telegraful Român“, în Arad „Biserica și Școala“, în Caransebeș „Foaia diecezană“ și în Baia-mare „Revista catolică“.

Anul 1890 mai adăugă la acest număr încă două reviste nouă și anume: *Menirea preotului*, organul bisericesc al preoțimii de peste Olt, care apărea în Râmnicul-Vâlci sub conducerea unui comitet, și *Biserica și Școala*, organ al Asociației pentru îmbunătățirea cultului divin din Galați, care apărea sub conducerea institutorului I. Hasnaș. „Menirea preotului“ stăruie asupra întregului câmp al chemării păstorului sufietesc, aduce însă și o notă relativ nouă, prin interesul ce-l poartă asociațiilor de preoți, de care se și înființează una tocmai în anul apariției „Menirii preotului“, sub numele de „Ajutorul mutual al preoților“. În curând pilda bună e urmată și în alte părți ale țării.

O altă chestiune, pe care a îmbrățișat-o această revistă mai era și învățământul religios în școale, în privința căruia se recomandau metode „ducătoare la scop“ și se dădeau indigitări cari puteau fi de folos într-o țară unde învățământul religios e atât de desconsiderat. Nu mai puțin se scrie și despre Facultatea de Teologie, din care ar fi dorit să facă o serioasă pepinieră de știință. În această privință „Menirea preotului“ e una dintre revistele cari au stăruit mai mult pentru ridicarea nimbului și autorității acestei înalte școli. Alte chestiuni mai erau: costumul preoțesc, legea clerului dela 1893, apoi culegeri de tradiții populare

cu subiecte religioase, datini și credințe, ba își avea coloanele deschise chiar și pentru comentarea mișcării naționaliste românești din Transilvania, în care vedea o sfântă luptă pentru idaal. (A publicat și câte un discurs de al lui Dr. I. Rațiu și pâr. Lucaciu). „Menirea preotului“, care a fost o revistă destul de bună, a apărut cu mai multe întreruperi din lipsa de sprijin, până la 1898.¹

Contactul ei cu cultura profană se mărginește la o inspirație din „eleganta revistă Litteratorul“ a cunoscutului literat A. Macedonski, din care reproduce (la 1894) un articol, pe care-l laudă.

A doua revistă apărută la 1890 în Galați: *Biserica și Școala* servea oarecum ca organ al episcopiei Dunării-de-jos în fruntea căreia stătea atunci mitropolitul de mai târziu, al Moldovei, Partenie Clinceni.

Ea se ridică împotriva Statului, care nu ajută cum trebuie biserica, și care-i pune uneori chiar piedeci. Scria lungi articole despre „guvern și biserică“, despre propaganda catolică pe care o sprijinesc dușmanii ortodoxiei; articole vehemente, dar dictate de gravitatea momentului, împotriva Evreilor, cari au înveninat spiritul public prin literatura scrisă și mai ales tradusă de ei și prin jurnale, — și cari sleiesc puterea economică a țării.

Ca un organ care apărea în mijlocul unei populații în mare parte străină, *Biserica și Școala* înțelegea mai bine decât ori cine soarta acelor Români, cari își duc viața sub jugul altor stăpâniri. De aceea vorbea des și cu multă jale despre starea tristă a Românilor din Ungaria, cari erau tocmai în frământările Memorandului dela 1892, despre starea Bucoveninilor, cari sunt tot mai mult înghițiți de Ruteni și Austriaci și despre situația penibilă a Macedo-Românilor expuși milei și iataganului turcesc.

¹ Vezi Bis. ort. rom. XXII. pg. 106.

„Biserica și Școala“ avea de fapt caracter bisericesc-național, cum n'a mai fost până aci o altă revistă bisericească în România.

Afară de cele amintite până aci, programul ei mai cuprindea și următoarele puncte: „pedepsirea magistraților cari calcă legile țării și cari desprețuesc religia noastră dominantă; înfruntarea și combaterea publicațiilor cari propagă rătăcirile ateiste și impietatea. Să se formeze un comitet teatral spre a censura toate piesele de teatru imorale și vătămătoare societății. Să se desființeze școalele mixte și să se combată întinderea modei de a învăța fetele în licee ca și băieții.¹ Cultivarea simțului religios în armată. Răspândirea de cărți religioase-morale în popor. Școlile străine să fie strict supravegiate. Pentru nevaliditatea căsătoriilor făcute numai la oficiul stării civile“ etc. — Dacă din toate punctele acestui program foarte variat, puține vor fi fost atinse, vina nu e a acestei reviste, care într'adevăr a luptat foarte frumos, deși uneori desperat, ci e mai mult a complexității situației false și putrede a celor mai multe din organele împotriva cărora se lupta.

„Biserica și Școala“ nu s'a abătut dela programul său până la dispariția sa, în 1893. La 1897 e însă din nou în viață sub conducerea aceluiaș Hasnaș, care pare a fi fost un om foarte harnic și foarte de omenie. De astădată spune că e organul „*Asociației pentru îmbunătățirea cultului divin*“. Și acum serie cu aceeași inverșunare zugrăvind cu negru întunecat starea religioasă foarte decăzută a României.

*

La începutul anului 1891 locul „Foaiei bisericești și școlastice“ din Blaj i-l ia *Unirea*, care are o notă nouă, ce o deosebește de toate celelalte foi unite de până aci, nota

¹ O reacțiune împotriva chestiei feminismului introdusă în țară prin „Contimporanul“ din Iași (1882) care ca o chestiune necoaptă pentru majoritatea locuitorilor acestei țări, sporia și ea nemulțămirea.

politică pe lângă cea bisericească. Unirea dă deci articole de conținut foarte variat, politic, bisericesc, literar, cultural, economic, și în privința aceasta e de acelaș colorit cu organul oficial al arhidiecezei neunite din Sibiiu, cu „Telegraful Român“. În coloanele ei s'au publicat dela 1891 până astăzi multe tratate serioase și interesante sub toate raporturile. S'au dat între altele și serioase cercetări istorice, al căror adevăr istoric a fost însă tras la îndoială de cercetătorii istorici ai bisericii ortodoxe. Unirea a dat atenția cuvenită tuturor chestiunilor vitale ale bisericii greco-catolice, luptând și față de guvern, întrucât putea, și luptând și pentru o luminare a clerului ei. N'au lipsit nici încăierări cu „Telegraful Român“ din Sibiiu pentru chestiuni dogmatice și de ordin istoric, ceea ce însă n'a contribuit prea mult la răcirea relațiilor dintre cele două biserici. Unirea apare și astăzi.

Fără a intra în amănunte țin să mai relev următoarele: câtă vreme „Telegraful Român“ și „Biserica și Școala“ au luptat în Ardeal pentru întărirea direcției nouă, introduse de „Junimea“, Unirea, ca și alte foi unite cari au precedat-o, au luptat cu toată puterea *în contra* acelei direcții, care totuș a eșit învingătoare — chiar și în Blaj. Unirea a purtat o luptă strașnică și împotriva lui Eminescu, alături de Dr. A. Grama, al cărui studiu asupra celui mai mare poet român a fost lăudat chiar și de Dr. A. Bunea.¹ La 1891 Eminescu era pentru Unirea „ordinarul, blasatul, pornograful și ateistul Eminescu“ (pg. 375); „Luceafărul“ acestuia era „Luceafărul cel scandalos al lui Em.“ (416), iar poeziile lui erau de acelea cari „se aruncă în gunoiu“² (id). Unirea mai face chiar și azi propagandă pentru studiul lui Grama, — chiar și azi când s'au scris în Blaj despre E. și pagini ca acelea ale dlui A. Ciura.

¹ Cuvântul funebru al spus la înmormântarea lui Grama. Discursuri, Autonomia bisericească, Diverse. Blaj 1904.

² „Foaja diecezană“ a atacat Unirea pentru „critica“ făcută asupra lui Eminescu (1891).

Tot la începutul acestui an apare în București o altă revistă: *Amvonul*, organ al clerului, redactat de comitetul societății preoților și studenților în teologie, „Amvonul Român”,¹ care s’a ocupat mai ales de nevoile clerului, pentru alinarea suferințelor căruia se pregătea o nouă lege, legea clerului dela 1893.

Această lege n’a mulțămît pe mulți oameni de ai bisericii, și îndeosebi pe cei dela *Amvonul*, cari pătrunși de însemnătatea momentului voiau să scoată ziarul în fiecare zi, pentru a apăra sus și tare necesitatea de a fi organizat clerul altcum.

Sunt încă în proaspătă amintire evenimentele cari au întovărașit votarea legii clerului: Mitropolitul-Primat Iosif Gheorghianu, care nu era împăcat cu proiectul de lege, pe care nu-l putea împiedeca, și-a dat demisia cu puțin înainte de votarea legii de Senat, iar la un banchet dat cu ocazia instalării noului mitropolit, Ghenadie Petrescu, d. D. A. Sturdza, care a fost poftit și dânsul, a răspuns că nu poate lua parte de oare ce e în doliu pentru legea clerului, care a desorganizat străvechiul așezământ. — Partea cea mai însemnată a clerului era împotriva acestei legi pe care mitropolitul Ghenadie a isbutit totuș să o vadă votată, chiar în ciuda multora dintre credincioșii săi. Pentru acești nemulțamiți cuvântul *Amvonului* era acela care reprezinta interesele adevărate ale bisericii și cuvântul lui răsuna în adevăr dela o înălțime.

Afară de legea aceasta *Amvonul* mai purta o luptă aprigă și împotriva propagandei catolice, care de câțeva vreme încoace lua dimensiuni tot mai mari. Tocmai acum se mai răspândise și vestea că faimosul calomniator Hans Kraus va redigia în București o foaie germană de propagandă catolică, cu subvenții din partea nunciaturii apostolice din Viena, ceea ce toarnă și mai mult ulei pe foc. — În curând însă *Amvonul* trebuie să înceteze de a mai apărea

¹ Intre redactori era și d. D. Boroianu și pâr. Gr. N. Economu.

din pricina anumitor neînțelegeri ce s'au ivit în sânul comitetului de redacție și din pricina unor intrigi puse la cale de unii cari credeau, că pe calea aceasta se poate parveni mai ușor decât pe ori care alta.

În locul *Amvonului* apare acum (la 8 Martie 1893) *Amvonul și Școala*, care în numărul său dintâi face în chipul acesta istoricul *Amvonului*: „Societatea „*Amvonul Român*“, precum și organul său de publicitate „*Amvonul*“ după o activitate de câțiva ani, tocmai acum când reușise să facă atentă opinia publică și asupra clerului lăsat până aci în uitare și nesocotit, acum își face testamentul și luându-și adio dela toți se cufundă în umbra morții... A mers anul I. acest ziar regulat din punctul de vedere mai mult al aparițiunii lui; puține chestiuni importante și originale s'au discutat, mai mult discursuri de morți, alocuțiuni pe la anul nou și la inaugurarea clopotului mitropoliei și câteva poezii între care e de notat a cuviosului *Anton*, prenumărat la *Amvonul*“ etc.

„*Amvonul și Școala*“ continuă cu acelaș program ca și *Amvonul*, cu deosebirea însă că nu mai e nici pe departe de o seninătate, care ori cum, se mai găsea destule ori în acesta din urmă, ci mai franc, mai violent chiar. Aduce învinuiri grave și profesorilor dela Facultatea de Teologie, cari sunt foarte departe de idealul unor adevărați învățători. Nu poate însă să lupte mult astfel, căci îndată după începutul anului 1894 (la 28 Ianuarie) îl vedem și pe el „cufundându-se în umbra morții“.

În acelaș an cu *Amvonul* mai apare în București încă o revistă: *Voința bisericii române*, care ține până la 1893. Un ziar rusec¹ zicea următoarele despre ea: „În coloanele ei se strecură multe idei neortodoxe îndreptate cu deosebire împotriva monahismului și sinodului compus din arhieriei.

¹ Citenița V. Obsteestve liubetelei duhovnago prosvescenița.

Colaboratori are mai mulți profesori cari și-au făcut studiile în Lipsa, Berlin și Viena. Mai în fiecare număr se găsesc articole în contra bisericii rusești și a Românilor ce și-au făcut studiile în școalele rusești*.

Afirmațiile acestea nu se întemeiază tocmai pe adevăr.

Din ele următorul lucru e adevărat: „Voința bisericii” cerea două sinoade, unul dogmatic (Sf. Sinod de astăzi) și unul mirenesc reprezentat de toți factorii bisericii, clerici și laici. E aceeași pretensiune ridicată mai întâiu de Principele Cuza prin A. T. Laurian și, mai târziu, de atâtea alte reviste și oameni, cari credeau că prin o astfel de întocmire biserica slăbănogită poate să prindă putere pentru a se manifesta în toată splendoarea ei, — o dorință care va mai agita și de aici încolo spiritele. Iată și câteva considerații drepte și adevărate, cari trebuia să-i ducă pe redactorii Voinței bisericii la susținerea din toată convingerea a acelor desiderate: „Clerul mirean e prea îndepărtat cu simțământul iubirii de episcopii săi. Starea materială a clerului e nemulțămitoare, iar episcopii nu se îngrijesc, precum ar trebui, de soarta lor.

„Reconstituirea forțelor canonice ale bisericii, reconstituirea spiritului bisericesc în membri bisericii, re apropierea cu iubire a clerului mirean către șefii săi canonici, îmbunătățirea stării materiale și morale a clerului și îmbunătățirea institutelor de cultură bisericească”.

„Episcopatul nostru, inspirat de o considerație puțin favorabilă clerului român și prea înclinat către despotism față cu acest cler, perdea mereu din fortitudinea activității sale și apărea tot mai slab față cu tendințele manifeste ale puterii civile de a seculariza drepturile canonice ale bisericii*...”

„Toți creștinii necunoscători ai treburilor bisericești din cauza unui exclusivism rău înțeles din partea cârmuirii bisericești, nu-i cunosc nici nevoile ei și nici însemnătatea drepturilor ei canonice*, de unde rezultă o adevărată anomalie în biserica ortodoxă din Regat.

Astfel de dorinți nu pot fi taxate de eresii!

Voința bisericii apărea la început de douăori pe lună, când însă legea clerului se apropia de ziua în care trebuia votată, Voința apărea în fiecare săptămână odată. Cu toată opoziția, legea se votă. Și cu toate nemulțămirea prelaților, ea fu aprobată. — Merită reținut un crâmpieiu din discursul lui Partenie, episcopul Dunării-de-jos, împotriva legii: „Dacă se mai cinstește în țara aceasta Dumnezeu, legea nu se va vota, iar dacă nu se mai cinstește, ea se va vota”, precum și complimentul lui, adăugat de dl G. Panu: „Dumnezeu nu se mai cinstește, și deci legea se votează!”

Ca și „Menirea preotului” reproducea și această revistă articole din „eleganta revistă literară” a dlui Macedonski: „Litteratorul”.

Încă înainte de apunerea revistei „Amvonul și școala” apare în București din nou un *Amvon*, sub conducerea Ec. Gr. N. Popescu. Astăzi este organul societății clerului român „Ajutorul” și e continuarea *Consolatorului*, care a apărut 6 ani de-a rândul, dând materii dintre cele mai variate și mai bine tratate. Între redactori mai aflăm pe arhierul Calist I. Botoșăneanu, ec. Ilie Teodorescu, archid. G. I. Gibescu, econ. Dr. C. I. Popescu, sub conducerea cărora revista iese și astăzi.

În 1884 apare o nouă foaie bisericească în Giula, lângă Arad. Ea se cheamă *Lumina*, organ eclesiastic, didactic, social și literar și a apărut până la 1895 între împrejurări pe cari nu le-a putut schimba prin apariția sa.

Tot în 1894 apare în București *Vocea bisericii*, ziar eclesiastic ilustrat, redactat de dd. Dr. Badea Cireșeanu, G. I. Gibescu și alții. Acesta e primul ziar bisericesc ilustrat, care dădea chipurile diferitelor biserici, mănăstiri și oameni de ai bisericii, în legătură cu scurte biografii sau mono-

grafii. Ca text se dădeau frumoase tratate despre vechea biserică creștină, de d. B. Cireșeanu, explicări ale legilor cari normează raportul bisericii față de stat, apoi cuvântări bisericești, și una din cele mai bune cronici bisericești din câte am întâlnit până aci. Se culegeau tradiții (păr. T. Bălășel) și se dădeau, din când în când, extrase de prin reviste bisericești străine. — În anul I se pusese în serviciul mitropolitului Ghenadie, împotriva căruia se pornise un vânt de răsbunare. Dintre articolele practice trebuiesc amintite și acele cari scriau despre scăderea simțului religios-moral în epoca noastră, — articole pe cari le întâlnești de o potrivă aproape pe fiecare pagină a tuturor revistelor noastre bisericești, ceea ce constituie fără îndoială un semn foarte trist.

Legea clerului din anul 1893, în contra sancționării căreia nu se ridicase mitropolitul-primat Ghenadie, a sporit în mod incalculabil nemulțumirile. Un rod al acestor nemulțămiri, până la un loc — a fost și noul ziar *bisericesc* apărut la anul 1894 sub conducerea dlui Al. Mușătescu „licențiat în teologie și student anul al IV la litere“, sub numele de *Apărătorul clerului*.¹

Noul ziar își formulează astfel crezul său: „Biserica față cu nenumăratele atacuri ce zilnic primește dela adversarii ei, are trebuință de o forță strașnică, cu care să reziste. În primul rând acei ce sunt obligați a garanta o asemenea forță sunt cei ce conduc destinele bisericii. Aceștia însă sunt călăuziți de alte ocupațiuni, decât cele pentru cari sunt consacrați, — lasă marea în voia valurilor soartei, sau privesc prea departe asupra mersului ei...

„Voim să facem cunoscut tuturor atât relele de cari e bântuită biserica, cât și foloasele ce ar trage din adoptarea unor forme noi, absolut reclamate de spiritul secolului în care trăim“.

¹ La 1895 apărea în București: *Religia ortodoxă română*. Vezi Biblioteca Universității din Iași, cat. VI. p. II: Nr. 4884, 1495, 1895.

Programul mai specificat e acesta :

I. Democratizarea sistemului reprezentativ în Biserică. II. Căsătoria a doua (cel puțin) a preoților. III. Desființarea tagmei monahale și transformarea mănăstirilor în ospicii pentru bătrâni și săraci. IV. Având în vedere modestia vieții apostolice, care stă în contradicție flagrantă cu luxul și pompositatea Prelaților noștri, cerem reducerea salariului la 500 lei maximum pe lună. Acest salariu ar fi prea suficient pentru niște *demni urmași ai Apostolilor*, cari trebuie să ducă o viață simplă, cari n'au greutate materiale, n'au greutate cătră stat.. etc. V. Dreptul preoților de a veni la episcopat. VI. Salariul preoților să se sporească⁴.

Pentru a ajunge la realizarea acestui program redactorii (!) voiesc „*să taie rana până în viu ca nu cumva pe nesimțite să se cangreneze tot corpul, căci: Administrația bisericească se crede într'un sat fără câni...*”

Cât timp a apărut „Apărătorul clerului” el s'a ținut strict de programul precizat în nrul I. Mitropoliții și episcopii erau numiți de obicei cu calificativele de „mișei, ticăloși, mizerabili” etc. Pentru punctele din program scria articole foarte detaiate, și foarte inveninate, — dar scopul nu putea cu toate acestea să și-l ajungă.

Deși nu toate punctele programului sunt utopice, tonul în care ele erau susținute era atât de departe de mijlocul prin care se poate ajunge undeva, încât se putea ști chiar dela început că zadarnice-i vor fi ostenelele, căci: lucrul bun numai pe căi bune se ajunge

Când după trei ani de luptă în numele principiilor sale „Apărătorul clerului” nu și-a mai putut apăra viața, nu erau mulți care să regrete dispariția lui. Cei câțiva preoți cari vor fi dat mână de ajutor redactorului principal nu vor fi fost nici ei dintre cei mai buni.¹

¹ Dl Al. Mușătescu a fost numit dela 1 Aprilie 1906 membru în comitetul de redacție al Bisericei ortodoxe române.

Nici cu dispariția Apărătorului clerului însă nu dispăre acest sistem de luptă, pe care l-am mai întâlnit și la 1882 la *Deșteptarea* din Iași. El re apare și la 1897, și mai târziu, la 1908, supt haină analogă, luptând pentru realizarea acelororași reforme, și servindu-se de aceleași mijloace.

Noua intrupare a acestui sistem de luptă e organul de publicitate numit *Redeșteptarea*¹ (ca și cum ar voi să zică că e deșteptarea Deșteptării dela Iași) care a apărut la 5 Ianuarie 1897 în București. Se zicea „organ clerical“ și era redactat de „un comitet“, care se compune „numai din preoți, atât din capitală cât și din Provincie“. Se considera pe sine, spre deosebire de toate revistele bisericesti de până aici, „ziar bisericesc-democratic“. De fapt redactorii „Redeșteptării“ erau în mare parte preoți și licențianți în teologie, cari n’au putut să ajungă departe, așa de repede cum așteptau ei. Lupta o purtară (căci toți „luptau“) pentru a dovedi „starea anticanonică și anti-constituțională a Sinodului românesc, dreptul preoților de mir de a lua parte în sinod, și decăderea caracterelor obrazelor bisericesti“. În lupta lor nu numai că nu evitau, dar chiar căutau să facă personalități în orice chestie, ceea ce i-a făcut imposibili dela început. Din aceste motive viața i a fost destul de scurtă. Încă în acelaș an (10 Iulie) a trebuit să înceteze.

O revistă bisericească apărută cu două săptămâni în urma „Redeșteptării“ îi numia pe cei dela „Deșteptarea“ „co-rifei ai duhurilor rele“.

[Această revistă nouă, care apărea tot în București, se chema *Teologul* și era redactată de un comitet de studenți în teologie, constător din dd. C. Ionescu, I. Mihălcescu, I. Mălăescu și I. V. Raiculescu. Programul Teologului era dublu: pe de o parte o luptă pentru anumite reforme în

¹ Vezi: Decăderea bisericei ortodoxe române și cauzele ei, de „Un anonim“. București 1897.

Biserică, iar pe de altă stârnirea interesului studenților în teologie pentru cultivarea literaturii bisericești.

În ce privește partea primă a programului Teologul scria articoli foarte cuminiți împotriva papistașilor, „cari distrug orice sentiment de naționalitate și cari în a doua capitală a țării se întind ca pecingenea“, — lupta apoi pentru „recăsătorirea preoților văduvi“, făcea propuneri pentru ținerea unui sinod ecumenic în București (!) etc. În partea a doua a programului intrau năzuințele de a înjgheba un început serios de literatură teologică. Se scria despre întemeierea unui „fond pentru tipărirea de scrieri pentru cultura religioasă“, s'a făcut un apel către toți licențiații în teologie (60 de inși) ca să formeze o societate pentru înaintarea științei, „glasul lor a fost însă al lui Ion Botezătorul în pustie“, căci din 60 de inși abia 3 au dat un răspuns. Apoi lupta pentru a stabili oarecari relații între studenții teologi și lumea mare românească, și pentru crearea unei atmosfere de cugetare serioasă și de muncă. În scopul acesta dădea la cronică felurite știri despre societatea teologilor, prin ceea ce spera a putea deștepta un interes între ei și și între publicul mare. Dar succesul era cu toate acestea — foarte modest.

Abia se auzia câte un glas care să vorbească despre aceste străduinți și abia s'a putut ajunge în curs de doi ani de zile la un număr de 1000 de abonați, dintre cari însă 800 nu-și achitau abonamentul. Așa că Teologul era silit să mărturisească că: „dacă preoții țării românești voesc a nu pieri și ultimul jurnal bisericesc ce a mai rămas în toată țara (Menirea preotului încetase pentru câțeva vreme), să ne trimită abonamentul“.¹ Dar abonamentul nu se prea

¹ În anul 1898 d. A. Macedonsky scrie o broșură despre „Falimentul clerului ortodox român“, în care afirmă că clerul român e absolut inconștient. Aduce pe tapet pe Ghenadie și-l compătimește, după ce-l judecă și după ce aduce elogii Papei dela Roma. Drept răspuns (!) un prieten al dlui Macedonski, O. Cantili, poet care plutește „pe aripi de vis“ scrie o înfruntare vorbind despre „falimentul clerului catolic“, (1899) și arătând că nu clerul bisericii ortodoxe e acela care aleargă cu pași repezi spre înmormântarea proprie, ci cel catolic.

trimitea și fără această condiție revista nu putea să mai apară. Astfel rămase din nou numai „Biserica ortodoxă română“, despre care Teologul afirma că e în regres față de trecut și că nu dă ce s'ar aștepta, ci face totul numai de mântuială.¹

Teologul a dispărut la 1 Ian. 1899, când anunță, că va apărea și mai departe odată pe lună sub numele *Dorința clerului*, — dar n'a mai apărut.

Fără a insista asupra „chestiunei Ghenadie“, al cărei rost nu e pe deplin lămurit nici în ziua de astăzi, țin să amintesc ca ea n'a fost comentată decât în „Biserica ortodoxă română“ (1896) care a dat în coloanele sale toate actele oficiale în această nefericită chestie. „Sfta noastră Biserică — se zice în revista amintită — a trecut în timpii din urmă printr'una din cele mai grele și mai dureroase încercări duhovnicești, care a întristat-o de moarte până în adâncul inimii“.² Intre jurnalele politice sau profane un singur jurnal apăra persoana mitropolitului Ghenadie, socialistul *Lumea nouă*. Ziare bisericești afară de Biserica ortodoxă nu mai era decât „Menirea preotului“, care însă s'a ținut departe de ori ce fel de aprecieri.

În 1898 apare împotriva catolicilor o gazetă intitulată *Afară jesuiții*, care pretindea ca școlile călugărițelor catolice, unde se ademenesc fetele de Român la catolicism, să fie închise și cele mai aspre măsuri să fie luate împotriva ori-

¹ Invinuirile la adresa „Bisericii ortodoxe“ n'au încetat nici mai târziu. S'au scris în diferite rânduri, mai ales de 10 ani încoace, că revista e prea moartă, că prea publică lucruri de mântuială și prea se închide în cercuri strâmte, neîngăduind și altora decât redactorilor plătiți bine, apropierea de ea. S'a afirmat chiar în mai multe rânduri că a plagiat, — invinuire mare, care, durere, n'a fost combătută de către comitetul redactor al revistei. (Vezi și *Telegraful Român* din Sibiu nr. 17 și *Neamul Românesc* nr. 23 (1908).

² Sumarele Sf. Sinod 1896, pg. 114, Bis. ort. rom. XX. 61.

cărei propagande catolice în România. Rana aceasta era cu atât mai înflăcărată, cu cât ea era mai veche. Încă în 1890 Biserica ortodoxă română povestea un caz întâmplat cu ocazia unui examen în institutul Notre-Dame de Sion din Galați. O fetiță română care a știut să reciteze mai multe rugăciuni în limba franțuzească, provocată de inspector să rostească și în românește, în limba mamei sale, o rugăciune, a răspuns că nu știe să spuie așa ceva. La acest răspuns câțiva din publicul asistent, români ortodoksi, într'un elan de iubire pentru limba franceză, au început să aplaude și să râdă cu hohot. În școlile catolice se făceau într'adevăr cele mai îndrăznețe abuzuri, ceea ce trebuia să deștepte dela o vreme luarea aminte a celor chemați. Sunt abia câțiva ani, de când pentru întâiaoară s'a pășit dela locurile competente cu hotărârea deplină împotriva acelei urâte vânătoare de suflete, ce se practica fără nici un scrupul până aci.¹

Jurnalul „Afară iesuiții” de altcum nu era un jurnal bisericesc. El e amintit totuș aici mai mult numai pentru a completa întru câțva icoana luptei mai nouă împotriva catolicismului.

În anul 1898 vechea societate preotească dela 1877, *Ajutorul*, care s'a format pentru mângăierea celor răniți în războiul pentru independență, și care a dat la 1880 o revistă bisericească numită *Consolatorul*, face să reapară acea revistă menită a servi de organ al societății și de a răspândi anumite cunoștințe folositoare atât printre membri ei, cât și în întreaga preoțime. Revista, care apărea în București, era pusă sub conducerea preoților Dr. C. I. Popescu, Ec. G. Ionescu, Ec. I. Constantinescu-Lucaci, Ec. C. I. Ialomiteanu, Ec. C. Ionescu și arhid. G. I. Gibescu — și cuprindea în programul său de activitate nu atât consolarea celor ne-

¹ A nu se trece cu vederea acțiunea actualului episcop al Orășimari, Dr. Ioan Radu, în favorul catolicismului, pe când era profesor la seminarul catolic din București, — și reacțiunea ce a produs.

mângăiați, cum s'ar crede judecând numai după titlu, ci întregul program al vieții bisericești. Îndeosebi se pune un pond însemnat pe tratatele despre instrucția religioasă în școală și pe analizarea datoriei preotului și a misiunii lui sub toate raporturile. Ca organ al unei societăți se ocupa bine înțeles, adeseori și de afaceri administrative, de regulamente, socoteli, planuri de acțiune etc., printre cari se amestecă lungi tratate despre „preotul român și misiunea sa“, despre necesitatea predicii în biserică, o chestiune pe care au atins o toate revistele noastre fără nici un succes, — despre datoria preotului de a apăra interesele bisericii față de stat, de a propaga religiositatea, de a cunoaște amănunțit raportul bisericii față de stat, față de școală și față de alte confesiuni, etc. În această legătură se scriau articole despre „primărie și biserică“, despre „biserică și stat“ cari începeau prin întrebări ca aceasta: „Biserica e supusă statului?“ la care se răspundea de obicei printr'un citat din biblie, sau din canoanele bisericii orientale, cari scoteau la iveală caracterul vremelnic al tuturor întocmirilor omenesti, între cari e și statul. Apoi se întreba, spre a dovedi oare cum și mai de aproape până la ce grad au decăzut moravurile acestei țări: „de ce copiii noștri nu sunt astăzi așa de religioși și patrioți cum erau părinții noștri în trecut?“ pentruca să ajungă la constatări dintre cele mai triste și la conclusia, că preotul are o datorie îndoită: de creștin și de Român, și ca atare trebuie să facă din biserică un adevărat educator al poporului. Un mijloc bun pentru a se discuta toate nevoile bisericii Consolatorul îl află în congresele bisericești, pentru a căror ținere militează din toate puterile. Uneori spune verde că a sosit timpul ca congresele să se țină (a IV. nr. 7), iar când trebuie să se convingă că pentru congresele bisericești încă nu a sosit vremea, cere conferențe preotești cari vor servi involuntar la convocarea congreselor. Până acum ambele aceste două întocmiri foarte folositoare preoțimii au rămas, cu puține excepții, niște simple *pia desideria*.

Dintre articolele științifice pe cari le-a publicat acest ziar amintim mai multe tratate bune de dogmatică și câteva de istorie bisericească generală. Istoria bisericii române era foarte arareori pusă la contribuție, și și atunci numai pentru a da mici și neînsemnate schițe despre câte o biserică sau mănăstire din țară.

S'au publicat și poezii de păr. I. Floru, a cărui activitate pe acest teren a mai fost amintită, precum și de păr. Al. Popescu-Cernica, care considera poeziile sale ca „distracțiuni sacre din Psalmii lui David”.¹ Ele sunt însă de amintit nu atât pentru valoarea lor, cât mai mult pentru că s'au scris și pentru că ele, ca atari, sunt aproape cele dintâi poezii religioase pe cari le avem până acum.

În afară de cele amintite „Consolatorul” avea o cronică bisericească bunișoară, din care nu lipsiau decât ce era mai interesant cu privire la Biserica din România și mai ales cu privire la biserica română de sub stăpâniri străine.

Ar fi un capitol foarte interesant acela care ar ținea cont de tot ce s'a scris relativ la biserica română de supt stăpâniri străine, în revistele bisericești din România, și invers. S'ar descoperi cele mai neașteptate curiozități, pe cari e în stare să le spuie o revistă despre stările în biserici din alte țări, căci trebuie să se accentueze și de astădată: pe terenul bisericesc am avut în secolul al 19-lea cele mai slabe legături unii cu alții, cei din Principate cu cei din Ardeal, Bucovina și Basarabia, cu toate că nu era nici o piedecă mare care să nu fi îngăduit o apropiere între frații de acelaș sânge și de aceeași lege, dar aruncați de soartă supt osebite ocârmuiri.

Consolatorul a apărut supt acest nume până la 1 Aprilie 1904 după ce la 1900—1901 a făcut greșala de a nu aprecia

¹ A publicat și un volum de poezii „Mirt și lăcrămioare” dedicate mitropolitului Ghenadie cu ocazia suirii sale pe tronul de mitropolit-primat (1893).

după cuviință rostul confratelui ei, *Apostolul*, o foaie religioasă dintre cele mai bune din câte au apărut cândva la noi. La 1904 își schimbă numele în *Amvonul*, supț care nume apare și astăzi.

Tot în anul 1898, mai apare în București afară de Consolatorul o altă revistă: *Școala și Biserica*, ear în Iași una: *Viitorul*.

Cea dintâi, pusă supț conducerea unui comitet în fruntea căruia stă d. D. Stănescu, a apărut din o necesitate pentru organizarea corectă a învățământului religios în școale. „În țara aceasta — zice cuvântul-program al ei — avem o sumă de bărbați capabili, patrioți și cu dorințe bune, dar cari fiind străini de biserică, neavând cunoștințe de studiul religiunei, în ceeace privește acest studiu, fac o mulțime de greșeli, câte odată foarte greu, dacă nu imposibil de reparat.... În timpul de față profesorii de religie trec prin cea mai grea încercare la care pot fi supuși. Prin legea învățământului depusă la Cameră, studiul religiunei este trecut ca studiu de a doua mână, iar profesorul de religie pus, în privința salarului, alături cu profesorul de caligrafie, cant și gimnastică“...

„Cu gândul de a lumina opinia publică asupra acestui punct va apare Școala și Biserica, având plina convingere că Dumnezeu nu va permite a se pierde o cauză așa de dreaptă“.

Lupta pentru care a apărut Școala și Biserica s'a terminat încă în cursul anului I al apariției revistei, cu învingerea pe partea vechei legi de învățământ religios: religia a fost introdusă ca obiect de învățământ și în cursul superior al școalelor secundare. Alți factori vor fi contribuit însă pentru ca lucrurile să iese așa cum au ieșit și s'ar exagera, fără îndoială, când s'ar afirma, că legea dela 1898 referitoare la învățământul religios în școale e un merit al revistei acesteia. Meritul ei e, că a făcut să se știe în cer-

curi mai largi despre pericolul ce amenința sentimentul religios în țara românească.

Dupăce punctul cel mai esențial din programul acestei reviste s'a implinit, Școala și Biserica a început să-și lărgască cercul de activitate estinzându-l asupra tratării tuturor nevoilor bisericeii. Astfel, ca chestiuni nouă, își propune desvoltarea gustului de cetit la preoți. În scopul acesta cearcă a-i pune în legătură cu „curentul idealist” din literatura română, care e cel reprezentat de d. Al. Antemireanu (!) prin articolele sale literare publicate în *Epoca*, din cari reproduce bucuros din când în când în coloanele sale, crezând că face astfel un lucru bun pentru mulțimea cetitorilor săi.

Alta e: ridicarea țărănimii. „Vom căuta mai nainte de toate — zice — ridicarea sentimentului religios în popor, singurul în stare să reținerească vigoarea națională așa de vestită altă dată”. Declară apoi că „vor lupta ca religia să capete (*sic*) în respect și autoritate” și pentru aceasta nu se va sfii a scoate uneori la iveală păcate de ale „duhovnicescului consistoriu”, și de ale Facultății de Teologie, care — aceasta s'a mai constatat și de alte reviste — e pe departe de a aduce roadele așteptate pentru biserică. De cele mai multe ori spunea lucrurile fără nici un încunjur, ceea ce i-a atras fără indoială mulți dușmani, cari îi vor fi dorit moartea. În constatarea relelor generale în biserică, ca despre tăcerea amvonului, neinteresarea preotului de moralitate etc., era de asemenea de o francheță care-i șade bine ori cărui organ de publicitate, care voește ceva.

În cei dintâi trei ani nu s'a scris nimic din istoria bisericeii române. În anul al IV-lea încep a se da frumoase contribuții istorice, cari însă nu au o durată mai lungă.

Astăzi Școala și Biserica nu mai reprezintă nimic. Și aceasta fiindcă de câtă-va vreme se urmăresc prin ea sco-

puri cari nu sunt în cea mai deplină concordanță cu principiile bisericești. S'a introdus în ea și politicianismul de cea mai ordinară specie. Chiar caracterul ei bisericesc a scăzut binișor. Ai crede că ai a face cu o revistă care se ocupă de biserică (— politică) și de — economie. Publică articole despre cartofi, secerat, pomi, etc.

În anii ei mai buni au dat articole și Păr. Ic. C. Nazarie, dd. I. Mihălcescu, N. Pocitan V. Oiagă, M. Pacu, B. Mangăru și alții.

Ceealaltă revistă apărută în 1898, la Iași ¹ *Viitorul*, are acelaș caracter dublu *bisericesc* — *școlar* ca și „Școala și Biserica“. (Redactori: D. Boroianu și V. Oiagă.) În cursul celor 12 ani de apariție a dat însă o atenție cu mult prea covârșitoare afacerilor bisericești, decât ca se mai poată fi socotită ca o revistă școlară (afară de primii doi-trei ani). În afacerile bisericești apariția *Viitorului* a însemnat un câștig: revista e una din cele mai bune reviste din câte s'au amintit până aci.

Rând pe rând ea a tratat, dela 1898 până astăzi, toate chestiunile de interes bisericesc cu o competență, ale cărei urmări se resimt în sânul cetitorilor. A dat și un „mic dicționar biblic“, a scris despre educația națională, tractate de liturgică, de morală, de istorie bisericească, a dat chiar și documente slavone, publicate și traduse de d. G. Ghăbănescu și, din când în când, traduceri din cărțile sfinților părinți. Apoi știri despre biserică română de pretutindeni și câteva schițe cu subiecte din viața preotului dela țară, dintre cari se impune mai mult una: Popa Vlaicu (1901/2).

Nu se poate trece supt tăcere colaborarea păr. arhimandrit Iuliu Scriban. Om cu o cultură teologică rară la noi și cu un zel apostolic tot așa de rar, păr. Scriban a făcut și prin colaborarea sa la diferite reviste (*Viitorul*, Cu-

¹ La 1904 s'a mutat la București.

vântul adevărului, Păstorul ortodox, etc.) un admirabil serviciu literaturii noastre bisericești.

*

Actualitatea revistelor din urmă precum și ale celor despre care se va vorbi mai în jos, mă oprește de a putea spune tot ce ar trebui, pentru că unele spuse de ale mele ar putea fi considerate ca laude, altele ca critică, cari ori și cum numai mai târziu se pot rosti.

După ce anul 1898 ne aduce trei reviste bisericești, dintre cari două sunt organe ale unor asociații de preoți, anul următor nu mai aduce nimic nou. Anul 1900, care aducea pentru întreaga lume începutul unui nou veac, veac de speranțe, veac de progres, aduce și în țara românească pe terenul revistelor bisericești o nouă serie de patru reviste bisericești.

Una era Apostolul și era redactată de 12 oameni idealisti din capitala țării, 12 apostoli, cari deși nu erau preoți, în cea mai mare parte, vedeau cu durere de inimă cum poporul nostru aleargă cu pași repezi spre o viață care nu mai are nici o legătură cu vechea noastră viață românească de creștini cu frica lui Dumnezeu și cu iubirea de aproapele, — cum influințele străine cele mai stricătioase află teren priincios de dezvoltare în mijlocul mai ales al locuitorilor dela orașe, cari se îndepărtează de biserică, de aspirațiile naționale, de adevărata morală a bisericii în legile căreia au fost botezați și vor avea să moară, — cum o viață materială copleșește cu desăvârșire orice inițiativă nobilă, — și cum nici acele elemente a căror singură chemare ar fi de a aduce lumea la o stare deamănă, fug dela datoria lor, pe care o iau în batjocură și o consideră numai ca mijloc de traiu.

~~✱~~ Apostolul a apărut în București la 1 Octomvrie 1900, pentru că după o viață foarte scurtă, care i-a fost amărâtă și scurtată chiar și de unii al căror interes ar fi fost să o susțină, să dispară la 20 Decemvrie 1901. Disparația lui e

o nouă dovadă strașnică despre zodia nefericită în care sunt osândite să viețuească și să tânjească la noi toate lucrurile bune.

Nu se poate spune cu mult mai mult despre scurta viață a Apostolului, care la apariția sa a făcut asupra tuturor o impresie deosebit de bună. Nici când o revistă cu un astfel de caracter n'a fost așa de bine întâmpinată ca Apostolul, apariția căruia a fost privită ca un adevărat eveniment.¹

Scopul lui nu a fost, ca al celor mai multe ziare de cari s'a vorbit până aci, de a instrui pe preot (care ar trebui instruit *în școală* și nu după ce iese din școală), ci de a schimba sufletele aceloră cari se numesc creștini și cari nu-și aduc nici odată aminte de aceasta; de a-i aduce la o înțelegere adevărată a vieții, care nu are numai un rost material, — și de a-i face capabili să contribuie prin prisosul dragostei inimei lor, la realizarea împărăției cerești pe pământ.

Spre „vântul de idealism, care a început dela o vreme să bată în Apusul Europei“² voia să abată *Apostolul* sufletele cetitorilor săi, în a căror îndreptare avea o încredere oarbă. Și aceasta nu cu cele 10 porunci ale Testamentului Vechiu, ori cu amenințări cu infricoșatele chinuri ale iadului, ci prin arătarea în fiecare clipă a sublimității vieții bine întrebuințate, a rolului ce a jucat totdeauna pe de o parte religia, pe de alta idealismul în sufletele indivizilor și în ale popoarelor, — și prin arătarea de modële din trecutul bisericeii creștine și a întregii lumi civilizate, precum și mai ales prin dovedirea adevărului, că un popor nu poate trăi fără religiozitate. Și pentru aceasta s'a pus în legătură cu celebrități de ale Europei, cu profesori din Paris și din Berlin, la a căror colaborare a apelat în speranța că cuvântul lor va găsi ră-

¹ Vezi *Noua revistă română* cu un articol de C. Rădulescu-Motru: Un nou ziar, un bun curent“, 1900.

² Nr. I. 1 Octomvrie 1900.

sunet în țara românească, — dar străduințele „apostolilor“ n'au avut un succes în nici o direcție. Chiar și unele din foile bisericești ca Consolatorul i-au ajutat să cadă. Au mai ajutat și puținii cetitori între cari cei mai mulți nu-și plăteau abonamentul, ei făceau haz de provocările desperate ale redactorilor către public de a-și achita abonamentul.

Disparația Apostolului a însemnat de sigur o nouă înfrângere, pe care a fost osândit să o îndure sentimentul religios în sinul poporului românesc.¹

„Apostolul“ e una din puținele pagini frumoase ale luptelor pentru *cultură adevărată* în România.

Al doilea ziar bisericesc apărut la 1900 e *Lumina*, „revistă bisericească pentru elocința amvonului, cultura religioasă a clerului și a poporului“ (1 Martie 1900). Ea apărea în București sub redacția medicului Dr. E. Elefterescu, care e de confesiunea greco-catolică și care și-a început activitatea sa ziaristică într-o foaie bisericească din Ardeal, în Foaia diecezană, unde scria despre chestiuni de igiena dinților, igiena gurei etc. Mai târziu a scris la diferite reviste bisericești din România și din Ardeal, unite și neunite, despre diferite chestiuni bisericești. Când și-a creat organul propriu dsa a voit să dea un avânt predicii, pentru care a și lucrat mult. Din întreaga activitate pe teren bisericesc a dlui doctor Elefterescu însă anevoie va rămânea ceva. S'au găsit chiar oameni răi cari să afirme, că întreaga activitate pe terenul „elocinței amvonului“ a dlui Dr. E. e un plagiu. — „Lumina“ nu înseamnă mai mult decât dorința de-a contribui la luminarea clerului și a poporului. Cât pentru folosul real, pe care l-ar fi adus la timpul său, acesta e prea puțin însemnat.

Lumina a dispărut la 1901.²

¹ Între cei 12 redactori ai jurnalului cunoaștem pe d-nii Al. Tzigara-Samurcaș, C. Banu, preoții Gr. N. Popescu și M. Mihăileanu.

² Avea și un caracter școlar.

În anul 1900 s'a aprins și în Turnu-Severin o *Candelă* care a avut însă o licărire slabă și de scurtă durată.

În 1901 nu mai apare această revistă nouă. Cea mai apropiată revistă nouă e: *Cuvântul adevărului* din Râmnicul Vâlcei, ca organ al episcopiei de acolo.¹ Noul organ spunea că „vrea să slujască ca o tribună dupe care fiecare preot să-și poată arăta puterile sale în ceea ce privește buna stare a sfintei biserici ortodoxe de răsărit, ca în ea să se publice predicile cele mai bune ținute de preoți, și în sfârșit să se mențină pe terenul obiectiv și al moderației potrivit cu Sf. Scriptură, cu predania și cu sf. canoane“.

Revista aceasta aduce deci ceva nou: ea se imbia ca o tribună a preoților, căroră le dădea ocazia să-și spună pe deoparte nevoile, pe de alta să-și valideze cunoștințele. Acesta era un rezultat al asociațiilor preoțești, cari în timpul din urmă s'au înmulțit în unele eparhii ale Țării. „Cuvântul adevărului“ s'a ținut de programul său. El e astăzi una dintre cele mai corecte reviste bisericești.

Tot în 1902 mai apare *Revista societății clerului argeșan „Frăția“* în Curtea de Argeș, care mai târziu (1 Ianuarie 1904) își schimbă numele în *Păstorul ortodox*. A dat articole interesante, între cari nu trebuiesc puse însă și schițele dlui I. Rădulescu-Niger. — În adevăr schițele acestui poligraf sunt destul de slabe și par a nu fi scrise din prisosul sufletului, ci din nevoia de a câștiga. Tot astfel sunt și poeziile dlui R. Niger.

În anii trecuți „Păstorul ortodox“ câștigase mult prin colaborarea câtorva dintre profesorii Facultății de Teologie din București D. Boroianu și Mihălcescu, cari au imprumutat întregii reviste un caracter, intrucâtva, științific.

În anul următor, 1903, apare în București *Buciumul bisericesc*, radactat de un comitet (al cărui suflet era un

¹ 11 Decembrie 1902.

bătrân funcționar, D. I. Predescu). Era un bucium de alarmă împotriva unor lucruri cari erau sau cari păreau nedemne la unii oameni stătători în fruntea bisericii, și ale căror fapte se căutau a se da pe față pentru a servi la cunoașterea autorilor lor.

S'au spus multe lucruri adevărate alături de unele neadevărate și adesea, în cele vr'o 6 numere apărute, s'au descoperit lucruri așa de urâte, încât e de mirare că ele n'au avut un ecou mai îndelungat și urmări mai grave. Și aceasta pentru motivul că foaia nu prea era citită, din cauză că venea din un loc necunoscut și nu reprezinta o putere mai pronunțată. Aceasta a și fost cauza că Buciumul a încetat în curând, după 4 luni de apariție.

Tot în 1903 apare în Arad *Lumina și adevărul*, și tot atunci (la 3 August) apare în București *Lumea ortodoxă*, „revistă săptămânală, organ naționalist ortodox. Apare în trei ediții. Director — proprietar A. C. Brăescu dela Scurta“.¹

„Suntem singurii, — zice cuvântul-program — cari revendicăm drepturile religioase, economice și politice ale neamului, de opotrivă încălcate. Gazeta „Lumea ortodoxă“, astăzi numai ea reprezintă conștiința poporului român din trei provincii: Dobrogea, Moldova și Valachia (!), și Dumnezeuul părinților noștri n'o va lăsa“.

„Lumea ortodoxă“ a apărut ca apărătoare a ortodoxiei, împotriva propagandei catolice, o apărătoare pe care o plăteau bani ortodoksi, veniți din Rusia. De aici o atenție deosebită pentru tot ce e rusesc — cu mult mai mult decât pentru ce e românesc — și împotriva a tot ce duce la o altă influență străină, atât în politică cât și în viața bisericească. A dat o luptă turbată împotriva catolicilor, pe cari îi bănuia și la cea mai ușoară adiere de vânt, — și împotriva jidanilor din Moldova precum și împotriva lui *Drang nach Osten* — împotriva Austriei și a Germaniei, cari ar cutropi

¹ A apărut până la 24 Ian. 1904.

întreg Românismul cu influința lor, pe care noi trebuie să o înlocuim cu una — rusească.

Intrucât poate fi privită „Lumea ortodoxă” ca foaie a bisericii ortodoxe, e greu de precizat. Că mulți oameni de ai bisericii se vor fi bucurat de apariția ei, aceasta se poate crede, precum se poate crede și aceea că ea a luptat cu un oare care succes împotriva propagandei catolice, dar că bisericii ortodoxe nu i-a adus cine știe ce servicii, aceea e mai presus de ori ce îndoială. — D. Brăescu dela Scurta a mai redigiat un jurnal cu acelaș program: *Vremea*, care a apărut după încetarea „Lumei ortodoxe” și a dispărut la 1905 (Ianuarie).

În anul 1904 apare la Curtea-de-Argeș o nouă foaie bisericească: *Calea Vieții*, pe care o conduce Ec. St. V. Predeanu. Alături de articole bunișoare și instructive se găsesc și aici schițe de ale dlui Rădulescu-Niger, cari au aceleași calități ca și cele despre care s'a vorbit mai înainte. Revista apare și azi.

Tot în anul 1904 apare în București *România ortodoxă*, redactată de Dr. B. Mangâru. Au apărut numai 3 numere, din cari nu se poate ști ce voia să aducă noua revistă pe seama bisericii. Acești numeri apăruiți cuprind mai mult critice la adresa câtorva bărbați ai bisericii, a căror înlăturare dela oficiile înalte ar fi dorit-o.

În sfârșit tot în anul 1904 (5 Oct.) mai apare în București încă o revistă: *Lumea ortodoxă*, „organul intereselor bisericii ortodoxe și clerului român, redactată de un comitet”. Programul „Lumei ortodoxe” era: „apărarea intereselor materiale ale bisericii și ale clerului”. În numărul prim avea articole despre „biserica în educațiunea poporului; rolul important pe care ar trebui să-l aibă preotul din punct de vedere social” etc.— În nr. 2 redactorii aduc la cunoștința

cititorilor că „disputându-li-se titlul de proprietate de un ziar politic, care se zice că ar fi apărut odinioară cu acelaș titlu”¹ — spre a nu fi bănuți că fac politică, au hotărât a schimba titlul ziarului din „Lumea ortodoxă” în acela de *Vocea ortodoxă română*, fără însă a schimba ceva din program.

În acest al 2-lea număr se zice: „Multe din ziarele bisericești, cari au apărut, erau scrise de oameni cari au crezut că prin injurii sau prin lingușiri vor realiza ceva, și mai toți cari le-au redactat și-au ajuns scopul, adecă s’au căpătuit etc.” Un organ care începea așa de rău, era evident că nu va avea viitor. El și încetează după al treilea număr.

În vara anului 1904 ne vine din Cernăuți o foaie clericală: *Viitorul* care a apărut fără intrerupere până acum și care se ocupă mai ales de mizeriile materiale ale preoțimii și de organizația acesteia. Din când în când se spun adevăruri crude la adresa unor persoane cu influență și se fac aluzii pe față la purtarea necorăspunzătoare a conducătorilor.

Viitorul a stat sub conducerea profesorului Dr. V. Găină, până la moartea acestuia (Septembrie 1907) și a apărut și interesele românismului față de Ruteni.

Anul 1905 (1 Dec.) ne aduce și el o noutate și anume de acolo de unde mai puțin o așteptam, din una din cele mai expuse părți ale românismului, din partea de Nord a Ardealului. Noua revistă se cheamă *Păstorul sufleteș*, „periodic de predici”, care apare în fiecare lună odată în Șimlăul-Silvaniei „cu înalta permisiune a Măritului ordinariat de Gherla”. În el se publică predici lucrute cu multă osteneală și cu multă bunăvoință. Revista cam păcătuiește împotriva limbii românești, pe care redactorii ei n’au

¹ Acel „odinioară” era anul precedent, în care apărea „Lumea ortodoxă” alui Brăescu dela Scurta.

putut-o învăța nici în seminarul catolic cu limba latinească din Gherla, nici în cel rutean din Ungvar, și nici în alte seminarii ungurești.

În Aprilie 1906 apare în Bârlad revista „populară religioasă” *Crucea*, care deși unica în Moldova, n'a isbutit să se ridice la vre-un nivel mai demn -- și nici să se susție. Ea dispare încă în acelaș an.

Adaos.

La începutul anului 1907 a început să apară în Sibiiu o *Revistă teologică* în jurul căreia s'au grupat nu numai cei câțiva doctori în teologie din Cernăuți, aflători în slujbă bisericească la Sibiiu, ci și mai mulți clerici din întreaga mitropolie, — scriitori și chiar și nescritori. Deși din anumite părți a fost întâmpinată cu resens (poetul O. Goga), aducându-i-se învinuirea că face știință teologică rece, de care preoțimea noastră n'are nevoie, și nu are în vedere mai mult dezvoltarea acelor facultăți cari fac din preot un adevărat părinte sufletesce și în cele bisericești și în cele naționale — un „părinte”, iar nu un modern „domn părinte” cu știință și fără inimă și fără credință și fără ideal, — această revistă, prin scurta ei activitate de până aci, și-a justificat până la un loc dreptul ei de existență.

Să mai amintim revista *Catolicul român*, pe care o redactează fiul părintelui Lucaciu, Dr. Epaminonda Lucaciu în Cleveland (America), precum și pe complementul acesteia *Apostolul* (ortodox) care a apărut în Joungstown sub îngrijirea părintelui Trandafir Scorobet (ambele din 1908). Tot în 1908 a mai apărut în Chișinăul-Basarabiei și revista „moldovenească” *Luminătorul*, care are de îndeplinit unul din cele mai frumoase roluri de luminare între Românii asupriți de Ruși.

Sfârșitul anului 1908 aduce o nouă furtună în biserica din România. Vechiul foc care a ars cu vâpăi puternice

pe timpul „Deșteptării“ și al „Redeșteptării“ nu se stinsese cu totul; el pâlăia sub spuză și aștepta numai clipa potrivită ca să izbucnească. Atmosfera vieții bisericești era prea încărcată, încât explozia puternică să mai poată fi evitată. Când a sosit plinirea vremii, în două locuri deodată s'au ivit groparii păcatelor fără de sfârșit. *Biserica română* și *Vestitorul* păreau la început a fi glasul elementelor tinere ale bisericii, — unele chiar pe băncile universității încă, — elemente cari nu mai puteau răsufla în aerul îmbăcsit care nu-ți mai amintea de biserică, ci cereau o purificare desăvârșită, o readucere a bisericii la spiritul creștin. S'au spus în ambele reviste lucruri îngrozitoare, dintre cari unele s'au dovedit adevărate, altele au fost ascunse din nou supt obroc, iar altele vedeau interese personale de ale celor ce porniseră revistele. — Oricare ar fi judecata istoriei asupra acestor reviste, un lucru rămâne incontestabil: ele vor servi ca material istoric pentru ilustrarea celei mai păcătoase epoce din viața de până acum a bisericii României. Astăzi e o părere generală că aceste reviste au fost puse la cale, pe supt ascuns, de machinațiuni străine de biserica ortodoxă; ele propagă azi unirea cu Roma, și aceasta din „convingerea“, că numai aceasta mai poate atrofia răul enorm de care suferă biserica ortodoxă română și o poate ridica la înălțimea pe care o cere creștinismul.

Poate că nu e o simplă întâmplare că, în același timp când biserica dominantă a României trece printr'o fază de desvoltare atât de rușinoasă, ca aceea care e acum pe ducă, începe a prinde rădăcini în sânul ei un nou curent, care dacă din punct de vedere creștinesc e un câștig, din punctul de vedere al intereselor naționale e o calamitate. E vorba de curentul, încă destul de neînsemnat astăzi, pe care-l reprezintă o revistă religioasă ce apare dela 1908 încoace în București sub numirea de „*Bunavestire*, Răsunetul sfintelor adevăruri ale Evangheliei“.¹⁾

¹⁾ Girant Eugen Ionescu, redacția strada Traian 137.

Curentul căruia i-se datorește această revistă cuprinzătoare de povestiri religioase traduse din reviste analoge franceze și germane și de extrase din Biblie, pornește din Germania și are ca deviză: viața religioasă a individului e liberă; ea se bazează exclusiv pe Biblie și pe experiența religioasă a fiecăruia; nici Statul, nici Biserica n'are dreptul de a impune cuiva altă credință, decât aceea care se razimă pe acești doi stâlpi.

E firesc că acest curent e internațional, — dar el nu e și național. El își are propagatorii săi în lumea întreagă, printre creștinii de deosebite confesiuni, ca și printre păgânii continentelor extra-europene. Acești propagatori ai unui creștinism care se manifestă în dragoste și în fapte de caritate, pornesc din Germania și din Elveția și ei se întâlnesc în timpul din urmă nu numai în România, ci și în Transilvania, unde lucrează printre Sași, Unguri și Români, fără deosebire. Ei se așează în câte un loc, și de acolo încep să-și propage principiile lor, cari sunt acelea ale vechilor creștini și care au puncte de atingere și cu Nazarenii. Intr'o călătorie pe linia Teiuș—Blaj am întâlnit însu-mi un astfel de misionar elvețian, cari răspândea o revistă franțuzească *Les signes du Temps* (Semnele timpului), și care servea acelaș scop. Astăzi cunosc un astfel de misionar german în Vulcan, lângă Brașov, unde lucrează între Sași și, încetul cu încetul, și între Români cu învățarea limbii cărora tocmai se trudește. El stă în legătură cu puținii misionarii din România cari au mai putut scăpa în urma ordinului de expulzare, de care au fost făcuți părtași câțiva cari lucrau în Dobrogea. Intermediatorul lor e un Român, care și semnează revista „Bunavestire“ ca girant.

În afară de această revistă românească mai apare o revistă *Offene Türen* (Uși deschise), care se ocupă exclusiv de propaganda religioasă din țările balcanice (inclusive România, unde aceasta lucrează printre Germanii din Dobrogea).

Am avut ocazia de a vorbi despre propaganda ce se face între Români, cu doi misionari pe cari i-am întâlnit în vara anului 1909 la congresul Alianței creștine, care se ține an de an în luna lui August la Blankenburg, în Thuringia. Nu vorbeau de succese până acum, ci numai de nădejdi în viitor.

Revista românească ce apare în anul al treilea acum, se împarte gratuit și ea e în măsură de a captura pe un suflet, care caută vindecare, fără să se uite de unde-i vine. Atmosfera curată din care se scot povestirile, și convingerea adâncă și nelinbută cu care se scrie, n'ar fi mirare să ademenescă cu timpul gloate întregi de oameni pe cari registrele îi socotesc azi ca aparținători bisericii ortodoxe-naționale, în care sufletul lor însă nu găsește ce caută.

Din punct de vedere religios și creștin propaganda din chestiune e, o repet, un progres față de *formalismul* sec în care au căzut cu timpul bisericile istorice, deși nu unul care să poate satisface pe un om cu o cultură modernă mai înaltă, — din punct de vedere național însă pentru noi ea e o primejdie incalculabilă.

Seria revistelor bisericești o încheie, pentru anul 1909, *Luminătorul* din Craiova, o revistă „cam slabă”, dupăcum o califică dl N. Iorga.¹ Anul 1910 aduce și el câteva reviste, Cea dintâi e: *Revista preoților* pe care o scoate la Timișoara preotul D. Voniga și care vrea să lupte pentru „independența” (?) tagmei preoțești. O a doua revistă e *Tribuna*, redactată de un comitet de preoți din Botoșani, iar cea din urmă e *Păstorul* din Iași.

¹ Neamul românesc, 1909, Nr. 100.

Încheiere.

Cu acestea ne-am afla la sfârșitul cercetărilor noastre relative la ziaristica bisericească și religioasă a Românilor.

Din înșirarea publicațiilor periodice bisericești s'a putut vedea intrucât acestea au fost spre binele său spre răul păcii și al progresului vieții religioase și intrucât ele pot fi socotite și pentru viitor ca arme eficace pentru înălțarea bisericii ca societate religioasă pe baze creștine răsăritene. Din ea se desfac multe învățături, cari nu mai au nevoie de-a fi codificate aici, de încheiere, din cauza că ele vorbesc destul de elocvent de pe fiecare pagină. Ziaristica bisericească a zilei de mâne se află fără îndoială în fața unor probleme cu mult mai grele decât cele din trecut, și ea va trebui să învețe mult din pățaniile de cari n'a fost scutită cea de până acum. „Ziaristica noastră bisericească — zice *Păstorul ortodox*¹ — este încă în vârsta unui copil, care abia începe să umble. Deseori se repede, și neputând merge, cade. El are voința și dorința de-a merge, de-a alerga chiar, dar nu are forța necesară. Nu știe să-și măsoare puterile și nici nu cunoaște limitele până la cari ajung forțele sale“. Ei bine, e timpul suprem ca să se încheie odată epoca dibuirilor. Dacă biserica română nu va avea în acest timp de tranziție o presă religioasă la înălțimea vremurilor, ea va deveni pentru totdeauna o instituțiune fără vlagă. Pentru vremile agitate în cari am intrat de oarecând, trebuiesc mijloace mai puternice decât cele disperate și mai mult sau mai puțin stângace de până acum. Căci iată, după însăși cuvintele I. P. S. mitropolit-primat al României, în ce stare se află biserica României:

„Urmând prefacerilor societății lumești, datorită ideilor din Apus, și Biserica ortodoxă în înfățișarea sa din afară a

¹ 1906 pg. 70.

îmbrăcat în vremurile de acum un veșmânt de cultură potrivită mediului, — veșmânt care la cea dintâi privire se prezintă bine, dar observându-l mai de aproape vedem că este o țesătură de lumini și străluciri false, care înșală văzul asupra adevăratei stări a lucrurilor.

„Formă mai bizară ca cea în care este turnată viața culturală religioasă în urma îmbunătățirilor întreprinse nu de mult, nici ca se mai poate găsi.

„Nimic care să evedențieze o unitate ca acțiune și ca scop — lucru de mare însemnătate în veacul în care trăim, caracterizat în cea mai înaltă a lui expresie prin mers grabnic către lumină, către o stare mai bună... În cler se susține numai individualismul, pentru paguba cauzelor mari, nobile și sfinte. Numai în biserică a spune lucrurile așa cum sunt se consideră ca ceva anarhic, — rămășiță tristă în cercurile clericale, din timpul înrăuririi bizantine în administrația bisericeii române.

„Trăim într'un veac în care de sigur se vor da lupte mari pe toate terenurile de activitate omenească, în special cu privire la țara noastră, pe cel religios ele vor fi mai înverșunate. Fără gând de înjosire trebuie să mărturisim, că Biserica ortodoxă română și ca organizare și, mai ales ca cultură a rămas în urmă de tot.

„Dușmanii ei însă sunt superiori, din ori-ce punct de vedere îi vom privi și, pe lângă asta, o educație ireligioasă dată în timpurile din urmă tinerilor, îi fac de temut.“¹

În adevăr, ziaristica bisericească de azi nu se poate plânge, ca Alexandru Machedon, că aproape nu mai are ce cuceri.

Totul mai e încă de făcut la noi pe teren religios.

¹ Cuvântul adevărului, Râmnicul-Vâlcei, 1906, 15 Aprilie.

Tabla numelor.

A.

	Pag.
Aaron Florian	16, 17
Afară jezuiții	119, 120
Ajutorul	80, 120
Albina românească	10
Alecsandri V.	20, 53
Amvonul (Pesta)	57, 58, 80, 81
Amvonul (București)	111, 114, 123
Amvonul și școala	112, 114
Anatolie, vezi Tihaie	
Antemireanu Al.	124
Antim, vezi Ivireanu	
Apărătorul clerului	115 și urm.
Apostolul (București)	123, 126 și urm.
Apostolul (Youngstown)	133
Ardeleanu I.	81
Aricescu C. D.	67
Atanasiade	92

B.

Baiulescu B.	76
Bălănescu Silvestru	85, 99
Bălășel T.	115
Baldovin I., vezi Eliade-Rădulescu	
Balș Toderiță	30
Banu C.	128
Barițiu G.	15, 21, 60, 74, 75, 76
Barnovschi S.	40
Benescu I.	14, 25, 28
Berariu I.	101
Biblioteca religioasă	13, 14
Biblioteca românească	13
Biserica (București)	50, 51, 65
Biserica (Iași)	78
Biserica română	51, 68, 91, 92, 134
Biserica, Monumentul cel mare al Românilor și socialişti liber-cugetători	96

Pag.

Biserica ortodoxă română	64, 72 și urm. 79, 80, 81, 84, 85, 90, 94, 98 și urm. 105, 107, 119, 120
Biserica Românilor	57
Biserica și școala (Arad)	63, 64, 92, 110
Biserica și școala (Galați)	107 și urm.
Bob, Dr. I.	57
Bogdan-Duică G.	105
Boldour-Lătescu	55
Boroianu Dr. D. G.	111, 125, 129
Botoș P. B.	76
Brăescu dela Scurta	130, 131, 132
Buciumul bisericesc	129 și urm.
Bucovina	13
Buletinul legilor imperiale	18
Bunavestire	134, 135
Bunea Dr. A.	110

C.

Calea vieții	131
Calinic	13, 31, 37, 38, 39, 40, 41 45, 55, 66, 72, 81
Calist Botoșeneanu,	114
Calistrat Bărlădeanu	91, 93
Candela (Cernăuți)	64, 83, 84, 105, 107
Candela (Turnu Severin)	129
Cantilli O.	118
Carol I.	48
Catolicul român	133
Chesarie	7, 8, 37
Chesarie Sinadon	30, 35
Chrisostom	62, 68, 82
Ciorogaru R.	64
Ciura Al.	110
Clement de Argeș	13
Climente Nicolau	31, 36, 37, 41, 46, 49, 66, 67

	Pag.
Clincești, vezi Partenie	
Columna lui Traian	67
Comoroșanu Al.	83
Consolatorul, 80, 114, 120, 121,	123, 128
Constantinescu Barbu,	67, 68
Constantinescu-Lucaci	120
Conta V.	88, 89
Contemporanul	96, 109
Convoibiri literare, 21, 54, 63,	64, 79, 105
Costache Veniamin	23, 48
Credința	57
Crucea	133
Curierul literar	9
Cuvântul adevărului	125, 129
Cuza Alex. J. I, 50, 38, 39, 40,	41, 44, 45, 46, 47, 48, 51, 55

D.

Dacia Română	56
Darwin	90
Demetrescu D.	89
Deșteptarea	85 și urm. 94 și urm. 117, 134
Dionisie, econom al sf. Mitro- polii București	25
Dorința clerului	119
Dositeiu	48
Dumineca	50

E.

Ecclesia	46 și urm. 53
Ecoul eclesiastic	13
Elefterescu, Dr. E.	128
Eliade-Rădulescu	21, 56
Eminescu	20, 110
Enăceanu Ghenadie	73, 99
Epoca	124
Erbiceanu C.	89, 100

F.

	Pag.
Fekete, vezi Negruțiu	
Filoteiu (Buzău)	13 și urm.
Floru I.	100, 122
Foaia administrativă a ar- hidiecezei Blaj	57
Foaia bisericească	102
Foaia bisericească și șco- lastică	102, 109
Foaia diecezană	59, 105, 106, 107, 110.
Foaia oficială bisericească a sfintei mitropolii Mol- dovei	58
Foaia ordinăciunilor	80
Foaia pentru minte, inimă și literatură	17
Foaia societății pentru învâ- țătura poporului român	67
Foișoara Telegrafului român	22
Frimu A.	35

G.

Găină V. Dr.	83, 132
Gazeta Transilvaniei	10, 17, 21
Georgescu P.	56
Ghenadie (Petrescu)	67, 111, 115, 118, 119,
Ghenadie epp. de Argeș	73, 74
Ghenadie, vezi Enăceanu	
Gheorghian Iosif	111
Ghibănescu G.	125
Ghica Al. Dim.	10
Gibescu G. I.	114, 120
Goethe	11
Goga	133
Golescu C.	7
Goldiș I.	61
Grama Al. Dr.	102, 110
Grigorie (mitropolit)	23, 48
Grigorie Teologul	68,
Guettee	58
Gurban C.	60

H.

	Pag.
Hacman Eug.	42
Hașdeu B. P.	67
Hamsea Aug.	64
Hasnaș I.	107, 109

I.

Ialomițeanu C. I.	120
Inocenție	31, 36
Ioil	28
Ionescu C.	117, 120
Ionescu G.	120
Ionescu Eugen	134
Iorga N.	136
Iosif, vezi Ghiorgian	
Junimea (Iași)	21, 64. 110
Ivireanu Antim	73

K.

Kogălniceanu M.	20
Kraus Hans	111

L.

Lamartine	101
Lamennais	11, 101
Lascu N.	101
Laurian A. Tr.	16, 62, 113
Lazăr G.	46
Legalitatea	56
Les signes du temps	135
Litteratorul	108, 114
Lucaciu Epam. Dr.	133
Lucaciu V. Dr.	102, 108
Ludovic XIV.	30
Lumea nouă	119
Lumea ortodoxă	130, 131
Lumina (Arad)	61, 63
Lumina (Giula)	114
Lumina (București)	128
Lumina și adevărul	130
Luminătorul (Chișineul Ba-	
sarabiei)	133
Luminătorul (Craiova)	136
Lupta	94

M.

	Pag.
Macedonsky	118
Maior P.	40
Maiorescu I.	16 și urm.
Mălăescu I.	117
Mangâru B. Dr.	125, 131
Mangra V.	61, 62, 63, 76, 94
Marcovici S.	25
Marcu I.	82
Massillon	101
Massim I. C.	62
Meditații religioase	9
Meletie (mitropolit)	33
Melhisedek	33, 37, 45, 62, 77, 90, 98, 100
Menirea preotului	107, 114, 118, 119

Miclescu, vezi Sofronie și	
Calinic Mihăileanu	128
Mihălcescu I.	117, 125, 129
Moldova	55, 57
Morariu-Andrievici S.	83
Mororiu C.	25
Munteanu Gavr.	7, 8, 9, 11
Mușătescu Al.	115. 116
Musceleanu Grig.	50, 51, 65, 79
Muzeul național	10

N.

Naniescu I.	86, 89
Napolean III.	45
Nazarie C.	125
Negruțiu N. Fekete,	62, 70, 71
Nicolau, vezi Climente	
Nifon (mitropolit, București)	13, 23, 24, 36, 47, 55, 72
Niger, Rădulescu —	129, 131

O.

Observatorul	74, 75, 76
Odobescu Al.	50
Offene Türen	135
Oiașă V.	125

	Pag.
Olivier P.	102
Onciul D.	6
Onciul I.	83
Organul luminării	13
Organul național	13
Originea	56, 57
Ortodoxul	81, 85, 87, 90, 94, 95, 97

P.

Pacu M.	125
Panu Gh.	114
Papiu I. P.	70
Partenie Clinceni	108, 114
Păstorul (Giula)	81
Păstorul (Iași)	136
Păstorul ortodox	126, 129, 137
Păstorul sufletesc	70, 132
Pavloff P.	56
Petrescu, vezi Ghenadie	
Pipoș P. Dr.	64
Pocitan V.	125
Pop G.	53
Popa G. (Pop)	61
Popazu I.	105
Popea N.	22
Popescu C. I. Dr.	114, 120
Popescu Gr. N.	114, 128
Popescu S.	22
Popescu — Cernica Al.	101, 122
Popfiu I.	57
Popovici E.	84
Poteca E.	10, 25
Preda D. N.	56
Predeanu St. V.	131
Predescu I.	130
Predicatorul	14, 21, 23 și urm. 52
Predicatorul moralului evan- gelic și al umanității	39
	și urm. 51, 57
Predicatorul săteanului ro- mân	71
Preotul mirean	70

	Pag.
Preotul român	62, 70, 71
Preutul 28 și urm.	41, 44, 52
Pruncul român	11
Pușcariu Il. Dr.	22

R.

Radu I. Dr.	120
Rădulescu-Niger, vezi Niger	
Raiculescu I. V.	117
Rațiu I. Dr.	108
Rațiu I.	102
Redeșteptarea	117, 134
Religia ortodoxă română	115
Revista catolică	81, 102 și urm. 107
Revista preoților	136
Revista societății clerului ar- geșan «Frăția» (vezi și «Păstorul ortodox»)	129
Revista teologică (Iași)	89 și urm. 94, 95
Revista teologică (Sibiiu)	132
Roman V.	22
Romano D.	7, 9, 11, 14, 23, 34
Romanul M.	60
România ortodoxă	131
România literară	20
Românul	27
Rosetti Scarlat	45, 46, 47
Rosnovanu N.	45, 55
Russo A.	20

S.

Saghin S.	83
Samureanu P.	99
Sârcu P.	105
Schihul român din muntele Athos	78
Scorobeț T.	133
Scriban (frații)	35, 46, 48, 49
Scriban I.	125
Scriban Th.	35, 65, 68

	Pag.
Silași Gr. Dr.	52, 54, 70, 71
Sionul românesc	52 și urm. 70
Sofronie Miclescu	24, 30, 33, 37
Sofronie Barnovski	40
Speranța	59 și urm. 68
Stamati Iacob	48
Stănescu D.	123
Sturdza D. A.	111
Șaguna A.	16, 17, 18, 20, 21, 22, 42, 53, 54
Școala și biserica	123, 124
Știrbei B. D.	13
Știubei C.	40
T.	
Tacitus	11
Tarnavski T.	83
Telegraful	94
Telegraful Român	16 și urm. 52, 53, 54, 59, 64, 75, 107, 110
Teodorescu Isaia (Popa Duhu)	39
Teodorescu Ilie	114
Teologul	117 și urm.
Tertulian	82
Tihaie Anatolie	99
Todorescu A.	40
Toma a Kempis	11
Transilvania	60
Tribuna (Sibiiu)	22

	Pag.
Tribuna (Botoșani)	136
Tzigara-Samurcaș A.	128

U.

Uilăcan A.	102
Unirea	109, 110

V.

Vârgolici S.	63, 77, 79, 80
Vasici P. Dr.	18, 19, 20, 22
Vestitorul	134
Vestitorul bisericesc	3, 7, 9, 14, 52
Viitorul (Iași)	123, 125
Viitorul (Cernăuți)	132
Vitalis	63, 80
Vocea bisericii	65 și urm. 114
Vocea clerului	63, 78, 80
Vocea ortodoxă română	132
Vogoride	30
Voileanu M.	22
Voința bisericii române,	112 și urm.
Voiuțchi E.	83
Voniga D.	136
Vremea	132

Z.

Ziarul bisericesc	58
Zotu Gh. Dr.	81, 82, 85

Greșeli de tipar.

<u>La pag.</u>		<u>În loc de</u>		
8 rândul	3 de jos în sus de	Pefața	a se ceti	<i>Prefața</i>
11 "	11 " " " " "	opurilor	" " "	<i>operelor</i>
19 "	18 " " " " "	cea bună	" " "	<i>cea mai bună</i>
45 "	4 " " " " "	romană	" " "	<i>română</i>
45 "	13 " " " " "	că	" " "	<i>ca</i>
47 "	1 de sus în jos	la	" " "	<i>în</i>
48 "	1 de jos în sus	ai Regelui	" " "	<i>a Regelui</i>
72 "	20 " " " " "	să și	" " "	<i>să 'și</i>
75 "	24 " " " " "	bătătoare	" " "	<i>flătătoare</i>
80 "	7 " " " " "	cu	" " "	<i>prin</i>
84 "	1 " " " " "	V. Voiuțchi	" " "	<i>E. Voiuțchi</i>
87 "	26 " " " " "	i au	" " "	<i>i-au</i>
95 "	5 de sus în jos	după	" " "	<i>dela</i>
96 "	12 " " " " "	de a putea	" " "	<i>de a fi putut</i>
97 "	3 de jos în sus	acuze	" " "	<i>acuzări</i>
104 "	8 " " " " "	intransigenți	" " "	<i>intransigent</i>
109 "	5 " " " " "	i-l	" " "	<i>il</i>
121 "	10 de sus în jos	atins o	" " "	<i>atins-o</i>
124 "	21 " " " " "	pe departe	" " "	<i>departe</i>
126 "	3 " " " " "	ale	" " "	<i>a</i>

Cuprinsul.

	Pag.
Introducere	3
I. Cele dintâi două reviste bisericești	7
II. Cea dintâi foaie politică-bisericească: „Telegraful Român“	16
III. Predicatorul	23
IV. Cele dintâi reviste bisericești în Moldova	29
V. O revistă combatantă a politicei bisericești a lui Cuza	44
VI. Câteva reviste incolor	60
VII. Cea dintâi revistă greco-catolică	62
VIII. Jurnale cu colorit religios după 1866	65
IX. Reviste bisericești mărunte	67
X. Trei reviste bisericești în Arad	69
XI. „Vocea bisericeii“ și alte trei reviste	69
XII. Trei reviste unite	70
XIII. „Biserica ortodoxă română“, organul Sfântului Sinod	72
XIV. Reviste contemporane cu „Biserica ortodoxă“	79
XV. „Candela“ din Cernăuți	83
XVI. Trei reviste luptătoare: Deșteptarea, Revista teologică și Biserica română	85
XVII. Iarăși „Biserica ortodoxă română“	98
XVIII. Alte trei reviste unite	102
XIX. Foaia diecezană	105
XX. Reviste bisericești mai nouă (cu un Adaos)	107
Încheiere	137
Tabla numelor	139